

INSTYTUT WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI

Justyna Włodarczyk-Madejska

***Stosowanie środka wychowawczego w postaci
umieszczenia w młodzieżowych ośrodkach
wychowawczych oraz środka poprawczego
przez sądy rodzinne i nieletnich w świetle danych
statystycznych i badań aktowych***

Warszawa 2016

Spis treści

Wstęp	3
Część I. Analiza teoretyczna	5
1. Analiza systemu postępowania w sprawach nieletnich	5
2. Analiza dogmatyczna przepisów dotyczących postępowania w sprawach nieletnich.....	10
2.1. Dyrektywy postępowania z nieletnimi.....	10
2.2. Cele postępowania w sprawach nieletnich	13
2.3. Katalog środków wychowawczych i poprawczych oraz zasady ich stosowania	15
2.4. Przestanki umieszczania nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i zakładach poprawczych	18
2.5. Źródła informacji o nieletnim (wywiad środowiskowy, opinia diagnostyczna, opinia o stanie zdrowia psychicznego)	23
3. Efektywność stosowania środków wychowawczo-poprawczych	27
Część II. Analiza statystyczna	36
1. Analiza statystyczna przestępczości nieletnich w latach 2004-2014.....	36
1.1. Statystyki policyjne	36
1.2. Analiza ogólnej liczby spraw sądowych prowadzonych wobec nieletnich ..	38
1.3. Analiza prawomocnych osądzeń nieletnich.....	39
1.3.1. Analiza prawomocnie orzeczonych środków wychowawczych i poprawczych	41
1.3.2. Czyny najczęściej popełniane przez nieletnich w latach 2004-2014	47
1.3.3. Najpoważniejsze czyny karalne popełniane przez nieletnich w latach 2004-2014.....	49
2. Analiza statystyczna liczby i rodzaju orzeczonych wobec nieletnich środków wychowawczych i poprawczych w latach 2004-2014.....	54
2.1. Prawomocne orzeczenia środków wychowawczo-poprawczych za czyny najczęściej popełniane przez nieletnich.....	54
2.2. Prawomocne orzeczenia środków wychowawczo-poprawczych za najpoważniejsze czyny nieletnich.....	60
3. Analiza statystyczna orzeczonych wobec nieletnich środków z art. 6 u.p.n. w 2014 roku	65
3.1. Prawomocne orzeczenia środków wychowawczo-poprawczych za czyny najczęściej popełniane przez nieletnich.....	65
3.2. Prawomocne orzeczenia środków wychowawczo-poprawczych za najpoważniejsze czyny popełnione przez nieletnich.....	70
Część III. Analiza akt sądowych	77
1. Metodologia badań.....	77

2. Charakterystyka próby	81
3. Charakterystyka warunków wychowawczych nieletnich.....	92
4. Przebieg postępowania sądowego.....	100
5. Charakterystyka sporządzonych w sprawie opinii diagnostycznych	116
6. Charakterystyka sporządzonych w sprawach wywiadów środowiskowych	131
7. Charakterystyka opinii sądowo-psychiatrycznych	137
8. Charakterystyka opinii szkolnych i innych źródeł wiedzy o nieletnim	141
9. Czynniki warunkujące orzeczenia sądów.....	145
Podsumowanie	172
Aneks.....	180

Wstęp

„(...) odmiennie jak w przypadku sprawców dorosłych, sąd w przypadku nieletnich nie orzeka kar i nie ustala winy. W odniesieniu do czynów zabronionych popełnionych przez nieletnich sąd ustala sprawstwo i stosuje środki wychowawcze i poprawcze przewidziane w Ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich. Stosowane środki nie mają charakteru represji, mają zaś dążyć do zmiany w zachowaniu i osobowości nieletniego w myśl art. 3 § 2 ustawy.”¹

Przytoczone wyżej uzasadnienie orzeczenia wydanego przez sąd w jednej z badanych spraw stanowi dobre zobrazowanie generalnej zasady postępowania w sprawach nieletnich, określonej w ustawie z dnia 26 października 1982 roku (dalej: u.p.n.)². Cele, dyrektywy i zasady zawarte w tej regulacji nadają postępowaniu z nieletnimi szczególne przymioty (m.in. właściwym do rozpoznania sprawy jest sąd rodzinny – o ile przepis szczególny nie stanowi inaczej; postępowaniu podlegają wyłącznie nieletni wedle definicji zawartej w przepisach ustawy; postępowanie charakteryzuje odformalizowana procedura i wprowadzenie uproszczeń; dodatkowo: cele samej ustawy odbiegają dalece od założeń zakreślonych w innych aktach prawnych³). W trakcie tego postępowania – analogicznie jak w sprawach prowadzonych przeciwko sprawcom dorosłym – sąd gromadzi materiał dowodowy, w oparciu o który podejmuje decyzję. Przepisy ustawy mówią o kilku rodzajach dowodów, przy czym na potrzeby przedmiotowej analizy wymienia się: wywiad środowiskowy, opinię o stanie zdrowia psychicznego, opinię szkolną oraz opinię diagnostyczną. Ta ostatnia znacząco odróżnia postępowanie wobec nieletnich, co do

¹ Sprawa nr 102, sygn. IX Nk 2/13, Sąd Rejonowy w Ł.

² Ustawa o postępowaniu w sprawie nieletnich (t.j. Dz. U. z 2014 r. poz. 382 ze zm.). Opracowanie uwzględnia nowelizację wprowadzoną ustawą z dnia 30 sierpnia 2013 roku o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2013 r. poz.1165). Wejście w życie dnia 2 stycznia 2014 roku ustawy sierpniowej zmieniło dotychczasowy model postępowania z nieletnimi. Zlikwidowany został podział na postępowanie opiekuńczo-wychowawcze oraz poprawcze na rzecz postępowania jednolitego (rozdział 1a). Zniesiono również wyodrębnione dotychczas postępowanie wyjaśniające. (T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s.21-25).

³ M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, Wydanie 3, LEX, Warszawa 2015, s. 39.

których sąd orzekł izolacyjny środek wychowawczy bądź środek poprawczy, od postępowania kończącego się orzeczeniem innego środka. Art. 25 § 2 ustawy obliguje bowiem sędziego do przeprowadzenia właśnie dowodu z opinii diagnostycznej przed podjęciem decyzji w ww. zakresie. Dowód ten powinien znaleźć się w każdej sprawie zakończonej prawomocnym orzeczeniem młodzieżowego ośrodka wychowawczego bądź zakładu poprawczego, a zatem w każdej sprawie, która została wylosowana do badania aktowego, stanowiącego podstawę niniejszego opracowania.

Celem tego opracowania jest analiza decyzji wydanych przez sądy dla nieletnich, głównie w kontekście zaleceń zawartych w opiniach diagnostycznych rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych oraz schronisk dla nieletnich, jak również próba odpowiedzi na pytanie: kim są nieletni, wobec których sąd stosuje dwa najsurowsze środki wymienione w katalogu art. 6 u.p.n.

Opracowanie można podzielić na trzy części. Część pierwsza zawiera analizę teoretyczną systemu postępowania z nieletnimi, analizę dogmatyczną przepisów ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz omówienie zagadnienia efektywności środków wychowawczo-poprawczych. Część druga obejmuje analizę statystyczną ogólnej liczby popełnionych przez nieletnich czynów karalnych oraz prawomocnie orzeczonych wobec nich środków. Część trzecia stanowi natomiast szczegółowe opracowanie wyników badania aktowego.

Część I. Analiza teoretyczna

1. Analiza systemu postępowania w sprawach nieletnich

Postępowanie w sprawach nieletnich określa ustawa z dnia 26 października 1982 roku. Stanowi ona pierwszy i jedyny kompleksowy regulator tego postępowania, opierający się na dwóch podstawowych założeniach, tj. koncepcji dziecka w niebezpieczeństwie⁴ oraz zasadzie dobra dziecka⁵. Konieczność wyodrębnienia tego postępowania z prawa karnego⁶ tłumaczono w doktrynie: odmiennością psychiki nieletnich⁷ i potrzebą stosowania wobec nich środków o charakterze wychowawczym, jak również rozpatrywania spraw nieletnich przez sędziów szczególnie wykwalifikowanych⁸. Uznano, iż procedura karna jest zbyt sztywna, niezrozumiała i onieśmialająca dla nieletniego, a co za tym idzie utrudnia osiągnięcie efektów wychowawczych już na etapie postępowania. Dostrzeżono także ryzyko uprzedmiotowienia nieletniego w zakresie pozbawienie go praw i możliwości działania w sprawie⁹.

⁴ Tadeusz Bojarski określa ją jako sytuację, która wymaga reakcji określonej w ustawie z uwagi na konieczność przyjęcia nieletniemu z pomocą, „sytuację, w której nieletni znalazł się dzięki własnym skłonnościom i często okolicznościom środowiskowym, sytuację, która stanowi zagrożenie dla jego przyszłości”. Twierdzi, iż sytuacja ta ma związek z trybem życia: przerwaniem nauki, alkoholizowaniem się/zażywaniem środków odurzających, ucieczkami z domu i szkoły oraz podejmowaniem zachowań seksualnych, które niejako blokują rozwój kulturowy, cywilizacyjny, zawodowy czy obywatelski nieletniego. (T. Bojarski, *Nieletni przed sądem. Uwagi o niektórych założeniach ogólnych oraz praktyce*, Archiwum Kryminologii, T. XXIX-XXX, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009, s. 274).

⁵ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wydanie I, LexisNexis, Warszawa 2014, s. 14.

⁶ M. Korcyl-Wolska podaje, iż wyodrębnienie to trwało ponad sześćdziesiąt lat, od 1919 r. do 1982 r. (M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Wyd. 2 uzupełnione, Wolters Kluwer, Warszawa 2008, s. 35).

⁷ Także: „ochroną naturalnego procesu dorastania młodego człowieka do poznania i internalizacji dóbr i wartości godnych człowieka, a następnie zachowania zgodnie z nim” nie zaś „ochroną społeczeństwa przed „dziczałym młodym człowiekiem” (G. Harasimiak, *Określenie czynu karnego jako podstawy odpowiedzialności w polskim modelu postępowania z nieletnimi [w:] Problemy wymiaru sprawiedliwości. Księga Jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, red. A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska. Wolters Kluwer, Warszawa 2013 s. 698).

⁸ Stefan Kalinowski, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wydanie I, Warszawa 1960, s. 529-530 za: M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach...*, *op. cit.*, s. 40.

⁹ B. Czarnecka-Działuk, *Nieletni sprawcy czynów karalnych przed sądem rodzinnym. Zagadnienia procesowe*, Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1993, s. 7-8.

Można powiedzieć, że mimo długiej historii kształtowania się zasad pociągania nieletnich do odpowiedzialności za popełnione czyny (sięgającej nawet XVI wieku), dyskurs naukowy nad prototypem aktualnego modelu postępowania z nieletnimi został zapoczątkowany w połowie XIX wieku¹⁰. Wykształciło się wówczas dwojakię podejście do nieletnich: terapeutyczne (inaczej wychowawcze) oraz jurydyczne (zezwalające na pociągnięcie nieletniego do odpowiedzialności przy uwzględnieniu elementu sprawiedliwej odpłaty). Ścieranie się tych dwóch podejść widoczne było m.in. w procesach legislacyjnych dotyczących sądów dla nieletnich przebiegających w czasach II Rzeczypospolitej¹¹. Mimo iż projekt ustawy o odrębnym sądownictwie nie został uchwalony, to stanowił on wzór postępowania z nieletnimi zapisany w kodeksie postępowania karnego z 1928 roku¹² oraz kodeksie karnym z 1932 roku¹³. Zapis ten był wyrazem kompromisu między zwolennikami wychowywania a zwolennikami karania nieletnich, a ponadto stanowił systemowy model postępowania z nieletnimi do 1983 roku, a zatem do momentu wejścia w życie ustawy z dnia 26 października 1982 roku¹⁴. Tak więc, początek obowiązywania ustawy, jak również szerzej przełom XIX/XX wieku, należy traktować jako moment zmiany w podejściu do postępowania z nieletnimi – zaczęto inaczej patrzeć zarówno na zjawisko przestępczości nieletnich, jak i na przejawiane przez nich oznaki demoralizacji, w tym: na zdolność rozróżniania dobra i zła, oceny społecznych skutków podejmowanych zachowań oraz możliwość panowania nad emocjami. Niewątpliwie przyczynił się do tego rozwój nauk medycznych, psychologicznych oraz społecznych. Nieletni przestał być postrzegany jako ten, który zawinił i który winien ponieść konsekwencje swojego zachowania, lecz jako dziecko w niebezpieczeństwie

¹⁰ Tamże, s. 9.

¹¹ Projekt ustawy o sądach dla nieletnich, uchwalony w III czytaniu przez Wydział Karny Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej z uzasadnieniem, Warszawa 1921; protokoły posiedzeń Sekcji Prawa Karnego [w:] Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej, Wydział Karny, Prawo materialne, tom I zesz. 2, Warszawa 1921, tom V zesz. 3, Warszawa 1930; J. Makarewicz, *Z komisji kodyfikacyjnej. Nieletni przestępcy*, Przegląd Prawa i Administracji, nr 1-6 z 1921 r., s. 39 za: B. Czarnecka-Działuk, *Nieletni sprawcy czynów karalnych przed sądem rodzinnym...*, op. cit., s. 10.

¹² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 19 marca 1928 r., Dz. U RP nr 33, poz. 313 za: B. Czarnecka-Działuk, *Nieletni sprawcy czynów karalnych przed sądem rodzinnym...*, op. cit., s. 10.

¹³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 lipca 1932 r., Dz. U. RP nr 60, poz. 571 za: B. Czarnecka-Działuk, *Nieletni sprawcy czynów karalnych przed sądem rodzinnym...*, op. cit., s. 10.

¹⁴ B. Czarnecka-Działuk, *Nieletni sprawcy czynów karalnych przed sądem rodzinnym...*, op. cit., s. 10.

potrzebujące, by państwo podjęło interwencję w jego proces wychowania¹⁵. Zmiany, która się dokonała, nie należy traktować jako przejaw liberalizmu i pobłażania nieletnim i ich nagannym zachowaniom. Należy ją raczej postrzegać jako wynik wielopokoleniowych doświadczeń podpartych badaniami naukowymi dotyczącymi m.in. społecznych kosztów związanych z poszczególnymi reakcjami na zachowania nieletnich¹⁶, czy też psychologiczną analizą tzw. kryzysu wieku dorastania¹⁷. Popęlenie czynu karalnego, to bez wątpienia naruszenie dóbr i wartości chronionych prawem, ale – w odniesieniu do ludzi młodych – to także, a może przede wszystkim, uniemożliwienie wejścia w odpowiednie role społeczne i ich realizację, a zatem pewnego rodzaju skrzywdzenie samego siebie¹⁸.

¹⁵ A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo*, Warszawa 1925, s. 34-51; S. Batawia, Znaczenie badań nad nieletnimi przestępcami dla kryminologii [w:] S. Batawia, J. Budkiewicz, M. Skrzywań-Żebrowska, *Badania nad nieletnimi przestępcami. Poczucia moralne*, Warszawa 1929, s. 13-16 i 18-19; M. Siwierski, *Kodeks karny i prawo o wykroczeniach. Komentarz*, Warszawa 1958, s. 122-123, wraz z przypisami; A. Grześkowiak, *Postępowanie w sprawach nieletnich (polskie prawo nieletnich)*, Toruń 1986, s. 15-16 za: V. Konarska-Wrzosek, *Zakład poprawczy czy zakład karny dla nieletnich?* [w:] *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Niełacna, P. Wiktorska, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 891-893.

Andrzej Mogilnicki wskazuje: „że dziecko, które spełniło przestępstwo, jest w ścisłym związku z dzieckiem opuszczonym, zaniedbanym i krzywdzonym, że największy kontyngens przestępców dają dzieci ulicy, o które nikt się nie troszczy, nad którymi nikt nie czuwa”, i dalej: „Teoria jednogłośnie wypowiedziała się za tem, że system walki z przestępczością dzieci musi ulec radykalnej zmianie, że nie można karać dziecka ani za to, że nie ma ono rodziców, ani za to, że jest głodne i zziębnięte, ani za to, że nie wychowano go należycie i nie wpojono w nie zasad etycznych” (A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo...*, op. cit., za: V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 40).

¹⁶ P. Stępnik, *Więzienia dla nieletnich w opinii menadżerów więziennictwa*, Archiwum Kryminologii, t. XXIX-XXX, 2007-2008, Warszawa 2009, s. 439 za: V. Konarska-Wrzosek, *Zakład poprawczy czy zakład karny dla nieletnich?* [w:] *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty...*, op. cit., s. 893.

Z badań tych wynika, iż stosowanie kar kryminalnych wobec nieletnich nie przynosi pozytywnych rezultatów, nie nasila poczucia strachu, nie dyscyplinuje, a dodatkowo – co istotne – nie wpływa pozytywnie na zmianę postaw i zachowań, w dalszej konsekwencji zaś trwale kieruje nieletniego na margines życia społecznego.

¹⁷ Z. Majchrzyk, *Nieletni i świadek w sądzie*, Wydawnictw UKSW, Warszawa 2014, s. 128.

Autor pisze, iż wiek 13-16 lat, to kryzys w dorastaniu. Dokonują się wówczas zmiany: biologiczne i psychiczne. Zmianom tym towarzyszą różnorodne wstrząsy w psychice, źródłem których może być nierównomierny rozwój. Dodatkowo Violetta Konarska-Wrzosek (powołując się na opracowanie H.J. Albrechta, *Ewolucja prawa karnego nieletnich w Niemczech* [w:] *Problemy postępowania w sprawach nieletnich*, red. T. Bojarski [i in.], Lublin 2008, s. 188) podkreśla, iż nieracjonalne byłoby traktowanie w jednakowy sposób, tak sprawców dorosłych, jak i nieletnich z uwagi na ryzyko wykluczenia społecznie znacznej części społeczeństwa. Podkreśla – w oparciu o badania naukowe – że naruszenie norm społecznych (także prawno-karnych), to zjawisko wpisane w rozwój jednostki, które – co do zasady – charakteryzuje wyrośnięcie z nich. (V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, op. cit., s. 30).

¹⁸ G. Harasimiak, *Określenie czynu karalnego...*, op. cit., s. 698.

Polski system postępowania z nieletnimi realizuje model opiekuńczo-wychowawczo-ochronny¹⁹. Ustawę z 1982 roku cechuje jednakowe traktowanie nieletnich, którzy wykazują przejawy demoralizacji, jak i nieletnich, którzy dopuścili się czynu karalnego. Swoim zakresem obejmuje: osoby do 18 roku życia – w zakresie zapobiegania i zwalczania demoralizacji; osoby, które popełniły czyn karalny w wieku 13-16 lat; osoby do 21 roku życia – wobec których wykonywane są środki wychowawcze i poprawcze²⁰. Kategorie te pozwalają na konstrukcję definicji *nieletniego* funkcjonującą w polskim systemie prawnym.

Podstawy wszczęcia postępowania w sprawie nieletniego definiuje art. 2 u.p.n. Są nimi – jak już wyżej wspomniano: wykazywanie przejawów demoralizacji lub dopuszczenie się czynu karalnego. Przesłanki te są samodzielne, rozłączne (choć mogą wystąpić łącznie), a każda z nich obliguje organ procesowy do wszczęcia postępowania²¹.

Przejawy demoralizacji zostały wymienione w art. 4 u.p.n. Ich katalog jest przykładowy i niewyczerpujący. Ustawodawca zalicza do nich: naruszenie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych. Można je potraktować jako typy zachowań nagannych, które co do zasady nie występują pojedynczo i mają charakter powtarzalny (z wyjątkiem popełnienia czynu zabronionego)²². Psycholog kliniczny Zdzisław Majchrzyk tłumaczy demoralizację zarówno jako stan osobowości, który cechuje negatywne nastawienie wobec oczekiwań społecznych będących w zgodzie z rolami nieletniego, jak również jako dokonujący się w czasie proces²³. Demoralizacja jest przejawem niedostosowania społecznego młodego człowieka niemającego sprostać stawianym przeciętnie wymaganiom, np. dziecku w rodzinie

¹⁹ Dopuszczalne jest stosowanie kar kryminalnych – w sytuacji określonej przepisami.

²⁰ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 49-50.

²¹ Tamże.

²² V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 58-59. Autorka tłumaczy, że nie zawsze przejawy demoralizacji wymienione w art. 4 świadczą o demoralizacji. Za przykład podaje niezamierzone popełnienie nawet poważnego czynu zabronionego wynikające z braku ostrożności bądź braku zdolności przewidywania następstw swoich zachowań.

²³ Z. Majchrzyk, *Nieletni i świadek...*, *op. cit.*, s. 92-93.

czy uczniowi w szkole²⁴. Co istotne – nie możemy postawić znaku równości między przejawem demoralizacji a samą demoralizacją, której ustalenie wymaga szczególnej analizy nieletniego²⁵. Niewątpliwie natomiast przejawy te, w myśl koncepcji dziecka w niebezpieczeństwie, powinny generować pewną formę pomocy dla konkretnego nieletniego, u którego zostały one zauważone²⁶.

Zakres definicyjny czynu karalnego znajduje się w art. 1 § 2 lit. a i b²⁷ u.p.n., mianowicie: jest to czyn zabroniony przez ustawę, jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe albo wykroczenie określone w art. 50a, 51, art. 69, art. 74, art. 76, art. 85, art. 87, art. 119, art. 122, art. 124, art. 133 lub art. 143 kodeksu wykroczeń. W definicji tej można wyodrębnić trzy cechy: wprowadzenie nowego terminu, ale zdefiniowanie go w oparciu o definicję czynu zabronionego zakreśloną przepisami kodeksu karnego²⁸ oraz kodeksu wykroczeń²⁹; pominięcie rozróżnienia przestępstw na zbrodnie, występki i wykroczenia oraz uznanie za czyn karalny tylko niektórych wykroczeń. Skonstruowanie odrębnej definicji „czynu karalnego” potwierdza spójność przyjętej wizji postępowania z nieletnimi w wieku 13-16 lat³⁰. Konsekwencją przyjętej definicji jest m.in. uznanie, iż czyny zabronione wykraczające poza ww. katalog będą kategoryzowane przez ustawę jako przejawy demoralizacji. Warto odnotować, iż dopuszczenie się czynu karalnego na mocy ustawy z 1982 roku rozumiane jest szeroko – uwzględnia wszystkie formy stadialne, jak i zjawiskowe. Zatem nieletni może znaleźć się w zainteresowaniu sądu nie tylko w przypadku popełnienia konkretnego czynu, ale także w sytuacji jego przygotowania (o ile stadium to jest karalne) czy usiłowania, analogicznie należy rozumieć kwestię sprawstwa (nie tylko pojedyncze, ale także współsprawstwo, sprawstwo kierownicze czy polegające na podżeganiu oraz pomocnictwie)³¹.

²⁴ T. Bojarski, *Nieletni przed sądem...*, *op. cit.*, s. 274.

²⁵ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 59 i 62.

²⁶ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 47.

²⁷ W brzmieniu nadanym przez art. 3 ustawy z dnia 11 września 2015 r. o zmianie ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U.2015.1707) zmieniającej u.p.n. z dniem 26 listopada 2015 r.

²⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 88 poz. 553 ze zm), dalej: k.k.

²⁹ Ustawa z dnia 20 maja 2015 r. Kodeks wykroczeń (t.j. Dz. U. z 2015 r., poz. 1094).

³⁰ G. Harasimiak, *Określenie czynu karalnego...*, *op. cit.*, s. 691.

³¹ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 54-55.

2. Analiza dogmatyczna przepisów dotyczących postępowania w sprawach nieletnich

2.1. Dyrektywy postępowania z nieletnimi

Art. 3 § 1 u.p.n. określa dwie główne dyrektywy postępowania w sprawie nieletnich: dobra dziecka oraz uwzględniania interesu społecznego, przy czym jako dyrektywę przewodnią wskazuje pierwszą z nich, tj. *zasadę dobra dziecka*³². Możemy mówić o uniwersalnym charakterze tej dyrektywy, albowiem ma ona zastosowanie wobec wszystkich spraw nieletnich – wszczętych zarówno z powodu przejawów demoralizacji, jak i z powodu popełnienia czynu karalnego, na każdym etapie postępowania i w każdej kwestii (podejmowania decyzji incydentalnych oraz ostatecznych)³³. Zasada ta stanowi, iż w postępowaniu z nieletnimi (toczącemu się w sprawie, a nie przeciwko osobie) należy kierować się jego dobrem³⁴. Samo zaś postępowanie nie powinno zmierzać do pociągnięcia do odpowiedzialności czy osiągnięcia stanu sprawiedliwości, lecz rozwiązania „problemu” bądź zastosowania środka, który w konkretnej sytuacji wydaje się być najbardziej pomocny dla konkretnego nieletniego³⁵. Działanie takie – na co wskazują przepisy ustawy – ma na celu osiągnięcie korzystnych zmian w osobowości i w zachowaniu nieletniego³⁶. Zmiany te mają służyć przede wszystkim samemu nieletniemu – tak jego dobru, jak i szczęśliwemu życiu. Niemniej jednak osiągnięcie ich w zakresie systemu wartości, postawy życiowej czy też stosunku do siebie i innych, przyniesie korzyści nie tylko nieletniemu, ale będzie także służyć interesowi społecznemu³⁷.

³² T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 50.

³³ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 65 i 70.

³⁴ Z. Ostriańska, *Wychowawcze aspekty postępowania w sądzie dla nieletnich* [w:] A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Ius et Lex. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Adama Strzembosza*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2002, s. 172-173 za: W. Klaus, *Działalność wychowawcza sądu rodzinnego wobec nieletnich – pomiędzy ideałami a praktyką*, *Archiwum Kryminologii*, T. XXIX-XXX, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009, s. 331.

³⁵ Także umorzenia postępowania, jeśli sąd taką decyzję uzna za słuszną i wystarczającą do osiągnięcia celów wychowawczych.

³⁶ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 50.

³⁷ A. Strzembosz, *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*, Lublin 1985, s. 113; A. Krukowski [w:] *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, red. A. Krukowski, Warszawa 1991, s. 25 za: V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 70.

Kierowanie się zasadą dobra dziecka wyznacza niejako resocjalizacyjno-wychowawczy cel postępowania z nieletnimi oraz obliguje sędziego do rzetelnej oceny ich zachowania podpartej dokładnym, pełnym oraz sprawiedliwym osądem dowodów pozyskanych w sprawie (w tym sporządzonej opinii, informacji o ocenach nieletniego oraz informacji o okolicznościach zdarzenia, w którym nieletni uczestniczył)³⁸.

Zasada uwzględnienia interesu społecznego podyktowana jest charakterem zachowania nieletniego oraz rodzajem czynów karalnych stojących w sprzeczności z wartościami społecznymi czy ogólnymi zasadami współżycia społecznego (w tym: zachowaniem w szkole, w grupie rówieśniczej, w społeczności lokalnej). Zasady tej nie należy jednak utożsamiać z zadośćuczynieniem społecznemu poczuciu sprawiedliwości, albowiem celem – jak wspomniano powyżej – nie jest dążenie do sprawiedliwości, lecz aspekt wychowawczy. Potwierdzenie takiego rozumienia przepisów ustawy znajdujemy także w orzecznictwie Sądu Najwyższego³⁹ oraz w uregulowaniach kodeksu rodzinnego i opiekuńczego⁴⁰, z których wynika ponadto, iż troska o dobro dziecka mieści się w interesie społecznym⁴¹.

Przesłanki oceny nieletniego wymienione zostały w art. 3 § 2 u.p.n. w postaci: wieku, stanu zdrowia, stopnia rozwoju psychicznego oraz fizycznego, cech charakteru, zachowania, przyczyn i stopnia demoralizacji, charakteru środowiska oraz warunków wychowania nieletniego. Stanowią one komplet cech osobowości nieletniego, okoliczności zachowania, jak również cech charakteryzujących środowisko, pozwalających na indywidualną ocenę zarówno samego nieletniego, jak i jego sprawy⁴². Główny czynnik, uwzględniany w postępowaniu z nieletnim, to jego

³⁸ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 50.

³⁹ Wyrok SN z 18 września 1984 r. III KR 237/84, OSNPG 1985, nr 2, poz. 291, a także uchwała składu 7 sędziów SN z 21 listopada 1984 r., III CZP 47/84, OSNCP 1985, nr 5-6, poz. 64 za: T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 51.

⁴⁰ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. - Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz. U. z 2015 r., poz. 2082).

⁴¹ Art. 95 § 3 i art. 96 § 1 k.r.o. J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, Warszawa 1993, s.474-475, 478 za T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 51.

⁴² Tamże.

Według Violetty Konarskiej-Wrzosek przepisu tego nie należy rozumieć jako zasady indywidualizacji, lecz jako konieczność podjęcia indywidualnych ustaleń celem realizacji dyrektywy przewodniej. Nie stanowi ona bowiem odrębnej dyrektywy mogącej funkcjonować samodzielnie - w oderwaniu od dyrektywy dobra nieletniego (V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 65 i 72).

osobowość (charakteryzowana m.in. przez wiek, stan zdrowia, rozwój psychiczny/fizyczny i cechy charakteru), której prawidłowe ustalenie jest możliwe poprzez zebranie opinii o nieletnim⁴³. Zachowanie nieletniego postrzegane jest jako uzewnętrznienie cech osobowości, co ma niewątpliwie ogromne znaczenie w kontekście oceny stopnia demoralizacji oraz jej potencjalnego dalszego rozwoju. Stopień ten uzależniony jest natomiast zarówno od liczby, intensywności i czasu trwania przejawów demoralizacji, jak i od motywacji samego nieletniego. Zwykle przyczyny demoralizacji nie mają ani jednolitego charakteru, ani też jednego tylko źródła (wpływają na nią: środowisko wychowawcze, grupa rówieśnicza, cechy wrodzone i in.). Omawiany przepis odrębnie wymienia charakterystykę środowiska i warunki wychowania nieletniego, rozumiane w znaczeniu kulturowym, obyczajowym, ekonomicznym, ze szczególnym uwzględnieniem struktury rodziny, warunków bytowo-socjalnych oraz zachowań patologicznych i niewłaściwych z wychowawczego punktu widzenia⁴⁴. Rozpoznanie w tym zakresie odgrywa istotną rolę dla podjęcia przez sąd właściwej decyzji w przedmiocie zastosowania środków zmieniających środowisko wychowawcze bądź pozostawiających nieletniego w dotychczasowym środowisku.

Wszystkie elementy oceny nieletniego wymienione w art. 3 § 2 ustawy muszą zostać ustalone w toku prowadzonego postępowania⁴⁵. Rozpoznanie ich jest możliwe za pomocą zebranych opinii oraz wywiadów⁴⁶. Violetta Konarska-Wrzosek podnosi wręcz, iż do zebrania ww. danych niezbędne jest przeprowadzenie wywiadu środowiskowego, a w niektórych sprawach również: zlecenie kompleksowej diagnozy osobowości, zlecenie badań i sporządzenie opinii na okoliczność stanu zdrowia psychicznego nieletniego⁴⁷. Kwestie te zostaną szczegółowo omówione w punkcie 2.5.

⁴³ Tadeusz Bojarski w komentarzu do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich szczególne znaczenie przypisuje opinii rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego (T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 52).

⁴⁴ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 74-75.

⁴⁵ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 52-53.

⁴⁶ Postanowienie SN z 24 czerwca 1983 r., III KZ 87/83, OSNKW 1983, nr 12, poz. 97 za: T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 52.

⁴⁷ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 71-72.

2.2. Cele postępowania w sprawach nieletnich

Preambuła ustawy wskazuje na cztery podstawowe cele postępowania z nieletnimi, mianowicie: przeciwdziałanie demoralizacji, przeciwdziałanie przestępczości nieletnich, resocjalizacja nieletnich, którzy dopuścili się czynów naruszających normy prawne bądź zasady współżycia społecznego oraz dążenie do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej i odpowiedzialności rodziców za wychowanie nieletnich⁴⁸. Wydaje się zasadne twierdzenie, że cele – zawarte w projekcie ustawy, jak i w samej ustawie – wynikają wprost z analizy przeznaczenia samych jej przepisów, tj. oddziaływania na konkretną kategorię młodzieży, znajdującą się na marginesie społecznym. Oddziaływania te powinny mieć dwojaki charakter, zarówno zapobiegawczy, jak i resocjalizacyjny. Powinny również uwzględniać zwiększenie udziału czynnika społecznego⁴⁹.

Pierwsze dwa cele, tj. przeciwdziałanie demoralizacji oraz przeciwdziałanie przestępczości nieletnich, w niektórych opracowaniach naukowych są traktowane łącznie⁵⁰. Może to wynikać z użytego przez ustawodawcę spójnika „i” między ww., utwierdzającego niejako w przekonaniu, iż między demoralizacją a przestępczością istnieje związek⁵¹. Tadeusz Bojarski i inni dalecy są jednak od łączenia dwóch pierwszych celów wymienionych w preambule. Twierdzą bowiem, że o ile możemy dostrzec związek przyczynowo-skutkowy między demoralizacją a popełnionym czynem karalnym, o tyle sytuacja taka nie zawsze ma miejsce. Demoralizacja sama w sobie może świadczyć o negatywnej charakterystyce postaw nieletniego, stanowiąc tym samym zagrożenie dla jego dalszego rozwoju⁵². Niemniej jednak przeciwdziałanie tak demoralizacji, jak i przestępczości (traktowanych, bądź nie, jako wzajemnie zależnych) należy rozumieć szeroko: zarówno jako zapobieganie, jak i zwalczanie. Zapobieganie, to działanie podjęte w sytuacji pojawiania się pierwszych negatywnych symptomów, skierowane na niedopuszczenie bądź powstrzymanie

⁴⁸ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 27.

⁴⁹ *Projekt ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa, kwiecień 1982. Uzasadnienie, s. 2-3 za: M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach...*, *op. cit.*, s. 54.

⁵⁰ A. Krukowski, *Uwagi wprowadzające [w:] Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich...*, *op. cit.*, s. 13-14 za: V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 63.

⁵¹ Tamże.

⁵² T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 27.

procesu demoralizacji (zwłaszcza o charakterze przestępczym). Zwalczanie zaś ukierunkowane jest na osoby, u których przejawy demoralizacji/zachowania przestępcze istnieją i są zaawansowane (w stopniu mniejszym bądź większym). Zwalczanie należy rozumieć jako próbę zatrzymania ww., bądź – jeśli to możliwe – ich całkowitej eliminacji⁵³.

Trzecim celem jest resocjalizacja nieletnich, którzy popełnionym czynem naruszyli prawo, bądź zasady współżycia społecznego. Tadeusz Bojarski i inni określają ten cel jako „dążenie, aby przywrócić nieletniego do normalności”⁵⁴. Cel ten wyklucza postępowanie z nieletnimi polegające na pociąganiu ich do odpowiedzialności i karaniu czy też napiętnowaniu oraz wskazuje, iż właściwym winno być takie postępowanie, które dąży do stworzenia odpowiednich warunków powrotu do społeczeństwa i dalszego życia już jako osoba zsocjalizowana⁵⁵.

Cel czwarty – ostatni – skierowany jest nie tyle wobec nieletniego, co wobec jego rodziców. Wskazane przez ustawodawcę dążenie do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej oraz poczucia odpowiedzialności za wychowanie obarcza w pierwszej kolejności rodziców nieletniego obowiązkiem zapewnienia prawidłowego wychowania. Od nich bowiem zależy, czy nieletni będzie prawidłowo funkcjonował i realizował role społeczne. Co więcej – jak podkreśla Violetta Konarska-Wrzosek – takie sformułowanie przepisu należy rozumieć w ten sposób: ustawodawca „ma pełną świadomość, iż demoralizacja i przestępczość nieletnich jest w określonej mierze rezultatem nieprawidłowego wykonywania władzy rodzicielskiej i opieki nad dzieckiem”⁵⁶. Ponieważ wychowanie dziecka jest nie tylko prawem, ale także obowiązkiem rodziców – uregulowanym m.in. w przepisach kodeksu rodzinnego i opiekuńczego – ustawodawca dysponuje szeregiem środków, które może wobec nich zastosować⁵⁷.

⁵³ A. Krukowski, *Uwagi wprowadzające [w:] Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich...*, op. cit., za: V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, op. cit., s. 63-64.

⁵⁴ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, op. cit., s. 28.

⁵⁵ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, op. cit., s. 64.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Tamże, s. 64-65.

Cele postępowania z nieletnimi od stycznia 2014 roku reguluje także art. 21a u.p.n.⁵⁸. Ustawodawca zaliczył do nich ustalenie: czy istnieją okoliczności świadczące o demoralizacji nieletniego; czy nieletni popełnił czyn karalny; czy zachodzi potrzeba zastosowania wobec nieletniego środków przewidzianych w ustawie. Między celami tymi, a zakresem stosowania ustawy istnieje ścisły związek⁵⁹.

Z kolei w art. 32b u.p.n. (do stycznia 2014 r. art. 33 i art. 35) zostały określone szczególne przesłanki służące realizacji poprzednio wymienionych celów. Ustawodawca – w § 1 - wskazuje na konieczność zebrania w toku postępowania z nieletnimi informacji o nieletnim oraz o jego warunkach wychowawczych, zdrowotnych, bytowych, a także innych dowodów. § 2 jako źródła informacji określonych § 1 wskazuje w szczególności: wysłuchanie nieletniego oraz jego rodziców/opiekuna, przeszukanie i oględziny, a także wszelkie inne czynności procesowe ukierunkowane na wszechstronne wyjaśnienie sprawy. Wysłuchanie ma na celu pozyskanie informacji o nieletnim. Odgrywa także istotną rolę w procesie podejmowania decyzji o umorzeniu postępowania (np. na podstawie art. 21 § 2) bądź zastosowaniu odpowiedniego środka wychowawczego lub poprawczego. W § 3 ustawodawca określił prawo zgłaszania wniosków dowodowych: stronom, obrońcy i pełnomocnikowi (na etapie całego postępowania) oraz pokrzywdzonemu (wyłącznie do czasu rozpoczęcia rozprawy bądź posiedzenia)⁶⁰.

2.3. Katalog środków wychowawczych i poprawczych oraz zasady ich stosowania

Art. 5 ustawy wskazuje wprost, że wobec nieletnich mogą być stosowane dwa rodzaje środków: wychowawcze oraz środek poprawczy (w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym). Karę ustawodawca zdefiniował jako środek ostateczny możliwy do zastosowania tylko i wyłącznie w sytuacji uregulowanej przez prawo⁶¹,

⁵⁸ Wprowadzony przez art. 1, pkt 8 ustawa z dnia 30 sierpnia 2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2013 poz. 1165).

⁵⁹ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 129.

⁶⁰ Tamże, s. 149.

⁶¹ Art. 94 u.p.n. oraz art. 10 § 2 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 ze zm.).

gdy pozostałe środki można uznać za nieskuteczne w zapewnieniu resocjalizacji nieletniego⁶².

Katalog możliwych do zastosowania środków został zakreślony w art. 6 u.p.n. Zalicza się do nich:

- 1) udzielenie upomnienia;
- 2) zobowiązanie do określonego postępowania, a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody, do wykonywania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej, do przeproszenia pokrzywdzonego, do podjęcia nauki lub pracy, do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, do powstrzymywania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach albo do zaniechania używania alkoholu lub innego środka w celu wprowadzania się w stan odurzenia;
- 3) ustanowienie nadzoru odpowiedzialnego rodziców lub opiekuna;
- 4) ustanowienie nadzoru organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania – udzielających poręczenia za nieletniego;
- 5) zastosowanie nadzoru kuratora;
- 6) skierowanie do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej lub instytucji zajmującej się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, po uprzednim porozumieniu się z tą organizacją lub instytucją;
- 7) orzeczenie zakazu prowadzenia pojazdów;
- 8) orzeczenie przepadku rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego;

⁶² T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, op. cit., s. 62.

9) orzeczenie umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym albo w rodzinie zastępczej zawodowej, która ukończyła szkolenie przygotowujące do sprawowania opieki nad nieletnim;

10) orzeczenie umieszczenia w zakładzie poprawczym.

Uzupełnienie ww. stanowi art. 12 u.p.n.⁶³ (środki wychowawczo-lecznicze). Katalog środków wymienionych w tych przepisach można skategoryzować w różny sposób⁶⁴. Ustawodawca zamieścił w nich przede wszystkim środki dotyczące samego nieletniego, środki dotyczące nieletniego, ale obarczające rodziców/opiekuna ich wykonaniem oraz środki skierowane wobec rodziców. Katalog ten, poza sądowymi formami oddziaływania na nieletnich, przewiduje również inne – pozasądowe – w tym: przekazanie sprawy nieletniego szkole/organizacji młodzieżowej, do których nieletni uczęszcza/przynależy⁶⁵. Wszystkie wymienione środki mają zastosowanie wobec nieletnich, którzy popełnili czyn karalny (w tym również: zakaz prowadzenia pojazdu, przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu), większość natomiast – wobec nieletnich wykazujących przejawy demoralizacji⁶⁶. Warto zaznaczyć, iż środki, tak wychowawcze, jak i poprawcze, od stycznia 2014 roku sędzia orzeka w postępowaniu jednolitym⁶⁷, przekazując – jak dotychczas – informację o powyższym, do Krajowego Rejestru Karnego⁶⁸.

⁶³ „Art. 12: W razie stwierdzenia u nieletniego upośledzenia umysłowego, choroby psychicznej lub innego zakłócenia czynności psychicznych bądź nałogowego używania alkoholu albo innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, sąd rodzinny może orzec umieszczenie nieletniego w szpitalu psychiatrycznym lub innym odpowiednim zakładzie leczniczym. Jeżeli zachodzi potrzeba zapewnienia nieletniemu jedynie opieki wychowawczej, sąd może orzec umieszczenie go w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub w młodzieżowym ośrodku socjoterapii, a w przypadku gdy nieletni jest upośledzony umysłowo w stopniu głębokim i wymaga jedynie opieki - w domu pomocy społecznej.”

⁶⁴ Tadeusz Bojarski jako przykład podaje m.in. następujące kategoryzacje: środki o charakterze otwartym, półotwartym i zamkniętym oraz środki pozostawiające nieletniego w dotychczasowym środowisku, częściowo oraz całkowicie zmieniające środowisko wychowawcze nieletniego (T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 77-78).

⁶⁵ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 76.

⁶⁶ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 62-66.

⁶⁷ W ustawie z sierpnia 2013 roku, nowelizującej u.p.n., zrezygnowano z podziału postępowania na opiekuńczo-wychowawcze (w którym orzekane były środki wychowawcze) oraz poprawcze (w którym możliwe było orzeczenie zakładu poprawczego). Od stycznia 2014 roku wszystkie środki orzekane są w ramach jednolitego postępowania.

⁶⁸ Art. 1 ust. 2 pkt 6 i 10 ustawy z 24 maja 2000 r. o Krajowym Rejestrze Karnym, Dz. U. z 2012 r., poz. 654 z późn. zm.), dostęp na stronie internetowej: <http://isip.sejm.gov.pl/Download?id=WDU20000500580&type=3> dnia 03.09.2015.

Szeroki wachlarz możliwości pozostawionych sędziemu orzekającemu w sprawach nieletnich (jak możliwość łącznego stosowania środków, dokonywania zmian zastosowanych środków na etapie ich wykonywania oraz ich uchylania) przemawia za swobodą podejmowanych decyzji, podyktowaną zapewne koniecznością indywidualnego traktowania każdego nieletniego⁶⁹.

2.4. Przestanki umieszczania nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i zakładach poprawczych

Z uwagi na przedmiot niniejszej analizy, w części tej omówione zostaną szczegółowo dwa środki z wymienionych w art. 6 ustawy: umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym oraz umieszczenie w zakładzie poprawczym. Stosowanie obu z nich wiąże się z koniecznością zmiany środowiska wychowawczego nieletniego.

Młodzieżowy ośrodek wychowawczy⁷⁰, to placówka o charakterze resocjalizacyjno-wychowawczym lub resocjalizacyjno-rewalidacyjnym. Pierwszy rodzaj skierowany jest do dzieci i młodzieży nieprzystosowanej społecznie, wymagającej specjalnego oddziaływania: organizacji nauki czy metod pracy oraz wychowania i resocjalizacji. Rodzaj drugi natomiast przeznaczony jest dla dzieci i młodzieży, u których zdiagnozowane zostało upośledzenie umysłowe w stopniu lekkim. Do zadań ośrodka zalicza się: eliminację przyczyn oraz przejawów nieprzystosowania społecznego, jak również przygotowanie wychowanków do życia według obowiązujących norm prawnych i społecznych. Zadania te realizowane są w dwojaki sposób: poprzez organizację zajęć, w tym: resocjalizacyjnych, terapeutycznych, rewalidacyjnych i profilaktyczno-wychowawczych (których celem jest nauka prawidłowych postaw życiowych) oraz w formie świadczenia pomocy psychologiczno-pedagogicznej⁷¹.

⁶⁹ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 64.

⁷⁰ Katarzyna Drapała oraz Roman Kulma na podstawie przeprowadzonych badań nad powrotnością do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze twierdzą, że umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym stanowi drugi najczęściej orzekany środek (wraz z - orzekanym dotychczas – do 2012 roku - umieszczeniem w młodzieżowym ośrodku socjoterapii). Autorzy zwracają uwagę na tę placówkę w kontekście efektywności pracy resocjalizacyjnej. Podkreślają, że 35% wychowanków zakładów poprawczych, którzy wcześniej przebywali w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, ponownie popełniło czyn karalny (K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze (raport z badań)*, „Prawo w Działaniu” 2014, nr 19, s. 224).

⁷¹ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 96-97.

Przesłanką umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym jest dobro nieletniego, wymagające interwencji w postaci zmiany środowiska wychowawczego, w którym dostrzeżone zostały następujące czynniki: zawiniona lub niezawiniona niewydolność wychowawcza oraz niekorzystny lub demoralizujący wpływ. Wyeliminowanie tych okoliczności nie byłoby przy tym możliwe przy zastosowaniu pozostałych środków, a co za tym idzie pozostawieniu nieletniego w dotychczasowym środowisku⁷².

Warunkiem umieszczenia nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym jest wydane w tej sprawie orzeczenie poprzedzone – w myśl art. 25 § 2 u.p.n. – uzyskaniem kompleksowej diagnozy osobowości nieletniego zawierającej również określenie właściwych kierunków oddziaływania⁷³.

Zakład poprawczy jest najsurowszym środkiem zamieszczonym w wyżej wymienionym katalogu. Został on przejęty z kodeksu karnego z 1932 roku i – mimo iż stanowi pewną formę pozbawienia wolności – nie pełni funkcji kary. Orzeczenia tego środka mogą mieć dwojaką postać: bezwzględne umieszczenie w zakładzie poprawczym oraz umieszczenie z warunkowym zawieszeniem jego wykonania⁷⁴. Sam środek traktowany jest jako odmiana środka wychowawczego⁷⁵, którego przeznaczenie skupia się wokół nieletnich wysoce zdemoralizowanych, wymagających oddziaływania edukacyjno-wychowawczego przeprowadzonego w warunkach uwzględniających surowszą dyscyplinę, wzmożony nadzór, jak również zabezpieczenia uniemożliwiającego samodzielne oddalenie. Należy pamiętać, iż celem orzeczenia (jak również wykonywania) tego rodzaju środka – adekwatnie do środków wychowawczych – jest wychowanie nieletniego⁷⁶, jego resocjalizacja dążąca do zmiany postaw na społecznie pożądane oraz zapewniająca prawidłowy

⁷² Tamże, s. 96.

⁷³ Tamże, s. 96-97.

⁷⁴ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, op. cit., s. 76.

⁷⁵ T. Bojarski, *Odpowiedzialność nieletnich w prawie polskim [w:] Orzekanie środków wychowawczych...*, s. 23 za: V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, op. cit., s. 104.

⁷⁶ A. Strzembosz, *Postępowanie w sprawach nieletnich...*, op. cit., s. 51; A. Krukowski, *Zakłady poprawcze i przepisy prawa. Zmiany modelowe*, Gazeta Prawnicza 1986, nr 8, s. 6; B. Kowalska-Ehrlich, *Młodzież nieprzystosowana społecznie a prawo*, Warszawa 1988, s. 190; V. Konarska-Wrzosek, *Ochrona nieletnich przed demoralizacją i przestępczością w ujęciu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, PiP, 1999, z. 5, s. 55 za: V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, op. cit., s. 105.

rozwój osobowości nieletniego, a ponadto kształtująca pozytywne zainteresowania i motywacje oraz odpowiedni system wartości i zasad współżycia społecznego. Zadania te realizowane są przede wszystkim poprzez nauczanie, wychowanie, przygotowanie do zawodu oraz zorganizowanie czasu wolnego⁷⁷.

Art. 10 u.p.n. definiuje przesłanki niezbędne do orzeczenia wobec nieletniego umieszczenia w zakładzie poprawczym. Jest to popełnienie czynu karalnego, wysoki stopień demoralizacji, okoliczności i charakter czynu, nieskuteczność środków wychowawczych, bądź też brak pozytywnej prognozy w przypadku ich stosowania. Jako warunki bezwzględne wskazuje się pierwsze cztery z ww. oraz wiek nieletniego (od 13 lat). Czyn karalny ma odpowiadać randze przestępstwa. Jego charakter i okoliczności popełnienia mają wskazywać na negatywną postawę nieletniego wobec wartości i norm społecznych. Wysoki stopień demoralizacji jest oceniany m.in. na podstawie bezwzględności nieletniego przy popełnieniu czynu, jego braku empatii wobec krzywdy i cierpienia drugiego człowieka oraz motywacji, czyli np. chęci osiągnięcia korzyści materialnej czy dążenia do odwetu, a także umyślności i premedytacji. Przesłankę braku pozytywnej prognozy w przypadku zastosowania innych środków wychowawczych uznaje się za fakultatywną, bowiem sąd może umieścić nieletniego w zakładzie poprawczym także wówczas, gdy uprzednio nie stosował wobec niego takich środków⁷⁸. Takie sformułowanie art. 10⁷⁹ powoduje, że zakład poprawczy może być stosowany wyłącznie jako *ultima ratio*, czyli ostateczność podyktowana względami wychowawczymi⁸⁰.

Przesłanki warunkowego zawieszenia wykonania środka w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym⁸¹ zostały zakreślone w art. 11 u.p.n. Zalicza się do nich przypuszczenie osiągnięcia celów wychowawczych mimo niewykonania środka poprawczego powzięte na podstawie właściwości, warunków osobistych

⁷⁷ K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa nieletnich...*, *op. cit.*, s. 209.

⁷⁸ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 91-93.

⁷⁹ Podobne regulacje nie zostały wprowadzone w zakresie stosowania pozostałych środków.

⁸⁰ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 107.

⁸¹ Katarzyna Drapała i Roman Kulma na podstawie wspomnianych badań zwracają uwagę, iż zagrożenie umieszczeniem w zakładzie poprawczym nie przyniosło oczekiwanego rezultatu, albowiem wobec 19 wychowanków zakładu poprawczego uprzednio stosowano warunkowe zawieszenie jego wykonania (K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa nieletnich...*, *op. cit.*, s. 224).

i środowiskowych sprawcy oraz okoliczności i charakteru popełnionego czynu. Umieszczenie w zakładzie poprawczym sąd może zawiesić na okres próby od roku do lat 3, stosując jednocześnie środki wychowawcze⁸². § 3 definiuje przesłanki fakultatywnego, jak i obligatoryjnego odwołania warunkowego zawieszenia⁸³. Do pierwszych zalicza: zachowanie nieletniego wskazujące na dalszą demoralizację, uchylanie się nieletniego od wykonywania nałożonych na niego obowiązków lub od nadzoru. Do drugich natomiast: popełnienie czynu karnego określonego art. 134, art. 148 § 1, 2, 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163 § 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 i 3, art. 197 § 3, art. 252 § 1 i 2, art. 280 k.k. przy jednoczesnym braku podstaw do rozpoznania sprawy na mocy przepisów kodeksu postępowania karnego przez właściwy sąd. W przypadku braku odwołania warunkowego zawieszenia w okresie próby i w ciągu dalszych 3 miesięcy orzeczenie tego środka z mocy prawa uważane jest za niebyłe, a co za tym idzie z Krajowego Rejestru Karnego z urzędu usuwana jest informacja o jego stosowaniu⁸⁴.

W dogmatyce prawa zwraca się uwagę na sprzeczność w stosowaniu art. 10 i art. 11 u.p.n. Przesłanki umieszczenia w zakładzie poprawczym, jak również orzeczenia ww., z warunkowym zawieszeniem jego wykonania są tożsame. Sąd orzekając zakład poprawczy wskazuje, że inne środki są niewłaściwe wychowawczo. Środki te natomiast stosuje – na mocy art. 11 § 2 u.p.n. – zawieszając ich wykonanie⁸⁵. Violetta Konarska-Wrzosek podkreśla, iż coraz częściej orzekana jest zawieszona forma środka poprawczego (ok. 60-70% wszystkich orzeczeń środka poprawczego), a co za tym idzie wykorzystywane są środki wychowawcze, które – przy podejmowaniu decyzji o stosowaniu środka poprawczego – sąd uznał za nieefektywne i niecelowe⁸⁶. Analiza statystyczna – przeprowadzona w części drugiej opracowania – potwierdza powyższe. W analizowanych latach 2004-2014 odnotowano bowiem, że średnio 57% ogółu orzeczonych środków poprawczych stanowiły te z warunkowym zawieszeniem wykonania.

⁸² Z możliwością ich łączenia oraz zamiany (T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 99).

⁸³ Odwołanie to może nastąpić zarówno z urzędu, jak i na wniosek (art. 75 § 2 u.p.n.) (T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 100).

⁸⁴ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 111.

⁸⁵ Z. Sienkiewicz, *System sądowych środków wobec nieletnich w polskim prawie*, Wrocław 1989, s. 163 za: V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 108.

⁸⁶ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 108.

Analizie należy poddać także art. 85 u.p.n., który wskazuje, iż sąd kierując nieletniego do zakładu poprawczego może wskazać rodzaj tego zakładu⁸⁷. W rozporządzeniu Ministerstwa Sprawiedliwości w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich⁸⁸ wymienia się zakłady poprawcze:

- resocjalizacyjne o charakterze otwartym – przeznaczone m.in. dla nieletnich, którzy nie przebywali w zakładach karnych/aresztach śledczych, nie identyfikują się z podkulturą więzienną, wyrażają chęć uczestnictwa w procesie resocjalizacji (potwierdzoną postawą w trakcie pobytu w schronisku) oraz nie popełnili czynu karalnego, o którym mowa w art. 10 § 2 k.k.;
- resocjalizacyjne o charakterze półotwartym – dla nieletnich, których postawa i popełniony czyn nie dają podstaw do umieszczenia w zakładzie otwartym;
- resocjalizacyjne o charakterze zamkniętym – wskazane przede wszystkim dla nieletnich, którzy wielokrotnie uciekali z zakładów otwartych i półotwartych;
- resocjalizacyjne o wzmożonym nadzorze wychowawczym dla nieletnich o wysokim stopniu demoralizacji – możliwe do zastosowania wobec nieletnich, którzy ukończyli lat 16 (w wyjątkowych sytuacjach dopuszczalne jest ukończenie 15 roku życia) oraz dezorganizują pracę w innych zakładach;
- resocjalizacyjno-rewalidacyjne – wskazane dla nieletnich upośledzonych umysłowo;
- resocjalizacyjno-terapeutyczne – przeznaczone dla nieletnich: z zaburzeniami rozwoju osobowości mających podłoże organicznych uszkodzeń centralnego układu nerwowego, uzależnionych (od środków odurzających bądź psychotropowych) oraz nosicieli wirusa HIV.

Każda zmiana rodzaju zakładu oraz przeniesienia nieletniego do zakładu o wzmożonym nadzorze dokonuje się za zgodą sądu rodzinnego, z wyjątkiem

⁸⁷ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 217.

⁸⁸ § 3-9 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (t.j. Dz. U. z 2014 r, poz. 1054)

szczególnych okoliczności wymagających natychmiastowego przeniesienia nieletniego. Ostatnia sytuacja wymaga jedynie zatwierdzenia przez sąd rodzinny⁸⁹.

W kwestii stosowania środka poprawczego zastosowanie ma również art. 25 § 2 u.p.n., o czym mowa poniżej.

2.5. Źródła informacji o nieletnim (wywiad środowiskowy, opinia diagnostyczna, opinia o stanie zdrowia psychicznego)

W postępowaniu w sprawach nieletnich – podobnie jak w innych postępowaniach – istnieje wiele możliwych do przeprowadzenia dowodów dostarczających informacji o stronie lub podsądnym (tutaj nieletnim). Na gruncie ustawy z 1982 roku zasadne wydaje się bliższe zanalizowanie trzech z nich, tj. wywiadu środowiskowego (art. 24), opinii diagnostycznej (art. 25) oraz opinii o stanie zdrowia psychicznego (art. 25a).

Art. 24 u.p.n. można potraktować jako formę realizacji celów postępowania zakreślonych art. 32b, tj. uzyskania informacji o nieletnim oraz o jego warunkach: wychowawczych, zdrowotnych i bytowych. W § 1 omawianego przepisu odnajdujemy wskazanie, iż sąd rodzinny zleca kuratorowi sądowemu przeprowadzenie wywiadu środowiskowego celem ustalenia: danych dotyczących samego nieletniego, jego zachowania, przebiegu nauki, kontaktów środowiskowych, sposobu spędzania czasu wolnego, stanu zdrowia i ewentualnych uzależnień, sytuacji wychowawczej i bytowej, w tym stosunku do niego rodziców/opiekunów oraz podejmowanych oddziaływań wychowawczych. Wywiad środowiskowy, co do zasady, przeprowadza kurator sądowy wedle zasad określonych w rozporządzeniu Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 16 sierpnia 2001 r.⁹⁰ Sąd może w wyjątkowych przypadkach (zlecić jego

⁸⁹ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 217-218.

⁹⁰ § 8 rozporządzenia Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 16 sierpnia 2001 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu przeprowadzania wywiadów środowiskowych o nieletnich (Dz.U. Nr 90 poz. 1010) obliguje do ustalenia okoliczności wskazanych w zarządzeniu zlecenia jego przeprowadzenia, w tym w szczególności: podstawowych informacji o nieletnim (imię, nazwisko, data i miejsce urodzenia, miejsce zamieszkania), dodatkowych informacji o nieletnim (zachowanie i warunki wychowawcze, stan zdrowia, przebieg nauki szkolnej, praca i sposób spędzania czasu wolnego, kontakty środowiskowe – w tym z rówieśnikami – mogące mieć wpływ na zachowanie nieletniego), informacji o członkach rodziny nieletniego oraz stosunku rodziców/opiekunów do niego, istniejących konfliktach oraz podejmowanych oddziaływaniach wychowawczych, informacji o sytuacji materialnej i bytowej rodziny oraz ewentualnie informacji o przejawach patologii społecznej mającej miejsce w środowisku nieletniego.

przeprowadzenie także innym osobom czy instytucjom, w tym: przedstawicielom organizacji społecznych oraz osobom godnym zaufania (w sytuacji powierzenia im nadzoru nad nieletnim), jednostkom Policji, opiniodawczym zespołom sądowych specjalistów⁹¹, pracownikom pedagogicznym schronisk dla nieletnich lub zakładów pracy – co zostało określone w § 2⁹².

Wywiad środowiskowy traktowany jest jako niezmiernie ważny dowód⁹³, który „powinien zostać zlecony w każdym postępowaniu w sprawie nieletniego”⁹⁴. Dagmara Woźniakowska-Fajst podkreśla wręcz, że stanowi on podstawowe źródło informacji o nieletnim⁹⁵. Ustalenia w nim poczynione – w oparciu o wytyczne art. 24 u.p.n. – okazują się istotne dla diagnozy stopnia demoralizacji nieletniego i jego warunków wychowawczych oraz prognozy jego przyszłych zachowań. Diagnoza ta jest zaś niezbędna do podjęcia decyzji o konieczności, bądź też nie, ingerencji w proces wychowania, a co za tym idzie stosowania odpowiednich środków przewidzianych ustawą⁹⁶. Przeprowadzone dotychczas badania pozwalają na stwierdzenie, iż nie w każdej sprawie sędziowie korzystają z dostępnej możliwości współpracy z kuratorami sądowymi. Badania Ireny Rzeplińskiej nad nieletnimi

Według przepisów rozporządzenia, wywiad środowiskowy powinien zostać przeprowadzony w miejscu zamieszkania bądź pobytu nieletniego lub jego rodziców/opiekunów (dodatkowo: w szkole/miejscu pracy nieletniego).

⁹¹ Do 01.01.2016 roku pracownikom pedagogicznym rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych: na mocy art. 25, ust. 1 ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U. 2015 poz. 1418) rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne stają się opiniodawczymi zespołami sądowych specjalistów (raport niniejszy uwzględnia stan prawny na dzień na dzień 31 grudnia 2015 r.).

⁹² Zdzisław Majchrzyk podkreśla, iż takie ujęcie przepisów postępowania w sprawie nieletnich wskazuje, że diagnozowanie nieprzystosowania społecznego czy też przestępczości nieletnich ma zostać przeprowadzone „wnikliwie, z poczuciem odpowiedzialności za dalsze losy dziecka czy nieletniego” (Z. Majchrzyk, *Nieletni i świadek...*, *op. cit.*, s. 123).

⁹³ Specjaliści z zakresu problematyki postępowania z nieletnimi uznają wywiad środowiskowy za dowód, choć jego moc dowodowa jest niekiedy kwestionowana (P. Górecki [w:] P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 99; E. Skrętowicz [w:] T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z komentarzem*, Lublin 2002, s. 116 za: V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 171).

⁹⁴ Postanowienie SN z dnia 24 czerwca 1983 r., III KZ 87/83, OSNKW 1983, nr 12, poz. 97 za: V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 170.

⁹⁵ D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie. Niebezpieczne, niegrzeczne, niegroźne?*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010, s. 218.

⁹⁶ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 171.

sprawcami wykazały braki w tym zakresie⁹⁷ oraz dysponowanie przez sądy dla nieletnich bardzo skromną wiedzą na temat swoich podsądnych⁹⁸. Zastrzeżenia budzi również czasem jakość sporządzanych wywiadów oraz zawarta w nich niezrozumiała interpretacja⁹⁹.

W niektórych sprawach, celem podjęcia właściwej decyzji oraz określenia kierunków oddziaływania na nieletniego, konieczne jest przeprowadzenie kompleksowej diagnozy osobowości wymagającej wiedzy: pedagogicznej, psychologicznej bądź medycznej. O wydanie takiej opinii sąd zwraca się do opiniodawczego zespołu sądowych specjalistów¹⁰⁰. Art. 25 § 1 u.p.n. dopuszcza także inne podmioty/instytucje do wydawania tychże opinii. Są nimi: inna specjalistyczna placówka lub biegły/biegli¹⁰¹. W § 2 ustawodawca wskazał sytuacje, w których sąd obligatoryjnie zwraca się do ww. o sporządzenie kompleksowej diagnozy osobowości. Zalicza się do nich wydanie orzeczenia o umieszczeniu nieletniego: w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, podmiocie leczniczym niebędącym przedsiębiorcą, domu pomocy społecznej, zakładzie poprawczym. Wyjątek od powyższego, czyli możliwość odstąpienia przez sąd od przeprowadzenia diagnozy, gdy dysponuje on opinią o nieletnim sporządzoną w innej sprawie w okresie 6 miesięcy poprzedzających wszczęcie postępowania, został określony w § 4. To pragmatyczne rozwiązanie – wprowadzone nowelizacją ustawy z dnia 29 lipca 2011 roku¹⁰² – przyczynia się do sprawniejszego rozpoznania sprawy nieletniego. Jak podkreśla Violetta Konarska-Wrzosek: „okres do 6 miesięcy nie jest na tyle długi, aby diagnoza osobowości nieletniego miała się w jakiś zasadniczy sposób zmienić”¹⁰³.

⁹⁷ I. Rzeplińska, *Nieletni i reakcja na ich czyn* [w:] *Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych. Księga jubileuszowa profesora Mariana Filara tom I*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012, s. 537.

⁹⁸ I. Rzeplińska, *Sylwetki społeczne nieletnich – późniejszych dorosłych sprawców przestępstw*, *Archiwum Kryminologii T. XXIX-XXX*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009, s. 409-411.

⁹⁹ D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie. Niebezpieczne, niegrzeczne, niegroźne...*, *op. cit.*, s. 215.

¹⁰⁰ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 133.

¹⁰¹ Violetta Konarska-Wrzosek tłumaczy, iż wyznaczenie innych podmiotów/instytucji zostało wprowadzone nowelizacją u.p.n. z dnia 15 września 2000 r. (Dz. U. Nr 91, poz. 110) z uwagi na zbyt dużą ilość spraw wpływających do ROD-K i czasochłonność wydawanych opinii (V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 172).

¹⁰² Dz. U. Nr 191, poz. 1134.

¹⁰³ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 172.

Wydanie opinii na mocy art. 25 stanowi cenny dowód w sprawie, mający istotne znaczenie w zakresie stosowania konkretnych środków wobec nieletniego. Dotychczas przeprowadzone badania wskazują na wysoką zbieżność orzeczeń sądu z propozycjami rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych (istniejących do 01.01.2016 r.¹⁰⁴) oraz sugerują zainteresowanie sądu zlecającego sporządzeniem opinii w postaci udzielenia przez zespół diagnostyczny odpowiedzi na pytanie o właściwy środek do zastosowania w konkretnej sprawie¹⁰⁵. Tadeusz Bojarski zastanawia się nad słusznością takiej praktyki, jak również nad tym, czy prośba o wskazanie odpowiednich środków nie stanowiła w pewnym stopniu przejęcia części obowiązków orzeczniczych przez rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne¹⁰⁶ choć, jak podawali sędziowie, „materiał dostarczony sądowi przez RODK jest niekiedy tak sugestywny, że trudno czasem wyobrazić sobie (szczególnie w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym), aby sąd z materiałów tych nie skorzystał”¹⁰⁷. Niemniej jednak na podstawie dostępnych badań można stwierdzić, iż korzystanie z opinii rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych dotyczyło maksymalnie kilku procent spraw¹⁰⁸, zaś czas oczekiwania na ich sporządzenie był co do zasady znaczny¹⁰⁹.

¹⁰⁴ Zob. przypis 91.

Tadeusz Bojarski na podstawie badania ankietowego przeprowadzonego z pracownikami ROD-K oraz badania akt sądowych, w których zbieżność wydanych decyzji sądu z sugestiami ROD-K wynosiła ok. 80%. (A. Kielasińska, E. Skrętowicz, *Znaczenie opinii RODK w postępowaniu z nieletnimi* [w:] *Orzekanie środków wychowawczych i poprawczych w praktyce sądów rodzinnych*, red. T. Bojarski, Lublin 1990, s. 115-121 oraz wyniki badań ankietowych przedstawione [w:] *Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, red. T. Bojarski, E. Skrętowicz, Lublin 2001, s. 103-109 za: T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, op. cit., s. 134.

¹⁰⁵ Tamże.

¹⁰⁶ Tamże.

¹⁰⁷ E. Skrętowicz, A. Kielasińska, *Wpływ opinii rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego na zastosowanie przez sąd rodzinny środka wychowawczego lub poprawczego* [w:] *Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*, red. T. Bojarski, Lublin 1988, s. 213-214; E. Skrętowicz, A. Kielasińska, *Znaczenie opinii Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno-Konsultacyjnego w postępowaniu z nieletnimi* [w:] *Orzekanie środków wychowawczych...*, op. cit., s. 118; E. Skrętowicz, P. Strzelec, *Wyniki badań ankietowych w Sądach Rodzinnych i Ośrodkach Diagnostyczno-Konsultacyjnych* [w:] *Teoretyczne i praktyczne...*, op. cit., s. 103, 106 za: V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, op. cit., s. 173.

¹⁰⁸ Dla przykładu: w badaniach Dagmary Woźniakowskiej-Fajst nad nieletnimi sprawczyniami opinie te występowały w zaledwie 5% spraw (D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie. Niebezpieczne, niegrzeczne, niegroźne...*, op. cit., s. 219).

¹⁰⁹ P. Ostaszewski, *Opinie diagnostyczne w sprawach nieletnich*, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego 2012/2013, nr 20, s. 21-50.

Art. 25a ustawy dopuszcza możliwość wydania opinii o stanie zdrowia psychicznego nieletniego, gdy zaistnieje taka potrzeba. Wówczas sąd zarządza przeprowadzenie badania przez co najmniej dwóch biegłych psychiatrów, na wniosek których powołuje także biegłych innych specjalności. Badanie stanu zdrowia psychicznego może zostać przeprowadzone w formie ambulatoryjnej bądź za pomocą obserwacji (w podmiocie leczniczym niebędącym przedsiębiorcą). W przypadku tej ostatniej, obligatoryjne jest wystąpienie przesłanek w postaci dużego prawdopodobieństwa występowania u nieletniego wysokiego stopnia demoralizacji bądź popełnienia przez niego czynu karalnego (wnioskowane na podstawie zebranych w sprawie dowodów). Rozwiązanie takie niejako gwarantuje nienadużywanie instytucji obserwacji w sprawach jej niewymagających, np. wówczas, gdy czyn karalny wypełnia znamiona wykroczenia. Nieletniego umieszcza się na obserwacji na okres do 4 tygodni. Na wniosek podmiotu leczniczego – w sytuacji niezbędnej do zakończenia obserwacji – sąd może przedłużyć ten okres, przy czym łączny czas jej trwania nie może przekroczyć 6 tygodni. Tak więc, sąd w postanowieniu w przedmiocie obserwacji – przed wydaniem którego powinno nastąpić wysłuchanie nieletniego – winien wskazać zarówno czas, jak i miejsce jej przeprowadzenia. Opinia zaś, wydana przez biegłych na podstawie dokonanych badań, upoważnia sąd do zastosowania środków wskazanych w art. 12 ustawy. Należy pamiętać, iż opinii tej nie można zastąpić opinią zespołu diagnostycznego, o której mowa w art. 25, również wtedy, gdy w jej sporządzeniu brał udział biegły psychiatra¹¹⁰.

3. Efektywność stosowania środków wychowawczo-poprawczych

Art. 65 u.p.n. definiuje cel wykonywania środków wychowawczych oraz środka poprawczego. Jest to cel wychowawczy, mający „doprowadzić nieletniego skonfliktowanego z zasadami współżycia społecznego lub nawet normami prawa karnego do pozycji dobrego obywatela¹¹¹”. Cel ten winien zostać osiągnięty przy uwzględnieniu nauki i doświadczeń pedagogicznych. W § 2 tegoż artykułu dokonano precyzyjnego wskazania, na czym powinna polegać działalność wychowawcza, mianowicie na dążeniu do: wszechstronnego rozwoju osobowości i uzdolnień

¹¹⁰ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, op. cit., 137-138.

¹¹¹ Tamże, s. 181.

nieletniego, kształtowania i utrwalania w nim społecznie pożądanej postawy oraz poczucia odpowiedzialności w sposób odpowiednio przygotowujący do pracy społecznie użytecznej. Nacisk zatem, jak tłumaczy Violetta Konarska-Wrzosek, został położony na wydobywie z nieletniego tego co najlepsze oraz wyposażenie go w umiejętności pozwalające na uczciwe życie. Oddziaływania w tym zakresie muszą jednak zostać poprzedzone dokładną diagnozą osobowości nieletniego¹¹². Ponadto w § 3 podkreślono, że celem wykonywania środków przewidzianych w ustawie jest także aktywizacja roli rodziców/opiekuna w spełnianiu ich obowiązków wobec nieletniego. Nie ulega wątpliwości, iż sposób regulacji celu wykonania środków wychowawczo-poprawczych pozostaje w ścisłym związku z celami wskazanymi w preambule ustawy, jak również z dyrektywą postępowania z nieletnimi zawartą w art. 3 u.p.n.¹¹³. Mimo dostrzeżenia słuszności i konieczności takiego działania ustawodawcy, Tadeusz Bojarski uważa, iż osiągnięcie ww. celów na gruncie praktyki, jest raczej założeniem idealnym¹¹⁴.

W kontekście powyższego, wydaje się właściwe, by efektywność środków zdefiniować jako osiągnięcie celów wymienionych w art. 65 ustawy, a nawiązujących do innych przepisów tejże ustawy¹¹⁵. Podobne podejście prezentuje Piotr Wierzbicki wskazując, że skuteczność danej instytucji prawnej powinna zostać oceniona przez stopień osiągniętych celów, do realizacji których została powołana¹¹⁶. Tak więc, niewystarczające wydaje się wnioskowanie o efektywności danego środka wyłącznie na podstawie jednego czynnika w postaci powrotności do przestępstwa. W myśl przepisów ustawy – środki dostosowywane są indywidualnie do każdego nieletniego, przy czym te najbardziej surowe (jak umieszczenie w zakładzie poprawczym) ustawodawca przewidział dla nieletnich bardziej zdemoralizowanych, w stosunku do których przeprowadzenie procesu resocjalizacji, jak również osiągnięcie celów

¹¹² V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, op. cit., s. 203.

¹¹³ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, op. cit., s. 181.

¹¹⁴ Tamże, s. 182.

¹¹⁵ A. Paszkowska, *Efektywność i uwarunkowania wykonywanego nadzoru kuratora przy orzekanych wobec nieletnich środkach poprawczych. Fakty i artefakty*, Wydział Pedagogiki i Psychologii Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, Białystok 1992, s. 4.

¹¹⁶ P. Wierzbicki, *Skuteczność środków wychowawczych i poprawczych stosowanych przez sądy w postępowaniu karnym do nieletnich z terenu Warszawy*, Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego 1974, nr 1, s. 128 za: W. Klaus, *Działalność wychowawcza sądu rodzinnego...*, op. cit., s. 342.

wskazanych w przepisach jest zapewne trudniejsze. Ponadto, samego faktu braku figurowania danej osoby w rejestrach sądowych nie należy utożsamiać z brakiem ponownego popełnienia przez tę osobę czynu karalnego. Czyn ten bowiem mógł zostać niewykryty, a co za tym idzie, nie został on zarejestrowany¹¹⁷. Angelika Paszkowska, w swoich rozważaniach nad skutecznością nadzoru kuratora, poddaje w wątpliwość utożsamianie efektywności zastosowanego środka z niepowrotnością do przestępstwa. Twierdzi bowiem, iż takie rozumienie jest wręcz sprzeczne z dyrektywą zawartą w art. 3 u.p.n., zakładającą dążenie do osiągnięcia pozytywnych zmian w osobowości nieletniego¹¹⁸.

Mimo trudności dotyczących zagadnienia skuteczności środków wymienionych w ustawie, spotkało się ono z dość szerokim zainteresowaniem wśród badaczy¹¹⁹. Szczególną uwagę poświęcono pracy kuratora sądowego oraz umieszczeniu nieletniego w placówce. Badania efektywności pracy kuratora wykazały raczej niewielką skuteczność w zakresie przeciwdziałania powrotności do zachowań niezgodnych z prawem, jak i poprawy sytuacji szkolnej czy też przestrzegania norm społecznych. Efekty te są niemal takie same, bez względu na długość trwania nadzoru czy też jakość pracy samego kuratora. Zwiększenie skuteczności mogłoby nastąpić w wyniku wsparcia pracy kuratora instytucjami i placówkami, które pomagałyby rodzinie, ale także wspierałyby aktywność samego kuratora¹²⁰. Witold Klaus, opisując skuteczność środków izolacyjnych, powołuje się na badania Zdzisława Bartkowicza oraz Leona Tyszkiewicza. Z pierwszych wynika brak różnic w zakresie zmiany postaw u nieletnich, wobec których zastosowano nadzór kuratora oraz nieletnich, którzy zostali umieszczeni w zakładzie poprawczym. Drugie natomiast pozwalają na wnioskowanie, iż niższy wskaźnik recydywy generują środki nieizolacyjne. Badania Tyszkiewicza potwierdzają również tezę o nieskuteczności środków izolacyjnych, bez względu na charakter środowiska rodzinnego, w którym

¹¹⁷ W. Klaus, *Działalność wychowawcza sądu rodzinnego...*, *op. cit.*, s. 342-343.

¹¹⁸ A. Paszkowska, *Efektywność i uwarunkowania wykonywanego nadzoru kuratora...*, *op. cit.*, s. 13.

¹¹⁹ W. Klaus, *Działalność wychowawcza sądu rodzinnego...*, *op. cit.*, s. 342-343

¹²⁰ A. Strzembosz, *Zapobieganie niedostosowaniu społecznemu dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1979, s. 154 za: W. Klaus, *Działalność wychowawcza sądu rodzinnego...*, *op. cit.*, s. 343.

wychował się nieletni¹²¹. Podobne wyniki przynoszą badania P. E. Tracy i K. Kempf-Leonard. Dodatkowo, w dotychczasowym dorobku naukowym, pojawiają się twierdzenia, iż większy wpływ na osiągnięcie celów zakreślonych ustawą ma pewność reakcji aniżeli jej surowość¹²².

W dalszej części przedstawione zostaną wyniki trzech badań. Pierwsze dotyczą efektywności wykonywanego nadzoru kuratorskiego, drugie – obrazują problem efektywności środków wychowawczo-poprawczych zbadany na podstawie materiałów zawartych w aktach spraw nieletnich odpowiadających z art. 10 § 2 k.k., trzecie natomiast są dokładną analizą efektywności umieszczenia w zakładzie poprawczym.

Szczegółowe badania w zakresie efektywności wykonywanego nadzoru kuratorskiego przeprowadziła Angelika Paszkowska na próbie dwóch kategorii nieletnich sprawców: pierwszej – wobec których sąd orzekł nadzór kuratora przy jednoczesnym warunkowym zawieszeniu umieszczenia w zakładzie poprawczym oraz drugiej – wobec których sąd orzekł nadzór kuratora przy jednoczesnym warunkowym zwolnieniu z tego zakładu (łącznie 66 spraw)¹²³. Analizę efektywności zastosowanego środka autorka podjęła w oparciu o trzystopniową skalę: efektywność wysoka (nastąpił proces resocjalizacji) – 39,3%, niska (nie nastąpił proces resocjalizacji ani desocjalizacji) – 10,7%, ujemna (nastąpiła dalsza desocjalizacja) – 50%. Uzyskane wyniki w zakresie efektywności zostały porównane z materiałami zebranymi z akt nadzoru i wywiadów środowiskowych. Zaobserwowano m.in., że istnieje korelacja ujemna między poziomem nieprzystosowania społecznego,

¹²¹ Z. Bartkowicz, *Stopień wykołajenia nieletnich w sferze postaw, a orzekane względem nich środki* [w:] T. Bojarski (red.), *Postępowanie z nieletnimi – orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1988, s. 225-226; L. Tyszkiewicz, *Kryminologiczna charakterystyka nieletnich przestępców a skuteczność stosowanych do nich środków wychowawczych* [w:] B. Kowalska-Ehrlich, S. Walczak (red.), *Prawne i pedagogiczne aspekty resocjalizacji nieletnich*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992 (Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW, t. 12), s. 106 za: W. Klaus, *Działalność wychowawcza sądu rodzinnego...*, *op. cit.*, s. 343.

¹²² P.E. Tracy, K. Kempf-Leonard, *Continuity and Discontinuity in Criminal Careers*, Plenum Press, New York 1996 oraz D. Huizinga, K. Shumann, B. Ehret, A. Elliot, *The Effects of Juvenile Justice Processing on Subsequent Delinquent and Criminal Behaviour. A Cross-National Study*, Washington 2003 za: L. McAra, S. McVie, *Youth justice? The impact of system contact on patterns of desistance from offending*, *European Journal of Criminology* 2007, t. 4, nr 3, s. 318-319; J. Muncie, *A new deal for youth? Early intervention and correctionalism* [w:] G. Huges, E. McLaughlin, J. Muncie (red.), *Crime Prevention and Community Safety*, SAE Publications, Thousand Oaks 2002, s. 155 za: W. Klaus, *Działalność wychowawcza sądu rodzinnego...*, *op. cit.*, s. 54.

¹²³ A. Paszkowska, *Efektywność i uwarunkowania wykonywanego nadzoru kuratora...*, *op. cit.*, 32.

a osiągniętym efektem zastosowanego nadzoru, co oznacza, że środek w postaci nadzoru kuratora jest bardziej efektywny wobec nieletnich mniej niedostosowanych społecznie, a jego efektywność spada wraz ze wzrostem niedostosowania społecznego. Zmiennymi niezależnymi wpływającymi na niższą efektywność są: popełnienie czynu karalnego przeciwko mieniu, kontakty ze środowiskiem zdemoralizowanym, przestępczość i alkoholizm w rodzinie, oraz niepowodzenia szkolne¹²⁴. Badania te, choć nie należą do najnowszych, pozwalają zaobserwować tendencję dążenia do uwzględniania różnych czynników w procesie podejmowania decyzji w przedmiocie efektywności bądź nieefektywności danego środka.

Współczesne badania na temat odpowiedzialności nieletnich za czyny z art. 10 § 2 k.k. przed sądem dla nieletnich i przed sądem karnym, przeprowadziły w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości Beata Czarnecka-Działuk, Katarzyna Drapała oraz Anna Więcek-Durańska. Analizowały w nich efektywność dotychczas stosowanych środków z art. 6 u.p.n. wobec ww. kategorii sprawców. Podstawę do odnotowania skuteczności dotychczas stosowanych środków stanowiły informacje zawarte w aktach. Badania, jak tłumaczą autorki, nie pozwoliły na zaobserwowanie znaczącej różnicy w ocenie efektywności uprzednio stosowanych środków. Ocena zawarta w aktach świadczyła raczej o ich nieefektywności. Za najbardziej efektywny środek uznano zakład poprawczy z warunkowym zawieszeniem jego wykonania, który u 17% nieletnich przyniósł oczekiwane rezultaty w pewnym okresie. Do drugiej grupy efektywnych środków zaliczono: zakład poprawczy bez zawieszenia, nadzór kuratora oraz nadzór odpowiedzialny rodziców (skuteczność zaobserwowano łącznie u 10%). Dla 7% nieletnich efektywne okazało się upomnienie, dla 5% natomiast – umieszczenie w ośrodku wychowawczym. Pozostałe środki okazały się nieskuteczne¹²⁵. Na podstawie uzyskanych wyników autorki opracowania wnioskuje, iż bardziej efektywne jest samo zagrożenie umieszczeniem w zakładzie poprawczym niż rzeczywiste zastosowanie któregośkolwiek ze środków wymienionych w art. 6 u.p.n.. Przesłanką uznania danego środka za efektywny było twierdzenie, iż w czasie jego stosowania w funkcjonowaniu nieletniego nastąpiła choćby częściowa poprawa (np. w postaci realizacji obowiązku szkolnego czy podjęcia terapii). Za nieefektywny

¹²⁴ Tamże, s. 32-39.

¹²⁵ B. Czarnecka-Działuk, K. Drapała, A. Więcek-Durańska, *Odpowiedzialność nieletnich za czyny z art. 10 § 2 k.k. przed sądem rodzinnym i przed sądem karnym*, Archiwum Kryminologii, tom XXIV, 2012, s. 312-313.

uznano taki środek, który nie spowodował poprawy, a dodatkowo przyczynił się do pogłębienia procesu demoralizacji¹²⁶. Co istotne, wobec 6% nieletnich orzeczony środek nie został w ogóle wykonany. Powodem takiego stanu rzeczy były m.in. ucieczki nieletniego z ośrodka resocjalizacyjnego, co uniemożliwiło podjęcie oddziaływań wychowawczych, nieumieszczenie nieletniego w ośrodku (ze względu na brak wolnych miejsc), zbyt krótki odstęp czasu między orzeczonym środkiem a popełnionym czynem z art. 10 § 2 k.k., co wykluczyło możliwość osiągnięcia pozytywnych rezultatów. Autorki podkreślają, iż wobec 26% sprawców brakuje uzasadnienia uznania przez sąd dotychczas zastosowanego środka za nieskuteczny. Jak podkreślają, prawdopodobnie przesłanką takiego twierdzenia był ponownie popełniony przez nieletniego czyn karalny¹²⁷.

Także w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości, przeprowadzone zostały badania na temat efektywności stosowania środka w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym. Autorzy tego badania - Katarzyna Drapała i Roman Kulma - zbadali poziom powrotności do przestępstwa w kontekście skuteczności programów resocjalizacyjnych prowadzonych w poszczególnych zakładach poprawczych, zmiany w rozwoju wychowanków, zdobytych kwalifikacji i umiejętności¹²⁸. Badania przeprowadzone zostały na próbie 243 wychowanków 19 zakładów. 78% z nich w okresie 6 lat po opuszczeniu zakładu zostało ponownie skazanych. Badana próba w 87% miała zaburzone rodziny z problemem alkoholowym, przestępczością, przemocą domową czy po prostu niewydolnością wychowawczą rodziców, w 72% natomiast pochodziła z rodzin bardzo ubogich. W blisko połowie przypadków nieletni mieli w rodzinie kontakt z osobami karanymi za popełnienie przestępstwa. Większość wychowanków (95%) miała problemy w szkole, 77% zostało uznanych za zdemoralizowanych, w tym 57% z nich za zdemoralizowanych w stopniu wysokim. Badania psychologiczne wskazały na niski poziom inteligencji u ponad połowy wychowanków, u 70% stwierdzono natomiast osobowość nieprawidłową. 10% była uzależniona od alkoholu albo narkotyków. Dogłębna analiza nie tylko kwestii powrotności do przestępstwa, ale również osobowości nieletniego, jego środowiska

¹²⁶ Tamże, s. 313.

¹²⁷ Tamże, s. 314.

¹²⁸ K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze (raport z badań)*, Prawo w działaniu, nr 19, Wolters Kluwer, Warszawa 2014, s. 204.

wychowawczego i przebiegu nauki szkolnej miała na celu uświadomienie, z jak trudną młodzieżą spotyka się personel zakładów poprawczych, który wobec tej grupy młodych osób winien podjąć oddziaływania resocjalizacyjne z uwagi na konieczność osiągnięcia celów wskazanych w ustawie. Oddziaływania te stanowiły również przedmiot podjętych badań. Okazało się bowiem, że tylko 52% akt zawierało plan pracy z nieletnim, co może sugerować, iż oddziaływania wobec pozostałych 48% miały raczej charakter przypadkowy. Plany pracy zawierały przede wszystkim wskazania co do: rozwoju zachowań społecznie akceptowanych, pomocy w nauce celem ukończenia szkoły (85%), wspomagania prawidłowego procesu kształtowania się osobowości poprzez oddziaływania psychologiczne (79%), pomocy wychowankowi w dostosowaniu się do regulaminu placówki (48%), budowania prawidłowych relacji z rodziną (21%). Choć oddziaływania te mają różnorodny charakter, to, jak wskazują sami autorzy, jest ich ciągle za mało¹²⁹. Podobne wyniki odnajdujemy w raporcie NIK – *Informacja o wynikach kontroli funkcjonowania zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich*, mianowicie realizowanie indywidualnych programów resocjalizacji nieletnich niezawierających określenia ani formy prowadzonych oddziaływań, ani sposobów i kryteriów oceny tego procesu miało miejsce w 11 spośród 16 wizytowanych zakładów. W raporcie tym odnajdujemy zapis: „brak spójnego systemu resocjalizacji nieletnich oraz stwierdzone nieprawidłowości w funkcjonowaniu zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich sprawiają, że, pomimo ponoszonych wysokich wydatków ze środków publicznych, efekty działań resocjalizacyjnych w tych placówkach nie są zadowalające”¹³⁰.

Jak wynika z powyższej analizy, zbadanie efektywności oddziaływań podjętych wobec nieletniego nie jest zadaniem łatwym. Mimo tej trudności, zjawisko powracania do przestępstwa, jak podkreśla Beata Czarnecka-Działuk, należy badać, ale badania te powinny uwzględniać różne czynniki, w tym: rodzaj stosowanych środków i czas ich trwania oraz podejmowane oddziaływania resocjalizacyjne. Dodatkowo istotne byłoby, zdaniem Czarneckiej-Działuk, wynotowanie sytuacji życiowych, które stały się podłożem do ponownego dopuszczenia się zachowania

¹²⁹ Tamże, s. 237-245.

¹³⁰ *Informacja o wynikach kontroli funkcjonowania zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich*, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa 2009, s. 5 dostęp na stronie internetowej: https://www.nik.gov.pl/kontrole/wyniki-kontroli-nik/pobierz,px_remote_kno_p_09_072_200906051030511244190651_01,typ,kk.pdf dnia 11.10.2015.

niezgodnego z prawem, jak również czynników, które powstrzymały nieletniego od powtórnego konfliktu z normami prawa (*desistance studies*)¹³¹.

Wspomnieć należy, że Departament Wykonywania Orzeczeń i Probacji Ministerstwa Sprawiedliwości w ramach realizacji zadania *Przeciwdziałanie demoralizacji wśród nieletnich i stworzenie warunków powrotu nieletnich do normalnego życia*, dokonuje pomiaru tzw. powrotności wychowanków zakładów poprawczych na drogę przestępstwa. Algorytmem wyliczenia miernika jest odsetek wychowanków, którzy powrócili na drogę przestępstwa w stosunku do ogólnej liczby wychowanków, którzy opuścili zakłady poprawcze w okresie ostatnich 5 lat. Źródłem danych w tym zakresie są informacje (o opuszczeniu zakładów poprawczych przez nieletnich, którzy ukończyli 21 rok życia, jak również o tych, którzy zostali warunkowo przedterminowo zwolnieni) przekazywane przez Biuro Informacyjne Krajowego Rejestru Karnego na wniosek Departamentu Wykonywania Orzeczeń i Probacji. Ministerstwo Sprawiedliwości od 2013 roku kontynuuje praktykę zbierania tych danych, zapoczątkowaną w roku 2001 przez Najwyższą Izbę Kontroli¹³². Wartość miernika w 2014 roku wyniosła 48,17% (przy planowanym odsetku 48,70%). Od 2010 roku nastąpiło zmniejszenie odsetka wychowanków zakładu poprawczego, który dopuścili się popełnienia kolejnego czynu (z 58,4%, co stanowi różnicę około 10 punktów procentowych). Departament Wykonywania Probacji i Orzeczeń efekt ten tłumaczy podejmowanymi działaniami, w tym: prowadzonymi hostelami, organizowaniem kursów i szkoleń zawodowych dla wychowanków, w tym również szkoleń z zakresu kompetencji społecznych niezbędnych na rynku pracy. Działania te – jak podkreśla ww. instytucja – miały wpływ na lepszą readaptację społeczną nieletnich, a co za tym

¹³¹ B. Czarnecka-Działuk, *Powrotność do przestępstwa nieletnich w wybranych krajach*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2014, s. 37-40, dostęp na stronie internetowej: http://www.iws.org.pl/badania/raporty#prawo_karne 2014 dnia 11.10.2015.

¹³² Zmieniło się kryterium i zasady. Do 2012 roku bowiem w mierniku tym wykazywano wychowanków, którzy po opuszczeniu zakładów poprawczych po upływie stosownego okresu figurowali w Kartotece Karnej i Kartotece Osób Pozbawionych Wolności oraz Poszukiwanych Listem Gończym, jako osoby skazane na bezwzględną karę pozbawienia wolności, karę z warunkowym zawieszeniem jej wykonania oraz poszukiwane listem gończym. Według kryteriów opracowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości, miernik uwzględniał również nieletnich skazanych na karę grzywny, karę ograniczenia wolności oraz skazanych przez sądy innych państw. Zasadą jest jednak uwzględnianie wyłącznie tych osób, „które figuruje w Kartotece za czyny zabronione popełnione po dacie opuszczenia zakładu poprawczego, a wyroki są prawomocne.” Miernik nie uwzględnia również osób poszukiwanych listem gończym, osób wobec których postępowanie w sprawie zostało warunkowo umorzone oraz tych, wobec których zastosowano środek zapobiegawczy w postaci tymczasowego aresztowania w toczącym się postępowaniu. Podstawą wykluczenia ww. jest brak możliwości jednoznacznego stwierdzenia, czy osoby te rzeczywiście popełniły czyn niezgodny z prawem.

idzie zmniejszenie miernika powrotności. Należy odnotować, iż mimo średniej powrotności na poziomie 48,17% miernik ten uzyskuje różne wartości w odniesieniu do wychowanków różnych placówek poprawczych i waha się od 12,82% (Zakład Poprawczy i Schronisko dla Nieletnich w Koronowie) do 72,22% (Zakład Poprawczy w Trzemesznie), przy czym w zakładach poprawczych dla dziewcząt nie przekracza 24%¹³³.

¹³³ „Informacja dotycząca wykonywania miernika tzw. powrotność wychowanków zakładów poprawczych na drogę przestępstwa dla zadania 18.5. *Przeciwdziałanie demoralizacji i przestępczości wśród nieletnich i stworzenie warunków do powrotu nieletnich do normalnego życia*”, Departament Wykonywania Orzeczeń i Probacji Ministerstwa Sprawiedliwości.

Część II. Analiza statystyczna

1. Analiza statystyczna przestępczości nieletnich w latach 2004-2014

Zbadanie rzeczywistych rozmiarów czynów karalnych popełnianych przez nieletnich wymaga – jak podkreśla Witold Klaus i inni – sięgnięcia do trzech rodzajów źródeł, mianowicie statystyk, badań akt spraw sądowych nieletnich oraz badań typu *self-report*¹³⁴. W tej części opracowania zostaną omówione wyłącznie pierwsze z nich, tj. statystyki w podziale na dane o podejrzanych nieletnich i liczbie czynów stwierdzonych w latach 2004-2013 (w oparciu o informacje pochodzące ze strony internetowej Policji), dane o liczbie spraw sądowych prowadzonych wobec nieletnich w roku 2005 i 2013 (pochodzące ze strony internetowej Informatora Statystycznego Wymiaru Sprawiedliwości) oraz dane o przestępczości nieletnich prawomocnie osądzonych w okresie 2004-2014 (uzyskane z Ministerstwa Sprawiedliwości). Natomiast analiza przestępczości nieletnich na podstawie wyników badania akt spraw sądowych zostanie przeprowadzona w części trzeciej opracowania.

1.1. Statystyki policyjne

Statystyki policyjne dostępne na stronie Komendy Głównej Policji pozwalają na analizę trzech kwestii: czynów karalnych nieletnich w liczbach bezwzględnych, liczby podejrzanych nieletnich oraz poszczególnych kategorii czynów w okresie do 2013 roku. Analiza statystyk policyjnych zostanie przeprowadzona w odniesieniu do lat 2004-2013.

Należy zaznaczyć, iż wykazywane w statystykach policyjnych liczby bezwzględne czynów karalnych charakteryzuje duża zmienność na przestrzeni analizowanego okresu. W 2004 roku stwierdzono 70 107 czynów popełnionych przez nieletnich sprawców. Po 2004 roku odnotowano wzrost – do poziomu 77 515 w roku 2006.

¹³⁴ W. Klaus, I. Rzeplińska, D. Woźniakowska, D. Wójcik, *Reakcja formalna na czyny zabronione nieletnich* [w:] *Reforma prawa karnego. Propozycje i komentarze*, Warszawa 2008, s. 520. Por. J. Włodarczyk-Madejska, *Przestępczość nieletnich i sądowa reakcja na nią w świetle danych statystycznych* [w:] K. Buczkowski, W. Klaus, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst (red.), *Zmiana i kontrola. Społeczeństwo wobec przestępczości*, Warszawa 2016 (w druku).

Kolejny wzrost widoczny jest w latach 2008-2011 (z 74 219 do 101 026). Od 2011 roku liczba stwierdzonych czynów przybiera tendencję spadkową, osiągając w roku 2012 poziom 94 186 (tj. o 7% mniej w porównaniu z rokiem poprzednim), a w roku 2013 – 71 642 (tj. o 24% mniej w stosunku do roku poprzedniego)¹³⁵.

Zmienna tendencja jest charakterystyczna również dla liczby podejrzanych w analizowanym okresie. W 2004 roku odnotowano 51 411 podejrzanych nieletnich. W latach 2006-2007 liczba ta zwiększyła się do odpowiednio: 53 783 i 54 747. Od 2008 roku można natomiast mówić o systematycznym spadku liczby podejrzanych nieletnich z 52 081 do 43 847 w 2012 roku oraz 25 100 w roku 2013 (wyjątek stanowi 2010 rok, w którym zanotowano wzrost do poziomu 51 162).

Liczba popełnionych przez nieletnich czynów, takich jak: zabójstwa, uszczerbek na zdrowiu czy kradzież z włamaniem, zmniejszyła się w analizowanej dekadzie. Wzrost natomiast odnotowano w przypadku przestępstwa zgwałcenia, udziału w bójce lub pobiciu oraz kradzieży rozbójniczej/rozboju/wymuszenia¹³⁶. Należy zauważyć, że tendencja ta – także w tym obszarze – nie ma jednolitego charakteru.

W 2004 roku odnotowano 11 zabójstw dokonanych przez nieletnich. Poziom taki utrzymał się jeszcze w następnym roku, przy czym już w 2006 roku zanotowano 19 czynów tego rodzaju (co stanowi najwyższą wartość w analizowanym okresie). Od 2007 roku nastąpił natomiast spadek z 11 do 4 odpowiednio w latach 2012-2013 (za wyjątek należy uznać rok 2009 - 14 czynów).

Uszczerbku na zdrowiu w 2004 roku dopuściło się 3 260 nieletnich. W 2005 roku czynów tych było 3 016, w 2006 natomiast już 3 429. Wzrost odnotowano w roku 2007 oraz w latach 2009-2010 do odpowiednio: 3 534, 4 636 i 5 591. Od 2011 roku można natomiast mówić o systematycznym spadku liczby tych czynów.

W 2004 roku odnotowano 2 175 bójek bądź pobić z udziałem nieletniego sprawcy. W przypadku tego czynu widoczne są dwa okresy, w których nastąpił wzrost,

¹³⁵ Podawane są wartości za rok 2012 oraz 2013 z uwagi na fakt, iż od 1 stycznia 2013 roku z przyczyn technologicznych nastąpiła zmiana systemu statystycznego Policji. Mimo że dotychczasowy program różni się od aktualnego, zostały przeprowadzone testy i modyfikacje pozwalające na porównywanie danych z roku 2013 z danymi pochodzącymi z lat ubiegłych. (*Raport o stanie bezpieczeństwa 2013*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Warszawa 2014, s. 11).

¹³⁶ Statystyki przestępczości nieletnich dostępne na stronie głównej Policji.

tj. 2006-2008 (do odpowiednio: 2 694 i 3 242) oraz 2010-2011 (odpowiednio: 3 158 i 3 580). Po 2011 roku widoczny jest natomiast spadek liczby popełnionych czynów do poziomu 2 217 w roku 2013 (3 289 w 2012 roku).

W przypadku przestępstwa zgwałcenia trudno mówić o jakiegokolwiek stałej tendencji. Niewątpliwie najwięcej czynów tego rodzaju, tj. 311 – odnotowano w 2011 roku, najmniej natomiast w roku 2008 – 92.

W latach 2004-2013 nastąpił wzrost liczby popełnianych przez nieletnich przestępstw rozbójniczych – łącznie o 143 czyny, przy czym najwięcej przestępstw tego rodzaju zostało odnotowanych w latach 2010-2012, tj. odpowiednio: 11 547, 12 438 i 12 237. Należy wspomnieć, że w 2013 roku poziom ten osiągnął wartość 9 701, tj. 20% mniej w porównaniu z rokiem ubiegłym.

Wyraźna tendencja spadkowa widoczna jest w przypadku kradzieży z włamaniem: z 10 989 czynów popełnionych w 2004 roku do 7 796 w 2012 i 6 201 w 2013 roku. Wyjątkiem są tu lata 2009-2011, w których nastąpił wzrost w omawianej kategorii czynów do odpowiednio: 8 546, 9 813, 9 329.

1.2. Analiza ogólnej liczby spraw sądowych prowadzonych wobec nieletnich¹³⁷

Analiza liczby spraw sądowych prowadzonych wobec osób nieletnich zostanie przeprowadzona w oparciu o dwa skrajne lata (rok 2005 i 2013). Lata te wybrano z uwagi na ich pełną porównywalność dla danych zbieranych i opracowywanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości i dostępność na stronie Informatora Statystycznego Wymiaru Sprawiedliwości (jak również w Małym Roczniku Statystycznym).

W 2005 roku ogółem w postępowaniu wyjaśniającym rozpoznano 117 345 spraw nieletnich, w tym około 48% została skierowana na posiedzenie bądź rozprawę. W 37% nie wszczęto postępowania, bądź je umorzono. 15% załatwiono w inny sposób. 192 sprawy zostały przekazane szkołom i organizacjom społecznym.

¹³⁷ Statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości dostępne na stronie Informatora Statystycznego Wymiaru Sprawiedliwości.

W 2013 roku sądy w postępowaniu wyjaśniającym rozpoznały 96 047 spraw (tj. o około 20% mniej niż w roku 2005). Niespełna połowa (46%) spraw została skierowana do rozpoznania na posiedzeniu lub rozprawie. 38% natomiast umorzono, bądź w sprawach tych nie wszczęto postępowania. 16% załatwiono w inny sposób. 66 spraw zostało przekazanych szkołom i organizacjom społecznym.

Na podstawie powyższych danych uzasadnione jest twierdzenie, iż na etapie postępowania sądowego dokonuje się proces tzw. selekcji nieletnich. Procedura ta została dość szczegółowo omówiona w opracowaniu Heleny Kołakowskiej-Przełomiec oraz Dobrochny Wójcik *Selekcja nieletnich sprawców czynów karalnych*. Z badań auterek wynika, że około 40% spraw nieletnich, którzy trafili przed wymiar sprawiedliwości, została umorzona. Proces ten będzie również powodem rozbieżności między danymi o liczbie czynów stwierdzonych i liczbie podejrzanych nieletnich, a liczbą nieletnich, wobec których sąd prawomocnie orzekł środki wymienione w katalogu art. 6 u.p.n., o czym szczegółowo w punkcie 1.3 i kolejnych.

1.3. Analiza prawomocnych osądzeń nieletnich

Dane zawarte w poniższej tabeli ukazują zmniejszanie się liczby nieletnich prawomocnie osądzonych przez wymiar sprawiedliwości w latach 2004-2014 – z 43 535 do 31 912 (spadek o ok. 27%). Niewielki wzrost został odnotowany w latach 2006-2008 (44 397, 47 293, 47 046). Tendencja spadkowa w analizowanym okresie charakterystyczna jest głównie dla nieletnich chłopców (spadek stwierdzonych prawomocnie popełnionych czynów karalnych z 24 652 w 2004 roku do 12 922 w roku 2014) za wyjątkiem lat 2006-2008. Natomiast liczba nieletnich dziewcząt, wobec których orzeczono prawomocne środki wychowawcze i poprawcze, zwiększała się systematycznie w latach 2004-2009 i z 3 690 wzrosła do 4 500. Po 2008 roku nastąpił jej spadek, osiągając poziom 3 466 prawomocnie stwierdzonych czynów karalnych w roku 2014. Spadek ten jednak nie wpłynął na zmianę tendencji udziału poszczególnych grup w ogóle nieletnich osądzonych przez wymiar sprawiedliwości. Udział nieletnich dziewcząt bowiem zwiększył się z ok. 17% do ok. 27%, nieletnich chłopców natomiast zmniejszył się z ok. 83% do ok. 73%.

Tabela 1. Nieletni, wobec których w latach 2004-2014 orzeczono prawomocne środki wychowawcze i poprawcze¹³⁸

Rok	demoralizacja			czyny karalne			Ogółem
	ogółem	chłopcy	dziewczęta	ogółem	chłopcy	dziewczęta	
2004	15 193	11 285	3 908	28 342	24 652	3 690	43 535
2005	15 454	11 498	3 956	26 228	22 669	3 559	41 682
2006	16 978	12 438	4 540	27 419	23 597	3 822	44 397
2007	19 503	14 115	5 388	27 790	23 638	4 152	47 293
2008	20 089	14 229	5 860	26 957	22 462	4 495	47 046
2009	18 221	12 895	5 326	24 953	20 453	4 500	43 174
2010	16 118	11 434	4 684	22 758	18 318	4 440	38 876
2011	15 670	10 811	4 859	22 807	18 237	4 570	38 477
2012	15 247	10 485	4 762	20 980	16 888	4 092	36 227
2013	15 184	10 222	4 962	19 135	15 300	3 835	34 319
2014	15 524	10 301	5 223	16 388	12 922	3 466	31 912

Systematycznie zmniejszającą się liczbę nieletnich osadzanych za popełnienie czynów karalnych należy niewątpliwie odnosić do ogólnych zmian liczby osób w wieku 13-16 lat w całej populacji, a zatem do grupy, z której nieletni ci się rekrutują. Grupa ta w 2004 roku stanowiła 5,86% ogółu ludności Polski, w 2014 zaś tylko 3,99%¹³⁹. Na podstawie tych danych możliwe jest obliczenie współczynnika nieletnich¹⁴⁰. Współczynnik ten na przestrzeni lat 2004-2013 zachowywał stały poziom – 1,3% (niewielki wzrost został odnotowany w latach 2007-2009 oraz 2011 do: 1,37%, 1,39%, 1,3%, 1,34%). W 2014 roku natomiast nastąpił jego znaczny spadek – do 1,07%. Analiza proporcji dziewcząt popełniających czyny karalne w populacji dziewcząt w wieku 13-16 lat pozwala na stwierdzenie, iż w grupie tej następuje wzrost popełnianych czynów karalnych. W 2004 roku bowiem 0,34% 13-16-letnich dziewcząt stanowiły te, które dopuściły się czynu karalnego. W kolejnym roku obserwujemy utrzymanie się takiej tendencji, w latach 2005-2012 natomiast jej wzrost – z 0,37% do 0,55%. Od roku 2013 mówimy o powolnym spadku, aż do

¹³⁸ Opracowanie własne na podstawie statystyk przygotowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości: Środki orzeczone wobec nieletnich 2004-2012, Nieletni wg orzeczonych środków - prawomocne orzeczenia w latach 2008-2014. Por. J. Włodarczyk-Madejska, *Przestępczość nieletnich...*, *op. cit.*

¹³⁹ Według danych Głównego Urzędu Statystycznego na 30 czerwca każdego roku.

¹⁴⁰ Jest to stosunek liczby osób, które popełniły czyny karalne, wobec których orzeczone zostały w danych roku środki wychowawcze/poprawcze, do ogółu osób w wieku 13-16 lat w tym samym roku.

poziomu 0,46% w roku 2014. W grupie chłopców widoczny jest zaś stały poziom współczynnika nieletnich na przestrzeni lat 2004-2005 (ok. 2,15%), wzrost w kolejnych trzech latach (do 2,27%) oraz systematyczny spadek po 2008 roku (do poziomu 1,64% w roku 2014).

Na przestrzeni analizowanych lat zmieniały się proporcje przesłanek będących podstawą orzeczonych wobec nieletnich środków wychowawczych i poprawczych. W 2004 roku bowiem o 35% z nich decydowała demoralizacja. W dalszych latach odsetek ten wzrósł z 37% w roku 2005 do 41% w 2007. W kolejnych latach obserwujemy stały poziom (41-42%), zaś od 2013 roku ponowny wzrost do: 44% i 49%. Pozostałe – odpowiednio - 51-65% spraw rozpoznano z uwagi na popełniony czyn karalny.

Analiza statystyczna pozwala na wnioskowanie o zmniejszającej się demoralizacji wśród chłopców (z 74% w roku 2004 do 66% w 2014) oraz zwiększeniu skali tego zjawiska u dziewcząt (z 26% do 34%). Podobną tendencję można zaobserwować wobec drugiej przesłanki rozpatrywania spraw nieletnich na mocy ustawy z 1982 roku, tj. czynu karalnego. Liczba popełnionych czynów w grupie chłopców zmniejszała się (z 87% do 79%), w grupie dziewcząt natomiast zwiększała się (z 13% do 21%).

1.3.1. Analiza prawomocnie orzeczonych środków wychowawczych i poprawczych

Przedmiotem niniejszego opracowania jest stosowanie dwóch środków przewidzianych w art. 6 u.p.n.: umieszczenia w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych oraz środka poprawczego. W tym miejscu skupiono się wyłącznie na środkach orzeczonych prawomocnie z uwagi na popełnione czyny karalne.

Dane zawarte w poniższej tabeli pozwalają na wnioskowanie o zmianie – na przestrzeni analizowanych lat – przestępczości nieletnich stwierdzonej prawomocnym orzeczeniem sądu dla nieletnich przy jednoczesnym zastosowaniu środków wymienionych w art. 6 u.p.n. Zmiana ta dotyczy zarówno spadków i wzrostów, jak również: pojawiania się oraz zanikania poszczególnych kategorii. Uwagę należy poświęcić najliczniejszej kategorii czynów, a mianowicie

przestępstwom przeciwko mieniu, czynom z ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o zapobieganiu narkomanii, (dalej: u.p.nark.¹⁴¹), przestępstwom przeciwko życiu i zdrowiu oraz przeciwko wolności.

Niewątpliwie najliczniejszą kategorię popełnianych czynów stanowią przestępstwa przeciwko mieniu. Ich udział w 2004 roku wynosił 65% ogółu. W dalszych latach obserwujemy systematyczny spadek, aż do poziomu 52% w roku 2014. Mimo tendencji spadkowej, kategoria ta nadal dominuje w przestępczości nieletnich¹⁴².

W 2005 roku „przestępczość narkotykowa” została poddana regulacjom nowej ustawy (u.p.nark.). W pierwszym roku jej wejścia w życie odnotowano wyłącznie 93 czyny popełnione w związku z ww., w kolejnym zaś – 1173. Tendencja wzrostowa utrzymywała się niemal przez cały analizowany okres. W 2013 roku osiągnęła bowiem poziom 1808, w 2014 zaś – 1729. Należy odnotować, iż ustawa z 2005 roku nie jest pierwszym regulatorem zwalczania narkomanii. Od 1997 roku bowiem karalne zachowania związane z narkotykami były poddane odrębnej regulacji ustawowej¹⁴³. W przypadku zsumowania czynów popełnionych zarówno przeciwko jednej, jak i drugiej ustawie okazuje się, że w latach 2004-2014 ich liczba nie uległa zasadniczej zmianie. Mimo wyrównanego poziomu, mając na uwadze ogólny spadek przestępczości nieletnich, w 2004 roku czyny te stanowiły 4% ogółu, w 2014 roku natomiast już 11%. Obserwujemy zatem blisko trzykrotny wzrost przestępczości narkotykowej w grupie nieletnich.

Wyraźna zmiana nastąpiła w kategorii przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu. O ile w latach 2004-2005 roku czyny te stanowiły 18% ogółu, tak od 2006 roku obserwujemy ich wzrost do 20%, od 2009 roku natomiast do 23%. W ostatnim roku poddanym analizie również zachowuje tendencję wzrostową - osiągnięty został

¹⁴¹ Dz. U. Nr 179, poz. 1485 ze zm.

¹⁴² Podobna tendencja jest charakterystyczna także dla wcześniejszych lat. Dla przykładu: do końca lat 80. XX wieku 80% ogółu przestępczości nieletnich stanowiły przestępstwa przeciwko mieniu. W latach 90 obserwujemy zmianę tej struktury. W 2000 roku natomiast blisko 50% ogółu popełnianych czynów zdominowała przestępczość przeciwko mieniu. (Irena Rzeplińska, *Z badań nad karierami kryminalnymi nieletnich* [w *Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego* pod red. Anny Błachnio-Parzych, Jolanty Jakubowskiej-Hary, Jacka Kosonoga, Hanny Kuczyńskiej, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 1006-1007).

¹⁴³ Ustawa z dnia 24 kwietnia 1997 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz. U. z 2003 r. Nr 24, poz. 198), która z kolei zastąpiła ustawę z dnia 31 stycznia 1985 r. o zapobieganiu narkomanii (Dz. U. Nr 4, poz. 15).

poziom 25%. Oznacza to, że co czwarty czyn popełniony przez nieletniego (wobec którego prawomocnie orzeczono środki wychowawcze i poprawcze) wymierzony był w życie i zdrowie innych osób.

Czwartą kategorię wśród popełnianych czynów stanowią przestępstwa przeciwko wolności. W 2014 roku popełniono ich 1154. Liczba ta (z wyjątkiem lat 2006-2007, w których odnotowano wzrost do odpowiednio: 1404 i 1652) nie zmieniała się znacząco. Dopiero od 2008 obserwujemy jej spadek, aż do poziomu 895 czynów w roku 2014. Mimo to, możemy mówić o zachowaniu niemal stałej proporcji udziału 4% na początku oraz 6% na końcu analizowanego okresu.

Kategorie czynów, w których odnotowano wzrost, to: przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece, przestępstwa przeciwko działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego (dziesięciokrotny wzrost w udziale ogółu popełnionych czynów karalnych – z ok. 0,3% do ok. 3%) i przestępstwa przeciwko ochronie informacji.

Spadek widoczny jest w kategorii przestępstw przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu, przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji, przeciwko czci i nietykalności cielesnej, przeciwko wiarygodności dokumentów, przeciwko obrotowi gospodarczemu, przeciwko obrotowi pieniędzmi i papierami wartościowymi.

Pozostałe kategorie, uwzględnione w tabeli nr 2, stanowią niewielki odsetek całości, w związku z czym ich analiza zostanie pominięta. Na odnotowanie zasługuje fakt pojawiania się od 2009 roku nowej kategorii czynów popełnianych przez nieletnich, tj. przestępstwa z ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych (w 2009 odnotowano 2 przypadki, w 2013 natomiast - 15).

Tabela 2. Kategorie czynów popełnionych przez nieletnich, wobec których w latach 2004-2014 prawomocnie orzeczono środki wychowawcze i poprawcze¹⁴⁴

Kategorie czynów/Rok	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Przestępstwa przeciwko mieniu	18 521	16 727	16 640	15 728	15 494	13 653	12 547	12 421	11 512	10 136	8 582
Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu	5 154	4 919	5 409	5 684	5 435	5 423	5 070	5 277	4 826	4 717	4 167
Przestępstwa przeciwko wolności	1 154	1 036	1 404	1 652	1 388	1 360	1 190	1 155	1 124	1 097	895
Ust. z 31 stycznia 1985 r. o zapobieganiu narkomanii					4						1
Ust. z 24 kwietnia 1997 r. o przeciwdziałaniu narkomanii	1 252	1 257	141	8	1			1			
Ust. z 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (u.p.nark.)		93	1 173	1 170	1 008	1 143	1 086	1 317	1 449	1 808	1 729
Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne	2	3			1	10	1	2	1	5	3
Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej	16	15	11	5	10	5	2	4	1	2	
Przestępstwa przeciwko obronności				1		1	1			1	
Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu	84	88	87	82	65	73	54	43	59	17	19
Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji	510	533	598	662	670	600	473	553	517	452	241
Przestępstwa przeciwko środowisku	6	2	4	7		2		4		4	1
Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania	6	1		5	11	5	3	1	1	2	1
Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności	218	239	227	355	301	352	282	270	247	213	233
Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece	214	184	212	462	364	366	311	351	376	356	322
Przestępstwa przeciwko czci i nietykalności cielesnej	934	869	971	1 299	1 202	1 189	1 179	1 020	781	652	530

¹⁴⁴ Opracowanie własne na podstawie statystyk przygotowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości: Środki orzeczone wobec nieletnich 2004-2012, Nieletni wg orzeczonych środków - prawomocne orzeczenia w latach 2008-2014. Por. J. Włodarczyk-Madejska, *Przestępczość nieletnich...*, op. cit.

Przestępstwa przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową	4	1	1		1	1			1	2	
Przestępstwa przeciwko działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego	90	114		146	386	535	545	559	499	507	447
Przestępstwa przeciwko wymiarowi sprawiedliwości	185	185	220	253	198	188	135	132	147	142	124
Przestępstwa przeciwko wyborom i referendum	1		4	1			1	1		2	
Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu	57	52	45	67	66	52	43	42	53	59	35
Przestępstwa przeciwko ochronie informacji	4	6	10	16	17	32	31	23	27	48	39
Przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów	383	401	428	433	391	310	285	278	214	188	191
Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu	55	51	62	72	61	57	51	30	26	38	22
Przestępstwa przeciwko obrotowi pieniędzmi i papierami wartościowymi	97	92	80	68	59	60	52	43	33	25	16
Ust. z 1982.10.26 o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi	38	31	29	26	21	19	2	9	5	4	3
Ust. z 15 listopada 1984 r. Prawo przewozowe											
Ust. z 18 kwietnia 1985 r. o rybactwie śródlądowym	28	27	23	15	32	22	11	5		13	7
Ust. z 16 października 1991 r. o ochronie przyrody	1						1	1			
Ust. z 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji	1										
Ust. z 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych	31	22	32	13	19	20	9	7	17	15	17
Ust. z 13 października 1995 r. Prawo łowieckie	1	6	1	1		1		2			2
Ust. z 9 listopada 1995 r. o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu	1	1									
Ust. z 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt	16	14	32		33	31	24	18	11	21	14
Ust. 22 sierpnia 1997 r. o bezpieczeństwie imprez masowych						2	6	7	6	15	5
Ust. z 28 sierpnia 1997 r. o funkcjonowaniu funduszy emerytalnych					6						

Ust. z .29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych	1				2		2				
Ust. z .21 maja 1999 r. o broni i amunicji		1	3	5	6	3	4	2	2	1	6
Ust. z 10 września 1999 r. Kodeks karny skarbowy	1	4	4	1			10		1	2	
Ust. z 30 czerwca 2000 r. Prawo własności przemysłowej	3	4	1	3	5	1	2			4	2
Ust. z 22 czerwca 2001 r. o wytwarzaniu i obrocie materiałami wybuchowymi, bronią i amunicją		1		1							1
Ust. z 6 września 2001 r. Prawo farmaceutyczne			2	3		1					
Ust. z 5 lipca 2002 r. o ochronie niektórych usług świadczonych drogą elektroniczną					5	1					
Ust. z .13 czerwca 2003 r. o cudzoziemcach										2	
Ust. z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	1				2			3	2	1	5
Rozporządzenie MI z 23 listopada 2004 r. w sprawie przepisów porządkowych obowiązujących na obszarze kolejowym											
Ust. z 1 lipca 2005 r. o pobieraniu komórek, tkanek, narządów									1		
Ust. z 18 października 2006 r. o wyrobie napojów spirytusowych										1	
Inne ustawy	75				68		25	30	36	42	
Inne przestępstwa (brak odpowiedników w kk/97 lub ustawach szczególnych)	572										
Inne wykroczenia				715	769	631	477	568	487	419	468

1.3.2. Czyny najczęściej popełniane przez nieletnich w latach 2004-2014

Do najliczniej popełnianych czynów, stanowiących postawę wydania wobec nieletnich prawomocnej decyzji o zastosowaniu środka wychowawczego lub poprawczego, w latach 2004-2014 należy zaliczyć: udział w bójce lub pobiciu (art. 158 § 1 k.k.), groźbę karalną popełnienia przestępstwa na szkodę danej osoby lub osoby dla niej najbliższej, wzbudzająca w zagrożonym uzasadnioną obawę, że będzie spełniona (art. 190 § 1 k.k.), naruszenie nietykalności (art. 217 § 1 k.k.), kradzież (art. 278 § 1 k.k., art. 119 § 1 k.w.), kradzież z włamaniem (art. 279 § 1 k.k.), rozbój (art. 280 § 1 k.k.), zniszczenie lub uszkodzenie cudzej rzeczy (art. 288 § 1 k.k.), posiadanie środków odurzających lub substancji psychotropowych (art. 62 ust. 1 u.p.nark.). Łącznie przestępstwa te stanowiły ok. 69% ogółu popełnianych czynów karalnych do 2010 roku. Od 2011 natomiast obserwujemy niewielki spadek tego udziału do poziomu 65% w roku 2014.

Niewątpliwie najczęściej nieletni dopuszczają się kradzieży zdefiniowanej w dwóch przepisach, tj. art. 119 § 1 k.w. oraz w art. 278 k.k. Czyn ten w 2014 roku zadecydował o wydaniu prawomocnego orzeczenia wobec 9013 osób, co stanowi 32% ogółu. Zasadne wydaje się wnioskowanie o zachowaniu niemal stałego poziomu dokonywanych kradzieży w analizowanym okresie. Wyjątek stanowią lata 2007 oraz 2009-2011 kiedy odnotowany został spadek do ok. 27-29% oraz rok 2008 ze wzrostem do 34%. Podkreślić należy, iż kradzież większej wartości, zdefiniowana przez przepisy prawa karnego, zachowuje prawie stałą proporcję ok. 12% (niewielki wzrost w latach 2004-2006 do ok. 14-15%, spadek natomiast w 2014 roku do 9%). Należy zauważyć również, iż przestępstwo kradzieży z włamaniem dwukrotnie zmniejszyło swój udział w ogóle przestępczości nieletnich – z 3571, tj. ok. 13% do 1061 (ok. 6,5%) w 2014 roku¹⁴⁵.

Czyny z art. 158 k.k. od 2004 roku utrzymywały się na poziomie 7-8%. Od 2008 roku nastąpił ich niewielki wzrost do ok 10%. Odsetek taki został zachowany jeszcze do

¹⁴⁵ Badania ogólnopolskie *self-report* – autorstwa prof. Anny Kossowskiej i innych - przeprowadzone w latach 2002-2003 pozwalają na wnioskowanie o popełnianiu kradzieży przez 13% tzw. „normalnej młodzieży”, włamanie do sklepu, kiosku czy domu przez ok. 3% ww. (A. Kossowska *Przestępczość i zachowania dewiacyjne współczesnej młodzieży polskiej (badania typu self-report)*, Archiwum Kryminologii, t. XXVIII 2005-2006, s. 222-223).

2011 roku. Od 2012 zaś widoczny jest systematyczny spadek do ok. 6% na koniec analizowanego okresu.

Podobną tendencję obserwujemy także w przypadku przestępstwa rozboju – systematyczny, blisko trzykrotny spadek od 2004 roku z ok. 8% do ok. 3% w 2014 roku¹⁴⁶.

Niewielkie zmiany nastąpiły również w kategorii groźba popełnienia przestępstwa. Można powiedzieć, iż stanowiła ona oraz nadal stanowi ok. 4% ogółu przestępczości nieletnich. Podobne proporcje zachowuje czyn polegający na zniszczeniu lub uszkodzeniu cudzej rzeczy, z niewielkim wzrostem w latach 2008, 2010, 2011, 2013 do poziomu 6% oraz w latach 2009 i 2012 do ok. 7%.

Pomijając nieznaczny wzrost w latach 2007-2010, możemy mówić o stałym poziomie popełniania czynów naruszenia nietykalności cielesnej – ok. 3%.

Niewątpliwie szczególnej analizie, jak i dokładniejszemu omówieniu, należy poddać kategorię czynów popełnionych wbrew art. 62 ust. 1 u.p.nark., która weszła w życie 4 października 2005 r. Pierwszy kwartał obowiązywania ustawy pozwolił na odnotowanie 64 ww. czynów. W 2006 roku natomiast liczba czynów tych wzrosła do 641, co stanowiło ok. 2% ogółu. Do 2010 możemy mówić o zachowaniu stałej proporcji popełnianych czynów na poziomie ok. 700. Od 2011 roku natomiast obserwujemy tendencję wzrostową, aż do poziomu 1107 w roku 2014 (7% ogółu). Mamy zatem do czynienia z prawie czterokrotnym wzrostem przestępczości narkotykowej (zdefiniowanej w art. 62 ust. 1 ww. ustawy) wśród nieletnich, którzy trafili przed wymiar sprawiedliwości i wobec których zastosowano środki wychowawcze lub poprawcze.

¹⁴⁶ Analogiczne wyniki otrzymano we wspomnianym badaniu *self-report*, tj.: 3,6% badanych przyznało się do dokonania rozboju w ostatnich 12 miesiącach, 5,4% zaś do pobicia z poważnym skutkiem.

Tabela 3. Czyny karalne najczęściej popełniane przez nieletnich sprawców – według prawomocnych orzeczeń za lata 2004-2014¹⁴⁷

Artykuł ¹⁴⁸ /Rok	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
art. 158 § 1 k.k.	2 074	1 949	2 356	2 608	2 594	2 535	2 302	2 232	1 902	1 585	1 052
art. 190 § 1 k.k.	909	832	1 094	1 321	1 094	1 153	1 017	974	916	861	605
art. 217 § 1 k.k.	743	713	747	1 003	954	928	928	763	590	506	417
art. 278 § 1 k.k.	4 124	3 916	3 762	3 347	3 214	2 764	2 706	2 902	2 601	2 307	1 482
art. 279 § 1 k.k.	3 571	2 981	2 606	2 532	2 463	2 032	1 776	1 653	1 574	1 211	1 061
art. 280 § 1 k.k.	2 179	1 864	1 710	1 352	1 353	1 225	1 049	990	915	667	494
art. 288 § 1 k.k.	1 180	1 121	1 296	1 413	1 632	1 710	1 444	1 358	1 446	1 095	852
art. 119 § 1 k.w.	4 889	4 487	4 609	4 502	4 411	3 888	3 721	3 772	3 448	3 447	3 579
art. 62 ust 1 u.p.nark.	-	64	641	702	649	716	654	876	904	1 178	1 109

1.3.3. Najpoważniejsze czyny karalne popełniane przez nieletnich w latach 2004-2014

Podstawę do stworzenia kategorii najpoważniejszych czynów popełnionych przez nieletnich stanowiły:

- przestępstwa wymienione w art. 10 § 2 k.k. - zamach na życie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej (art. 134 k.k.), zabójstwo (art. 148 § 1, 2, 3 k.k.), ciężki uszczerbek na zdrowiu (art. 156 § 1, 3 k.k.), sprowadzenie zdarzenia niebezpiecznego (art. 163 § 1, 3 k.k.), zawładnięcie statkiem (art. 166 k.k.), sprowadzenie katastrofy komunikacyjnej (art. 173 § 1, 3 k.k.), zgwałcenie (art. 197 § 3, 4 k.k.), wzięcie zakładnika (art. 252 § 1, 2 k.k.), rozbój (art. 280 k.k.);
- czyny zagrożone przez ustawę karną karą co najmniej 3 lat pozbawienia wolności¹⁴⁹ – przestępstwa z art. 124 k.k. (naruszenie przepisów prawa

¹⁴⁷ Opracowanie własne na podstawie statystyk przygotowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości: Środki orzeczone wobec nieletnich 2004-2012, Nieletni wg orzeczonych środków - prawomocne orzeczenia w latach 2008-2014. Por. J. Włodarczyk-Madejska, *Przestępczość nieletnich...*, op. cit.

¹⁴⁸ W analizie uwzględniono wymienione artykuły w poszczególnych kwalifikacjach, jak również bez podziału na te kwalifikacje. Otrzymane statystyki zawierały oba ww. elementy. Na etapie analizy uznano, że czyny odnotowane w statystyce bez podziału na kwalifikacje (stanowiące jednostkowe przypadki) są pojęciem szerszym, w ramach którego mieszczą się poszczególne kwalifikacje. Dla przykładu w roku 2008 odnotowano 2593 czynów popełnionych z art. 158 § 1 k.k. i 1 czyn z art. 158 k.k. Stąd w tabeli 3 znajduje się suma 2594.

Por. J. Włodarczyk-Madejska, *Przestępczość nieletnich...*, op. cit.

międzynarodowego), art. 189 § 3 k.k. (pozbawienie człowieka wolności), art. 223 § 2 k.k. (czynna napaść na funkcjonariusza publicznego), art. 310 § 1 k.k. (fałszowanie pieniędzy i papierów wartościowych);

- czyny zagrożone u.p.nark. karą od 3 lat pozbawienia wolności - art. 55 ust. 3 u.p.nark. (przywóz/wywóz/wewnątrzspółnotowe nabycie/wewnątrzspółnotowa dostawa lub przewóz przez terytorium Rzeczypospolitej Polski/terytorium innego państwa środków odurzających/substancji psychotropowych/słomy makowej), oraz art. 59 ust. 2 u.p.nark. (udzielenie środka odurzającego/substancji psychotropowej małoletniemu).

W dotychczasowych opracowaniach naukowych, w tym w pracach *Obraz przestępczości nieletnich w Polsce w badaniach kryminologicznych – przed i po transformacji* Ireny Rzeplińskiej oraz *Reakcja formalna na czyny zabronione nieletnich* Witolda Klauza i in.¹⁵⁰ odnajdujemy stwierdzenia o niewielkim odsetku przestępstw poważnych dokonywanych przez nieletnich. Irena Rzeplińska tłumaczy, iż tendencja taka charakteryzuje zarówno przestępczość dawniejszą, jak i dzisiejszą¹⁵¹. Analiza poważnej przestępczości nieletnich przeprowadzona na podstawie wydanych prawomocnych orzeczeń w przedmiocie zastosowania środków z art. 6 ustawy w latach 2004-2014 potwierdza powyższe ustalenia.

W początkach analizowanego okresu udział przestępczości nieletnich, zdefiniowanej jak powyżej, wynosił ok. 11% ogółu. Proporcja ta uległa znacznemu zmniejszeniu na przestrzeni jedenastu lat, osiągając poziom 4% w roku 2014, pozwalając tym samym na twierdzenie o zmniejszającej się liczbie poważnej przestępczości nieletnich¹⁵².

¹⁴⁹ Do analizy celowo dobrano wyłącznie czyny, co do których przepis mówił wprost o zagrożeniu „karą co najmniej 3 lat pozbawienia wolności”. Pominięto czyny zagrożone karą surowszą.

W badanym okresie nie odnotowano żadnego przypadku prawomocnego orzeczenia wobec nieletnich środków wychowawczych lub poprawczych za popełnienie czynów z artykułów: 117 § 1 i 2; 118 § 3; 125; 127; 128 § 1; 130 § 2; 134; 148 § 3; 173 § 3; 189a; 252 § 1 i 2; 258 § 4 k.k.

Por. J. Włodarczyk-Madejska, *Przestępczość nieletnich...*, *op. cit.*

¹⁵⁰ W. Klaus, I. Rzeplińska, D. Woźniakowska, D. Wójcik, *Reakcja formalna na czyny zabronione nieletnich...*, *op. cit.*, s. 519.

¹⁵¹ I. Rzeplińska, *Obraz przestępczości nieletnich w Polsce w badaniach kryminologicznych – przed i po transformacji*, *Archiwum Kryminologii*, t. XXVIII 2005-2006 s. 342-343.

¹⁵² W oparciu o wskazane statystyki.

W grupie najpoważniejszych czynów należy niewątpliwie odnotować przestępstwo rozboju, które popełniane jest najczęściej (3-8%). Kwalifikowana forma tego czynu polegająca na użyciu niebezpiecznego narzędzia stanowi ok. 7% wszystkich rozbojów. Za wyjątek należy potraktować rok 2007, w którym rozbój kwalifikowany osiągnął poziom 10% ogółu dokonanych czynów z art. 280 k.k.

Drugą kategorię stanowią czyny popełnione przeciwko ustawie o przeciwdziałaniu narkomanii z 2005 roku (art. 59 ust. 20 u.p.nar.). W pierwszym roku obowiązywania ustawy odnotowano wyłącznie 1 przypadek dopuszczenia się czynu polegającego na udzieleniu małoletniemu środka odurzającego/substancji psychotropowej. Rok później liczba ta wzrosła do 95. W latach 2007-2011 wobec 50-80 nieletnich wydawano prawomocne orzeczenia w zakresie art. 6 u.p.nar. za popełnienie ww. czynu. W 2014 roku natomiast grupa ta osiągnęła poziom 120 nieletnich, stanowiąc tym samym 0,7% (mówimy o dwukrotnym wzroście w porównaniu z rokiem ubiegłym).

Tabela 4. Najpoważniejsza przestępczość nieletnich – według prawomocnych orzeczeń w latach 2004-2014¹⁵³

Najpoważniejsze czyny nieletnich	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
art. 124 k.k.											1
art. 148 § 1 k.k.	6	14	10	10	1	5	7	10	3	5	6
art. 148 § 2 k.k.	5		9	2	1			1	2		
art. 156 § 1 k.k.	16	11	18	15	13	17	13	12	7	6	18
art. 156 § 3 k.k.	2	1	1		2	2			1		2
art. 163 § 1 k.k.	42	40	36	31	27	46	31	20	35	13	13
art. 163 § 3 k.k.	1					1	1		1		
art. 166 k.k.		1									
art. 173 § 1 k.k.				1	1						
art. 189 § 3 k.k.									1		1
art. 197 § 3 k.k.	30	16	9	14	11	4	12	3	5	19	11
art. 197 § 4 k.k.						1					
art. 223 § 2k.k. ¹⁵⁴	12	11	19	14	17	9	9	4	6	1	
art. 280 § 1 k.k.	2 179	1 864	1 710	1 352	1 353	1 225	1 049	990	915	667	494
art. 280 § 2 k.k.	183	176	139	134	83	92	67	64	68	35	41
art. 310 § 1 k.k.	44	37	30	21	18	31	26	18	13	7	6
art. 55 ust. 3 u.p.nark.										1	2
art. 59 ust 2 u.p.nark.		1	95	79	49	64	55	62	80	82	120

Spowodowanie zdarzenia niebezpiecznego wahało się w latach 2004-2012 w granicach 20-50 czynów rocznie, w kolejnych dwóch latach ich liczba zmniejszyła się natomiast do 13. Kwalifikowana forma spowodowania zdarzenia niebezpiecznego, skutkująca śmiercią bądź uszczerbkiem na zdrowiu, stanowiła jednostkowe przypadki wydawanych orzeczeń w latach: 2004, 2009-2010, 2012.

Wyraźna zmiana nastąpiła niewątpliwie w przypadku przestępstwa fałszowania pieniędzy i papierów wartościowych. O ile w latach 2004-2010 czyn ten był przesłanką zastosowania środków wychowawczych i poprawczych wobec 30-40

¹⁵³ Opracowanie własne na podstawie statystyk przygotowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości: Środki orzeczone wobec nieletnich 2004-2012, Nieletni wg orzeczonych środków - prawomocne orzeczenia w latach 2008-2014. Por. J. Włodarczyk-Madejska, *Przestępczość nieletnich...*, *op. cit.*

¹⁵⁴ Dane statystyczne otrzymane z Ministerstwa Sprawiedliwości uwzględniały zbiorcze odnotowanie czynów popełnionych z art. 223 § 1 i 2 k.k.

nieletnich, o tyle w latach 2013-2014 liczba ta uległa zmniejszeniu do 6-7 przypadków rocznie.

Corocznie wobec około 15 nieletnich zapadały prawomocne orzeczenia z art. 6 u.p.n. za udział w bójce lub pobiciu. Za wyjątek należy uznać rok 2013, w którym nastąpiło zmniejszenie ww. grupy do 6 nieletnich. Pobicie kwalifikowane – zdefiniowane w art. 156 § 1 k.k. – doprowadzające do śmierci człowieka, stanowi niewątpliwie wyjątek – po 2 orzeczenia w latach 2004, 2009-2010, 2014 oraz po 1 – w latach 2005-2006 i 2012.

Przestępstwo zgwałcenia – podlegające regulacji w art. 197 § 3 k.k., a co za tym idzie dokonane wspólnie z inną osobą, wobec małoletniego poniżej 15 roku życia lub wobec wstępnego/zstępnego/przysposobionego/przysposabiającego/brata/siostry – w 2004 roku było podstawą wydania prawomocnego orzeczenia wobec 30 nieletnich. W przypadku tego czynu, trudno zaobserwować tendencję spadkową bądź wzrostową, bowiem wahania w zakresie 11-19 czynów rocznie widoczne są w latach: 2005, 2007-2008, 2010, 2013-2014, w przedziale 3-9 natomiast w 2006, 2009, 2011-2012. Witold Klaus i in., rozbieżności i pewien brak zależności tłumaczy charakterem ścigania przestępstwa, tj. na wniosek pokrzywdzonego (do 27.01.2014 roku¹⁵⁵)¹⁵⁶. W badanym okresie odnotowano wyłącznie jeden przypadek zgwałcenia dokonanego przez nieletniego ze szczególnym okrucieństwem (w 2009 roku).

W latach 2004-2014 wydano łącznie 102 orzeczenia wobec nieletnich, którzy dopuścili się czynnej napaści na funkcjonariusza. Do 2008 roku czynów tych odnotowywano rocznie 11-19, od 2009 natomiast ich liczba zmniejszała się systematycznie (do poziomu 9), osiągając w latach 2011-2013 odpowiednio 4, 6, 1 przypadki rocznie.

Przestępstwo zabójstwa było popełniane przez 5-10 nieletnich w każdym roku analizowanego okresu. Za wyjątek należy uznać rok 2014, w którym odnotowano 14 przypadków oraz lata: 2008, 2012 z odpowiednio jednym i trzema zabójstwami rocznie. Istotny jest fakt, iż zabójstwo kwalifikowane – określone w art. 148 § 2 k.k. –

¹⁵⁵ Tj. do czasu wejścia w życie ustawy z dnia 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny oraz ustawy Kodeks postępowania karnego (Dz. U. poz. 849).

¹⁵⁶ W. Klaus, I. Rzeplińska, D. Woźniakowska, D. Wójcik, *Reakcja formalna na czyny zabronione nieletnich...*, op. cit., s. 519.

popętnione ze szczególnym okrucieństwem, w związku z wzięciem zakładnika/zgwałceniem/rozbojem, w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie, z użyciem materiałów wybuchowych na przestrzeni analizowanych 11 lat zostało dokonane 20 razy (w świetle prawomocnych orzeczeń), przy czym blisko połowa z nich przypada na rok 2006.

Czyny popełnione z artykułów: 166, 173 § 1, 189 § 3 Kodeksu karnego oraz art. 55 ust. 3 u.p.nark. stanowiły jednostkowe przypadki w okresie poddanym analizie.

2. Analiza statystyczna liczby i rodzaju orzekanych wobec nieletnich środków wychowawczych i poprawczych w latach 2004-2014

2.1. Prawomocne orzeczenia środków wychowawczo-poprawczych za czyny najczęściej popełniane przez nieletnich

Tabela nr 5 powstała w oparciu o orzeczone prawomocnie środki wychowawcze i poprawcze wobec nieletnich, którzy dopuścili się czynów najczęstszych, omówionych powyżej. Liczby nie sumują się do 100, bowiem w tabeli nie uwzględniono umieszczeń w szpitalu psychiatrycznym/zakładzie leczniczym/młodzieżowym ośrodku wychowawczym/domu opieki społecznej w myśl przepisów zawartych w art. 12 u.p.n.¹⁵⁷. Pominięto również kwestię zobowiązania rodziców do określonego zachowania. Przedmiot analizy stanowią zatem wyłącznie nieletni, wobec których orzeczono środki na mocy art. 6 u.p.n.. Na wyjaśnienie zasługuje niewątpliwie fakt umieszczenia roku 2014 w tabeli zawierającej podział na postępowanie opiekuńczo-wychowawcze oraz poprawcze. Podział ten został zniesiony z dniem 2 stycznia 2014 r., tj. z dniem wejścia w życie nowelizacji ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 30 sierpnia 2013¹⁵⁸. Sprawy nieletnich

¹⁵⁷ „Art. 12. W razie stwierdzenia u nieletniego upośledzenia umysłowego, choroby psychicznej lub innego zakłócenia czynności psychicznych bądź nałogowego używania alkoholu albo innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, sąd rodzinny może orzec umieszczenie nieletniego w szpitalu psychiatrycznym lub innym odpowiednim zakładzie leczniczym. Jeżeli zachodzi potrzeba zapewnienia nieletniemu jedynie opieki wychowawczej, sąd może orzec umieszczenie go w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub w młodzieżowym ośrodku socjoterapii, a w przypadku gdy nieletni jest upośledzony umysłowo w stopniu głębokim i wymaga jedynie opieki - w domu pomocy społecznej.”

¹⁵⁸ Dz. U. z 2013 r., poz. 1165.

podlegają zatem rozpoznaniu w postępowaniu jednolitym¹⁵⁹. Za skonstruowaniem omawianej tabeli w taki, a nie inny sposób, przemawiał fakt otrzymania z Ministerstwa Sprawiedliwości danych statystycznych za 2014 rok zawierających podział na orzeczone samoistne środki opiekuńczo-wychowawcze, środki opiekuńczo-wychowawcze orzeczone jednocześnie przy warunkowym zawieszeniu umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym oraz środki opiekuńczo-wychowawcze zastosowane razem z orzeczeniem zakładu poprawczego bez jego zawieszenia. W ten sposób należy rozumieć analizę środków wychowawczych i poprawczych orzeczonych w 2014 roku w postępowaniu jednolitym.

Wobec nieletnich popełniających czyny z kategorii „najczęstszych” sąd stosował środki w następujących proporcjach: ok. 96% opiekuńczo-wychowawcze, ok. 2% zakład poprawczy z warunkowym zawieszeniem jego wykonania, ok. 2% zakład poprawczy bez zawieszenia. Na początku analizowanego okresu proporcje te wyglądały następująco: 95%, 3% i 2%, na końcu zaś – 98%, 1%, 1%. Obserwujemy zatem wzrost orzekanych środków opiekuńczo-wychowawczych na rzecz poprawczych.

Do najczęściej orzekanych środków opiekuńczo-wychowawczych należy zaliczyć: upomnienie, a także nadzór kuratora – łącznie ok. 60% ogółu orzeczonych środków¹⁶⁰, ustanowienie nadzoru odpowiedzialnego rodziców/opiekuna oraz zobowiązanie do określonego postępowania. Ustanawianie nadzoru odpowiedzialnego rodziców/opiekuna zmniejszyło się w analizowanym okresie z 16% do 9%. Odwrotna tendencja charakteryzuje natomiast stosowanie środka w postaci zobowiązania do określonego postępowania – wzrost z 16% w 2004 roku do 23% w roku 2014.

Skierowanie do ośrodka kuratorskiego/organizacji społecznej/innej instytucji stanowi niewielki odsetek ogółu orzekanych środków, odnotowany w latach: 2004 – 4%, 2005 – 3%, 2006 – 2% oraz 2007 – 1%.

¹⁵⁹ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, LexisNexis, Wydanie 4, Warszawa 2014, s. 18.

¹⁶⁰ Adekwatne proporcje odnajdujemy w opracowaniu Witolda Klusa, Ireny Rzeplińskiej, Dagmary Woźniakowskiej, Dobrochny Wójcik, *Reakcja formalna na czyny zabronione nieletnich...*, *op. cit.* [w:] *Reforma prawa karnego. Propozycje i komentarze...*, *op. cit.*, s. 534-535. Autorzy poddali analizie następujące lata: 1999, 2001, 2003, 2004. Analiza ta pozwoliła na wnioskowanie o orzekaniu wobec nieletnich przede wszystkim upomnienia oraz nadzoru kuratora (łącznie 2/3 ogółu stosowanych środków).

W przypadku umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym zauważyć można tendencję wzrostową. W 2004 roku orzeczenia tego środka stanowiły zaledwie 1% ogółu, w 2014 roku natomiast – 4%.

Orzeczenia młodzieżowego ośrodka socjoterapii w latach 2007-2011 zajmowały około 1% wydawanych wobec nieletnich decyzji na mocy art. 6 u.p.n.. Należy odnotować, iż od 2012 roku środek ten jest orzekany wyłącznie na wniosek rodziców, którzy posiadają orzeczenie odpowiedniej placówki o konieczności specjalnego nauczania¹⁶¹. Dane zawarte w tabeli 5 pozwalają na wnioskowanie, że o umieszczeniu w młodzieżowym ośrodku socjoterapii orzekano także po roku 2012. Należy to tłumaczyć rozpoczęciem sprawy, w której orzekono ww. środek, przed zmianą art. 6 u.p.n. lub też omyłką w sporządzaniu danych statystycznych¹⁶².

Przepadki rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem przestępstwa sąd orzekł w 2004 roku wobec 29 nieletnich. W dalszych latach nastąpił spadek orzekania tego rodzaju środka, do poziomu 19 w roku 2010. Dość znaczny wzrost obserwujemy w roku następnym – 68 przypadków. Tendencja wzrostowa utrzymywała się do roku 2013 – 77. Natomiast w 2014 sądy wydały prawomocne orzeczenia w zakresie przepadku rzeczy wobec 58 nieletnich.

Ustanowienie nadzoru organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej/zakładu pracy/osoby godnej zaufania należy uznać za środek stosowany przez sąd jedynie jednostkowo. W 2005 roku zapadło 10 orzeczeń w tym przedmiocie. W latach 2006-2007 odpowiednio 15 i 17. Od 2008 roku natomiast widoczny jest spadek, z 13 do 1 w 2014 roku. Podobne liczby orzeczeń charakterystyczne są również dla zakazu prowadzenia pojazdów, tj. średnio 10 rocznie. Za wyjątek służą lata: 2006, 2008, 2011-2012 odpowiednio: 17, 24, 16.

Umieszczenie w rodzinie zastępczej należy uznać za „środek martwy”. Za wyjątkiem roku 2005 (2 orzeczenia), sąd rocznie orzekał go wobec jednego nieletniego. W latach 2008, 2011-2012, 2014 nie odnotowano natomiast żadnego przypadku.

¹⁶¹ T. Kaniowska, *Młodzieżowe ośrodki wychowawcze i młodzieżowe ośrodki socjoterapii jako ogniwo lokalnej strategii rozwiązywania problemów dzieci i młodzieży*, s. 7-9, dostęp na stronie internetowej: <http://www.ore.edu.pl/materialy-do-pobrania> dnia 04.08.2015.

¹⁶² W wylosowanej próbie znalazła się sprawa, w której zapadło orzeczenie młodzieżowego ośrodka socjoterapii wydanego na podstawie art. 6 pkt 9 u.p.n., co należy traktować niewątpliwie jako błąd organu decyzyjnego.

Stosując umieszczenie w zakładzie poprawczym w zawieszeniu, sąd orzekał jednocześnie wobec nieletnich środki opiekuńczo-wychowawcze. Głównie nadzór kuratora (ok. 70-80%), zobowiązanie do określonego postępowania – orzekane wobec co piątego nieletniego do 2005 roku oraz wobec co trzeciego od 2006. Tendencja spadkowa charakterystyczna jest dla skierowania do ośrodka kuratorskiego. O ile w początkowym okresie analizy odsetek orzekania tego środka wynosił 8, o tyle od 2009 roku był on stosowany wyłącznie wobec 1% nieletnich. Odwrotna tendencja dotyczy umieszczeń w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. W 2004 roku co dwudziesty nieletni otrzymał orzeczenie w tym przedmiocie. Od 2005 roku nastąpił wyraźny wzrost – sądy kierowały do młodzieżowych ośrodków wychowawczych co szóstego nieletniego, wobec którego orzekły dodatkowo zakład poprawczy w zawieszeniu, od 2008 roku – co piątego, w latach 2013-2014 natomiast – co czwartego. Ostatnią kategorię analizowaną w tej części stanowi umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii. Środek ten stosowany był w latach 2008-2011 wobec 6-8% nieletnich.

Do szczególnych sytuacji należy zaliczyć stosowanie przez sąd środka polegającego na umieszczeniu w zakładzie poprawczym bez zawieszenia z jednoczesnym zastosowaniem innych środków. Wyjątek w tym zakresie mogą stanowić lata: 2005, 2007, 2008, 2010, w których sądy zastosowały odpowiednio 13, 9, 7, 6 innych środków. W 2004 roku w statystykach nie odnotowywano zapewne środków wychowawczych orzekanych jednocześnie z zakładem poprawczym bez zawieszenia.

Tabela 5. Reakcja na czyny najczęściej popełniane przez nieletnich¹⁶³

PRAWOMOCNIE ORZECZONE ŚRODKI/LATA	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1. POSTĘPOWANIE OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZE – ŚRODKI SAMOISTNE											
Łącznie osób	18 672	17 070	18 032	18 085	17 680	16 339	14 970	15 011	13 836	12 497	10 384
Łącznie orzeczone środki	21 163	19 337	20 661	21 224	20 551	19 035	17 536	17 540	16 312	14 557	12 286
Upomnienie	6 810	6 208	6 426	6 635	6 242	5 727	4 948	5 140	4 623	4 241	3 765
zobowiązanie do określonego postępowania	2 977	3 038	3 522	4 041	3 995	3 925	3 813	3 969	4 080	3 503	2 769
ustanowienie nadzoru odpowiedzialnego rodziców lub opiekuna	3 336	2 992	3 087	3 068	2 795	2 484	2 262	1 993	1 783	1 517	1 091
ustanowienie nadzoru organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej/zakładu pracy/osoby godnej zaufania	10	10	15	17	13	4	7	7	8	5	1
nadzór kuratora	6 767	5 894	6 312	6 054	6 099	5 534	5 344	5 121	4 625	3 975	3 273
skierowanie do ośrodka kuratorskiego/organizacji społecznej/innej instytucji	801	478	367	233	260	230	179	255	218	194	176
zakaz prowadzenia pojazdów	8	8	17	11	24	11	11	16	16	8	9
przepadek rzeczy uzyskanych w zw. z popełnieniem przestępstwa	29	19	28	35	35	36	19	68	76	77	58
umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym	217	502	591	614	638	649	539	549	624	594	482
umieszczenie w rodzinie zastępczej	1	2	1	1	0	1	1	0	0	1	0
umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii	15	29	80	227	241	233	188	201	14	1	1
2. POSTĘPOWANIE POPRAWCZE – ORZECZENIE ZAKŁADU POPRAWCZEGO Z ZAWIESZENIEM											
Łącznie osób	589	492	437	394	378	355	362	312	270	208	139
Łącznie orzeczone środki	713	608	568	518	491	478	457	387	351	278	186

¹⁶³ Opracowanie własne na podstawie statystyk przygotowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości: Środki orzeczone wobec nieletnich 2004-2012, Nieletni wg orzeczonych środków - prawomocne orzeczenia w latach 2008-2014. Por. J. Włodarczyk-Madejska, *Przestępczość nieletnich...*, op. cit.

Upomnienie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
zobowiązanie do określonego postępowania	122	110	127	112	109	109	106	67	79	64	39
ustanowienie nadzoru odpowiedzialnego rodziców lub opiekuna	3	2	0	1	1	2	2	0	1	0	1
ustanowienie nadzoru organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej/zakładu pracy/osoby godnej zaufania	2	1	1	1	1	0	0	1	0	0	0
nadzór kuratora	462	369	320	309	266	246	244	234	205	157	97
skierowanie do ośrodka kuratorskiego/organizacji społecznej/innej instytucji	45	37	28	15	7	3	3	2	2	4	1
zakaz prowadzenia pojazdów	2	1	2	0	1	0	0	1	3	1	0
przepadek rzeczy uzyskanych w zw. z popełnieniem przestępstwa	1	1	1	1	2	0	1	0	1	0	2
umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym	31	80	78	65	82	95	85	66	52	48	35
umieszczenie w rodzinie zastępczej	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0
umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii	2	5	7	10	16	19	14	13	3	0	0
3. POSTĘPOWANIE POPRAWCZE – ORZECZENIE ZAKŁADU POPRAWCZEGO BEZ ZAWIESZENIA											
Łącznie osób	408	365	352	300	306	266	265	197	190	152	128
Łącznie orzeczone środki wychowawcze	-	13	4	9	7	4	6	1	2	2	2

2.2. Prawomocne orzeczenia środków wychowawczo-poprawczych za najpoważniejsze czyny nieletnich

W podrozdziale tym zostanie przeprowadzona analiza prawomocnie orzeczonych środków wychowawczych oraz poprawczych wobec nieletnich, którzy dopuścili się czynów najpoważniejszych, zdefiniowanych powyżej. Liczby w tabeli 6, podobnie jak poprzednio nie sumują się do 100, gdyż w tabeli nie uwzględniono umieszczeń w szpitalu psychiatrycznym/zakładzie leczniczym/młodzieżowym ośrodku wychowawczym/domu opiece społecznej wedle przesłanek zakreślonych art. 12 u.p.n., jak również pominięto kwestię zobowiązania rodziców do określonych zachowań. Przedmiotem analizy, jak wspomniano powyżej, uczyniono tylko orzeczenia środków przewidzianych w art. 6 u.p.n..

Umieszczenie roku 2014 w tabeli zawierającej podział na postępowanie opiekuńczo-wychowawcze i poprawcze, zostało wyjaśnione przy okazji omówienia polityki orzekania za najliczniej popełniane czyny.

W stosunku do nieletnich dopuszczających się poważnych przestępstw sąd stosował środki przewidziane ustawą w proporcji: ok. 77% – opiekuńczo-wychowawcze, ok. 13% - zakład poprawczy z zawieszeniem, ok. 10% – zakład poprawczy bez zawieszenia. W roku 2011 zaobserwować można niewielki wzrost orzeczeń środków opiekuńczo-wychowawczych, które osiągnęły w kolejnych latach poziom: 80%, 81%, 80%. Należy odnotować, iż liczba nieletnich, wobec których sąd podejmował ww. decyzje, zmniejszała się systematycznie z 2520 w 2004 roku do 715 w 2014 roku.

Głównym środkiem opiekuńczo-wychowawczym stosowanym przez sąd wobec nieletnich popełniających poważne czyny karalne jest nadzór kuratora, stanowiący średnio rocznie ok. 50% wszystkich orzeczeń do 2010 roku oraz ok. 40% od 2011 roku. Nadzór odpowiedzialny rodziców/opiekuna, to ok. 13% tego typu orzeczeń do 2007 roku oraz ok. 10% po 2007. Nadzór organizacji młodzieżowej/innej organizacji społecznej/zakładu pracy/osoby godnej zaufania udzielających poręczenia za nieletniego należy zaliczyć do kategorii środków stosowanych przez sąd bardzo rzadko wobec sprawców poważnych czynów (ok. 1-3 orzeczenia; w 2014 roku nie

odnotowano żadnego przypadku). Do kategorii środków stosowanych rzadko można zaś przypisać skierowanie do ośrodka kuratorskiego/organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnim o charakterze wychowawczym/terapeutycznym/szkoleniowym (ok. 7% do 2006 roku oraz ok. 2% od 2007 roku).

W początkach analizowanego okresu sąd zobowiązywał co szóstego nieletniego sprawcę poważnych przestępstw do określonego postępowania. Od 2006 roku udział ten zwiększa się. Od 2009 roku sąd stosuje ten środek wobec co czwartego nieletniego.

Dość liczny udział stanowi upomnienie – ok. 10-11%. Zakaz prowadzenia pojazdów jest natomiast orzekany co roku wobec ok. 1 nieletniego.

Przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem przestępstwa sąd stosuje rocznie wobec 2-8 nieletnich. Za wyjątek należy przyjąć rok 2011, w którym wydano 12 decyzji w tym zakresie.

Umieszczenie w rodzinie zastępczej, jak wspomniano powyżej, należy uznać za środek martwy, orzeczony wyłącznie raz wobec nieletnich sprawców najpoważniejszych przestępstw w roku 2005.

Na uwagę zasługuje umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, który w 2004 roku stanowił wyłącznie 2,5% orzekanych środków. Tendencja wzrostowa widoczna jest już w kolejnym roku – odnotowano dwukrotny wzrost. Od 2007 roku odsetek ten nadal się zwiększał – do 8-9%, w 2014 roku zaś wyniósł już 11%.

Umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii w latach 2006-2011, to ok. 2% decyzji sędziów w analizowanym przedmiocie.

Podobnie, jak wobec sprawców najliczniejszych czynów, tak wobec sprawców czynów najpoważniejszych sąd stosując zakład poprawczy w zawieszeniu orzekał również środki opiekuńczo-wychowawcze. Najczęściej były to: nadzór kuratora (60-70%), zobowiązanie do określonego postępowania (10-13%), umieszczenie w ośrodku kuratorskim lub innej wskazanej instytucji (7-10%). Na uwagę zasługuje fakt zwiększającego się udziału orzekanego młodzieżowego ośrodka wychowawczego. W 2004 roku sąd rodzinny zawieszając wykonanie środka

poprawczego jedynie w 4% spraw kierował nieletniego do ww. placówki. W latach 2005-2013 proporcja ta wynosiła ok. 10-16%, w roku 2014 natomiast – 21%.

Orzekanie dodatkowych środków przy jednoczesnym zastosowaniu zakładu poprawczego bez warunkowego zawieszenia, jak już wyżej wspomniano, należy do przypadków jednostkowych, z wyjątkiem lat: 2005, 2007, w których zastosowano odpowiednio: 8 i 13 tego typu środków. Wyjaśnienie braku danych w roku 2004 zostało zamieszczone w poprzedniej części.

Dodatkowo, w 2007 roku wobec jednego nieletniego, który dopuścił się czynu z art. 280 § 1 k.k., sąd orzekł karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania.

Tabela 6. Reakcja sądu na najpoważniejszą przestępczość nieletnich¹⁶⁴

PRAWOMOCNIE ORZECZONE ŚRODKI/LATA	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1. POSTĘPOWANIE OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZE - ŚRODKI SAMOISTNE											
Łącznie osób	1 941	1 677	1 628	1 294	1 209	1 130	968	911	905	677	573
Łącznie orzeczone środki	2 251	1 989	1 923	1 550	1 453	1 371	1 176	1 137	1 111	863	687
upomnienie	220	207	225	169	115	164	125	115	134	101	72
zobowiązanie do określonego postępowania	348	275	387	317	313	334	292	306	319	238	157
ustanowienie nadzoru odpowiedzialnego rodziców lub opiekuna	296	234	215	194	143	127	88	109	92	79	55
ustanowienie nadzoru organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej/zakładu pracy/osoby godnej zaufania	2	2	1	2	4	1	0	3	1	0	1
nadzór kuratora	1137	978	900	655	679	545	536	451	431	310	262
skierowanie do ośrodka kuratorskiego/organizacji społecznej/innej instytucji	160	88	43	35	27	24	17	27	18	15	13
zakaz prowadzenia pojazdów	1	0	1	0	1	1	1	2	0	0	0
przepadek rzeczy uzyskanych w zw. z popełnieniem przestępstwa	3	2	3	4	5	5	2	12	3	6	8
umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym	56	96	123	124	122	120	81	75	99	73	73
umieszczenie w rodzinie zastępczej	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii	2	5	12	26	32	31	16	26	0	0	0
2. POSTĘPOWANIE POPRAWCZE – ORZECZENIE ZAKŁADU POPRAWCZEGO Z ZAWIESZENIEM											
Łącznie osób	340	277	248	199	226	209	171	166	126	93	68

¹⁶⁴ Opracowanie własne na podstawie statystyk przygotowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości: Środki orzeczone wobec nieletnich 2004-2012, Nieletni wg orzeczonych środków - prawomocne orzeczenia w latach 2008-2014. Por. J. Włodarczyk-Madejska, *Przestępczość nieletnich...*, op. cit.

Łącznie orzeczone środki	394	325	328	280	287	271	217	196	165	121	78
Upomnienie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
zobowiązanie do określonego postępowania	51	42	79	79	77	60	48	32	36	22	9
ustanowienie nadzoru odpowiedzialnego rodziców lub opiekuna	0	2	0	0	1	1	2	0	0	0	1
ustanowienie nadzoru organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej/zakładu pracy/osoby godnej zaufania	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
nadzór kuratora	278	211	183	160	154	162	127	119	97	78	47
skierowanie do ośrodka kuratorskiego/organizacji społecznej/innej instytucji	44	23	17	6	2	1	1	0	1	1	1
zakaz prowadzenia pojazdów	1	0	1	0	0	0	0	0	2	0	0
przepadek rzeczy uzyskanych w zw. z popełnieniem przestępstwa	0	0	1	0	2	1	0	1	1	1	0
umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym	17	46	42	28	45	31	35	37	26	19	16
umieszczenie w rodzinie zastępczej	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii	1	0	3	5	4	14	3	6	2	0	0
3. POSTĘPOWANIE POPRAWCZE – ORZECZENIE ZAKŁADU POPRAWCZEGO BEZ ZAWIESZENIA											
Łącznie osób	239	218	200	178	161	158	131	107	106	66	74
Łącznie orzeczone środki wychowawcze	-	8	1	13	5	4	3	0	0	1	1

3. Analiza statystyczna orzeczonych wobec nieletnich środków z art. 6 u.p.n. w 2014 roku

3.1. Prawomocne orzeczenia środków wychowawczo-poprawczych za czyny najczęściej popełniane przez nieletnich

Podrozdział ten uwzględnia analizę prawomocnie wydanych orzeczeń w zakresie zastosowania środków wychowawczych oraz poprawczych wobec nieletnich, którzy dopuścili się tzw. „czynów najliczniej popełnianych”. Liczby wskazane w tabeli 7. nie sumują się do 100, albowiem sąd niekiedy stosował wobec jednego nieletniego więcej niż jeden środek wymieniony w art. 6 u.p.n.

W kategorii „inne” kumulatywnie uwzględniono trzy środki, mianowicie: nadzór organizacji młodzieżowej, zakaz prowadzenia pojazdów i przepadek rzeczy pochodzącej z przestępstwa. W poniższej analizie środki te jednak zostaną potraktowane odrębnie.

Wobec nieletnich, którzy dopuścili się czynu zdefiniowanego w art. 158 § 1 k.k., w 2014 roku sąd najczęściej stosował nadzór kuratora, zobowiązanie do określonego postępowania oraz upomnienie. Ponad 13% nieletnich została poddana odpowiedzialnemu nadzorowi rodziców/opiekuna (w tym blisko 12% chłopców). Niewielki odsetek stanowiły orzeczenia w postaci skierowania: do ośrodka kuratorskiego/organizacji społecznej/innej instytucji wymienionej w art. 6 pkt 6 u.p.n., do młodzieżowego ośrodka wychowawczego oraz do zakładu poprawczego z warunkowym zawieszeniem jego wykonania. Jednostkowe przypadki dotyczyły: skierowań do młodzieżowego ośrodka socjoterapii (odnotowanie tego środka w polityce orzeczniczej w roku 2014 zostało wyjaśnione powyżej), przepadku rzeczy pochodzącej z przestępstwa, skierowań do zakładu poprawczego bez warunkowego zawieszenia.

Groźba karalna stanowiła podstawę do wydania w ponad 90% orzeczeń o zastosowaniu: nadzoru kuratora, upomnienia oraz zobowiązania do określonego postępowania. Niewielkie odsetki generują skierowania do ośrodka kuratorskiego/organizacji społecznej/innej instytucji wymienionej w ustawie oraz do

młodzieżowego ośrodka wychowawczego. Za wyjątki należy uznać wydawanie orzeczeń w przedmiocie przepadku rzeczy pochodzącej z przestępstwa, skierowania do zakładu poprawczego oraz warunkowego zawieszenia tego ostatniego.

Naruszenie nietykalności cielesnej dla większości nieletnich zakończyło się upomnieniem, zobowiązaniem do określonego postępowania oraz ustanowieniem nadzoru kuratora (łącznie ok. 95% wszystkich orzeczeń). Wobec co szóstego nieletniego sąd zastosował nadzór odpowiedzialny rodziców/opiekunów (w tym 20% nadzorów dotyczyło nieletnich dziewcząt). Pojedyncze przypadki, to skierowanie do ośrodka kuratorskiego/organizacji społecznej/innej instytucji wymienionej w ustawie oraz umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym.

Kradzież zdefiniowana w art. 278 § 1 k.k. w 2014 roku stanowiła podstawę wydania 1482 orzeczeń. Łącznie 60% z nich dotyczyło upomnienia oraz nadzoru kuratora. Co trzeciego nieletniego sąd zobowiązywał do określonego postępowania (w tym co piątą dziewczynę), wobec co ósmego ustanowił nadzór odpowiedzialny rodziców/opiekuna. 105 nieletnich zostało skierowanych do młodzieżowego ośrodka wychowawczego, 19 – do ośrodka kuratorskiego/organizacji społecznej/innej instytucji wymienionej w ustawie. Razem wobec 43 został orzeczony środek poprawczy (łącznie w stosunku do 5 nieletnich dziewcząt).

Wobec blisko połowy sprawców kradzieży z włamaniem sąd zastosował nadzór kuratora. Ok. 50% zostało również upomnianych oraz zobowiązanych do określonego postępowania. 98 nieletnich otrzymało orzeczenie nadzoru odpowiedzialnego rodziców/opiekuna, 90 – skierowanie do młodzieżowego ośrodka wychowawczego. W 80 przypadkach sąd zastosował środek poprawczy (98% z nich wobec nieletnich chłopców).

Za zniszczenie cudzej rzeczy nieletni sprawcy zostawali oddawani pod nadzór kuratora, zobowiązywano ich do określonego postępowania oraz udzielano upomnienia – blisko 95% wszystkich orzeczeń. Co dziesiąty nieletni trafiał pod nadzór odpowiedzialny rodziców/opiekuna. 63 nieletnich sąd skierował do młodzieżowego ośrodka wychowawczego. Zastosowanie pozostałych środków należy uznać za przypadki jednostkowe.

Nieletni sprawcy, którzy dopuścili się drobniejszej kradzieży – zdefiniowanej w art. 119 k.w. w połowie przypadków zostali upomniani przez sąd. Wobec co czwartego został orzeczony nadzór odpowiedzialny rodziców/opiekuna, wobec co piątego – zobowiązanie do określonego postępowania, a blisko co dziesiątego – nadzór odpowiedzialny rodziców i opiekuna. 68 nieletnich (20 dziewcząt) sąd skierował do ośrodka kuratorskiego/organizacji społecznej/innej instytucji wymienionej w ustawie, 82 natomiast do młodzieżowego ośrodka wychowawczego (26 dziewcząt). Środek poprawczy, to łącznie 10 orzeczeń (w tym 5 z warunkowym zawieszeniem). Orzeczenia w przedmiocie pozostałych środków stanowią wyjątek.

Ponad 1109 nieletnich otrzymała w 2014 roku za posiadanie środków odurzających/substancji psychotropowych prawomocne orzeczenia w przedmiocie zastosowania środków z art. 6 u.p.n. Zdecydowaną większość z nich stanowią: upomnienie, zobowiązanie do określonego postępowania, nadzór kuratora oraz nadzór odpowiedzialny rodziców/opiekunów. Dość licznie – wobec 46 nieletnich (w tym 44 chłopców) – sąd orzekł przepadek rzeczy uzyskanych w związku z przestępstwem. 28 nieletnich zostało skierowanych do młodzieżowego ośrodka wychowawczego (w tym 20 chłopców). Wobec 7 orzeczono natomiast zakład poprawczy z warunkowym zawieszeniem jego wykonania (wszystkie przypadki dotyczyły nieletnich chłopców).

Tabela 7. Decyzje sądów wobec nieletnich sprawców czynów najczęściej popełnianych w roku 2014 (cz. 1) ¹⁶⁵

Artykuł	Ogółem co do osób	upomnienie			zobowiązanie			nadzór rodziców/ opiekunów			nadzór kuratora			skierowanie do ośrodka kuratorskiego i in. (art. 6 pkt. 6 u.p.n.)			inne ¹⁶⁶		
		suma	dziew- częta	chłop -cy	suma	dziew- częta	chłop -cy	suma	dziew- częta	chłop -cy	suma	dziew- częta	chłop -cy	suma	dziew- częta	chłop -cy	suma	dziew- częta	chłop -cy
art. 158 § 1 k.k.	1 052	359	62	297	396	70	326	147	25	122	407	98	309	25	1	24	1	0	1
art. 190 § 1 k.k.	605	187	47	140	186	59	127	51	16	35	196	77	119	12	2	10	1	1	0
art. 217 § 1 k.k.	417	167	28	139	127	32	95	63	15	48	104	25	79	6	4	2	0	0	0
art. 278 § 1 k.k.	1 482	349	103	246	409	82	327	182	43	139	543	110	433	19	4	15	6	1	5
art. 279 § 1 k.k.	1 061	199	22	177	296	18	278	98	4	94	416	30	386	12	1	11	2	0	2
art. 280 § 1 k.k.	494	50	5	45	107	11	96	34	1	33	161	14	147	11	1	10	5	0	5
art. 288 § 1 k.k.	852	284	34	250	272	29	243	91	7	84	248	37	211	12	2	10	4	0	4
art. 119 § 1 k.w.	3 579	1824	718	1106	697	225	472	293	104	189	896	265	631	68	20	48	6	1	5
art. 62 ust 1 u.p.nark.	1 109	373	54	319	328	67	261	140	21	119	358	74	284	13	0	13	47	2	45

¹⁶⁵ Opracowanie własne na podstawie statystyk przygotowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości: Środki orzeczone wobec nieletnich 2004-2012, Nieletni wg orzeczonych środków - prawomocne orzeczenia w latach 2008-2014.

¹⁶⁶ W kategorii tej uwzględniono łącznie nadzór organizacji młodzieżowej, zakaz prowadzenia pojazdu, przepadek rzeczy pochodzącej z przestępstwa.

Tabela 7. Decyzje sądów wobec nieletnich sprawców czynów najczęściej popełnianych w roku 2014 (cz. 2)

Artykuł stanowiący podstawę orzeczenia	Ogółem co do osób	młodzieżowy ośrodek wychowawczy			rodzina zastępcza			młodzieżowy ośrodek socjoterapii			zakład poprawczy			zakład poprawczy (zaw.)		
		suma	dziewczęta	chłopcy	suma	dziewczęta	chłopcy	suma	dziewczęta	chłopcy	suma	dziewczęta	chłopcy	suma	dziewczęta	chłopcy
art. 158 § 1 k.k.	1 052	30	3	24	0	0	0	1	0	1	7	0	7	10	1	9
art. 190 § 1 k.k.	605	37	19	18	0	0	0	0	0	0	4	0	4	1	0	1
art. 217 § 1 k.k.	417	13	4	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
art. 278 § 1 k.k.	1 482	105	20	85	0	0	0	0	0	0	21	4	17	22	1	21
art. 279 § 1 k.k.	1 061	90	1	89	0	0	0	0	0	0	41	1	40	39	1	38
art. 280 § 1 k.k.	494	63	2	31	0	0	0	0	0	0	53	2	51	49	4	45
art. 288 § 1 k.k.	852	36	5	31	0	0	0	0	0	0	5	1	4	5	0	5
art. 119 § 1 k.w.	3 579	82	26	56	0	0	0	0	0	0	3	0	3	1	0	1
art. 62 ust 1 u.p.nark.	1 109	28	8	20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	0	7

3.2. Prawomocne orzeczenia środków wychowawczo-poprawczych za najpoważniejsze czyny popełnione przez nieletnich

Analizie poddano również orzeczenia w zakresie zastosowania środków wychowawczych oraz poprawczych wydane w stosunku do nieletnich, którzy dopuścili się czynów najpoważniejszych. Podobnie, jak powyżej, liczby wskazane w tabeli 8 nie sumują się do 100, z uwagi na fakt stosowania przez sąd wobec jednego nieletniego więcej aniżeli tylko jednego środka wymienionego w art. 6 u.p.n. Również jak poprzednio, w kategorii „inne” kumulatywnie uwzględniono trzy środki, mianowicie: nadzór organizacji młodzieżowej, zakaz prowadzenia pojazdów, przepadek rzeczy pochodzącej z przestępstwa. W poniższej analizie środki te jednak zostaną potraktowane odrębnie.

Nieletniego, który dopuścił się czynu z art. 124 § 1 k.k. sąd zobowiązał do prac na rzecz społeczności.

Wobec sześciu nieletnich, którzy dopuścili się zabójstwa zdefiniowanego w art. 148 § 1 k.k., sąd zastosował umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym (1 przypadek) oraz zakład poprawczy (wobec jednej z dziewcząt i czterech chłopców).

Spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu w 2014 roku dokonało 18 nieletnich. Środek stosowany wobec tej grupy osób, to przede wszystkim nadzór kuratora (8 przypadków), dodatkowo: upomnienie (4 przypadki), nadzór odpowiedzialny rodziców/opiekuna oraz zakład poprawczy (po 2 przypadki). Sąd orzekł również młodzieżowy ośrodek wychowawczy oraz zakład poprawczy w zawieszeniu. Ponadto, w dwóch przypadkach następstwem ciężkiego uszczerbku na zdrowiu była śmierć ofiary. Nieletni chłopcy za ten czyn otrzymali odpowiednio: skierowanie do zakładu poprawczego oraz zakładu poprawczego z warunkowym zawieszeniem jego wykonania przy jednoczesnym ustanowieniu nadzoru kuratora.

Wobec 13 osób, które spowodowały zdarzenie niebezpieczne, orzeczono: upomnienie, nadzór kuratora, odpowiedzialny nadzór rodziców, zakład poprawczy w zawieszeniu. 5 nieletnich sąd zobowiązał do określonego postępowania.

W 2014 roku jeden nieletni pozbawił wolności drugiego człowieka. Sąd zastosował wobec niego umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym.

Zgwałcenia zdefiniowanego w art. 197 § 3 k.k. dopuściło się 11 nieletnich. W blisko połowie przypadków został ustanowiony nadzór kuratora. 4 nieletnich (w tym 2 dziewcząt i 2 chłopców) zostało skierowanych do zakładu poprawczego, 2 do młodzieżowego ośrodka wychowawczego, 2 otrzymało również orzeczenie zakładu poprawczego z warunkowym zawieszeniem jego wykonania.

Dość licznym czynem, zdefiniowanym w niniejszej analizie jako poważny, którego podejmują się nieletni, jest rozbój z art. 280 § 1 k.k. (494 przypadki). Wobec ponad 30% (161) osób z tej grupy sąd orzekł nadzór kuratora, ok. 20% (107) zobowiązał do określonego postępowania. W niemal równych proporcjach zastosowane zostały następujące środki: upomnienie, umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, skierowanie do zakładu poprawczego, orzeczenie zakładu poprawczego z warunkowym zawieszeniem jego wykonania. Rozboju kwalifikowanego (w § 2) dopuściło się 41 nieletnich. Środkami zastosowanymi wobec tej grupy osób były przede wszystkim: nadzór kuratora (14), zakład poprawczy (10), zakład poprawczy w zawieszeniu (11).

Przestępstwo fałszowania pieniędzy popełniło 6 osób. Wobec połowy z nich orzeczony został nadzór kuratora. Jednostkowe przypadki stanowiły: umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, skierowanie do ośrodka kuratorskiego/organizacji społecznej/innej instytucji wymienionej w ustawie, zobowiązanie do określonego postępowania oraz nadzór odpowiedzialny rodziców/opiekuna.

Przestępczość narkotykowa zdefiniowana w art. 55 ust. 3 ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii, to wyłącznie 2 czyny popełnione przez nieletnie dziewczęta. Sąd zastosował wobec nich nadzór kuratora. W jednym przypadku orzekł dodatkowo przepadek rzeczy pochodzącej z przestępstwa. Licniejszą grupę czynów stanowi udzielanie środka odurzającego/substancji psychotropowej małoletniemu – łącznie 120. W połowie przypadków sąd ustanowił nadzór kuratora, co trzeciego nieletniego – zobowiązał do określonego postępowania. Wobec co ósmego orzekł upomnienie. 6 nieletnich chłopców otrzymało orzeczenie przepadku rzeczy pochodzącej

z przestępstwa. 3 sąd skierował do młodzieżowego ośrodka wychowawczego, 3 również do zakładu poprawczego (w tym wobec 2 warunkowo zawiesił wykonanie tego środka). Jedno orzeczenie dotyczyło umieszczenia w rodzinie zastępczej.

Tabela 8. Decyzje sądów wobec nieletnich sprawców czynów najpoważniejszych popełnianych w roku 2014 (cz. 1) ¹⁶⁷

Artykuł stano- wiający podstawę orzeczenia	Ogółem co do osób	upomnienie			Zobowiązanie			nadzór rodziców/ opiekunów			nadzór kuratora			skierowanie do ośrodka kuratorskiego i in. (art. 6 pkt 6 u.p.n.)			inne ¹⁶⁸		
		Suma	dziew- częta	chłop- cy	suma	dziew- częta	chłop- cy	suma	dziew- częta	chłop- cy	suma	dziew- częta	chłop- cy	suma	dziew- częta	chłop- cy	suma	dziew- częta	chłop- cy
art. 124 k.k.	1				1		1												
art. 148 § 1 k.k.	6																		
art. 156 § 1 k.k.	18	4	2	2				2		2	8	3	5						
art. 156 § 3 k.k.	2																		
art. 163 § 1 k.k.	13	4	1	3	5		5	1		1	3		3						
art. 189 § 3 k.k.	1																		
art. 197 § 3 k.k.	11				1		1				5		5						
art. 280 § 1 k.k.	494	50	5	45	107	11	96	34	1	33	161	14	147	11	1		1		1
art. 280 § 2 k.k.	41	1	1		3		3	1		1	14	1	13						
art. 310 § 1 k.k.	6				1		1	2		2	3		3	1		1			
art. 55 ust. 3 u.p.nark.	2										2	2					1	1	
art. 59 ust 2 u.p.nark.	120	13	3	10	39	4	35	15	1	14	66	6	60				7		7

¹⁶⁷ Opracowanie własne na podstawie statystyk przygotowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości: Środki orzeczone wobec nieletnich 2004-2012, Nieletni wg orzeczonych środków - prawomocne orzeczenia w latach 2008-2014

¹⁶⁸ W kategorii tej uwzględniono łącznie nadzór organizacji młodzieżowej, zakaz prowadzenia pojazdu, przepadek rzeczy pochodzącej z przestępstwa.

Tabela 8. Decyzje sądów wobec nieletnich sprawców czynów najpoważniejszych popełnianych w roku 2014 (cz. 2)

Artykuł stanowiący podstawę orzeczenia	Ogółem co do osób	młodzieżowy ośrodek wychowawczy			rodzina zastępcza			młodzieżowy ośrodek socjoterapii			zakład poprawczy			zakład poprawczy (zaw.)		
		suma	dziewczęta	chłopcy	suma	dziewczęta	chłopcy	suma	dziewczęta	chłopcy	suma	dziewczęta	chłopcy	suma	dziewczęta	chłopcy
art. 124 k.k.	1															
art. 148 § 1 k.k.	6	1		1							5	1	4			
art. 156 § 1 k.k.	18	1		1							2		2	1		1
art. 156 § 3 k.k.	2										1		1	1		1
art. 163 § 1 k.k.	13													2		2
art. 189 § 3 k.k.	1	1		1												
art. 197 § 3 k.k.	11	2		2							4	2	2	2	1	1
art. 280 § 1 k.k.	494	63	2	61							53	2	51	49	4	45
art. 280 § 2 k.k.	41	1		1							10	1	9	11		11
art. 310 § 1 k.k.	6	1		1												
art. 55 ust. 3 u.p.nark.	2															
art. 59 ust 2 u.p.nark.	120	3		3	1		1				1		1	2		2

Na podstawie dokonanej analizy zasadne wydaje się odnotowanie wniosków o:

- zmniejszającej się liczbie nieletnich prawomocnie osądzonych przez wymiar sprawiedliwości, wobec których zastosowano środki wychowawcze lub poprawcze;
- zmniejszającym się udziale nieletnich chłopców osądzonych prawomocnie przez wymiar sprawiedliwości, wobec których zastosowano środki wychowawcze lub poprawcze, przy jednoczesnym wzroście udziału dziewcząt;
- zmniejszającym się udziale grupy wiekowej 13-16 lat (z której rekrutują się popełniający czyny karalne) w populacji Polski – co spowodowało utrzymywanie się w latach 2004-2013 współczynnika nieletnich na stałym poziomie ok. 1,4% zaś w roku 2014 spadku do niespełna 1,1%;
- przestępstwach przeciwko mieniu, czynach przeciwko ustawie o przeciwdziałaniu narkomanii, przestępstwach przeciwko życiu i zdrowiu oraz przestępstwach przeciwko wolności jako kategoriach czynów najliczniej popełnianych przez nieletnich;
- pojawianiu się nowych kategorii przestępstw, w tym m.in.: z ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych;
- zdominowaniu przestępczości nieletnich czynami przeciwko mieniu (ok. 50-60% ogółu);
- zmniejszającej się liczbie popełnianych rozbojów oraz stałej proporcji dokonywanych bójek oraz pobić;
- zmniejszającej się poważnej przestępczość nieletnich – niemal trzykrotnie;
- zmniejszającej się liczbie orzekanych środków poprawczych na rzecz środków wychowawczych;
- orzekaniu nadzoru kuratora i upomnienia średnio w około 2/3 przypadków;
- zmniejszającej się liczbie orzekanych środków w postaci: ustanowienia odpowiedzialnego nadzoru rodziców lub opiekuna; ustanowienia nadzoru organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy czy też osoby godnej zaufania; skierowań do ośrodka kuratorskiego, organizacji społecznej czy innej instytucji;
- zwiększającej się liczbie orzeczeń: przypadku rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem przestępstwa oraz umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym (widoczne zwłaszcza w kategorii orzeczeń zakładu

poprawczego za najpoważniejszą przestępczość: w 2004 roku środek ten stanowił 4%, w 2014 roku 21%).

Część III. Analiza akt sądowych

1. Metodologia badań

Celem badania akt spraw sądowych była szczegółowa analiza stosowania przez sądy rodzinne i nieletnich środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym oraz środka poprawczego, szczególnie w kontekście zaleceń zawartych w opiniach rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych¹⁶⁹ oraz zespołów diagnostycznych schronisk dla nieletnich.

Postawiono sobie następujące pytania badawcze:

1. Kim są nieletni, wobec których sędziowie wydają decyzję o zastosowaniu izolacyjnego środka wychowawczego oraz środka poprawczego?
2. W jakich sprawach sędziowie dla nieletnich zlecają przeprowadzenie dowodu w postaci sporządzenia opinii diagnostycznej?
3. Jakie pytania sędziowie dla nieletnich kierują do zespołów diagnostycznych w wydawanych postanowieniach?
4. Jakie elementy zawierają sporządzone przez zespoły diagnostyczne opinie?
5. Jakie metody oraz techniki zostały wykorzystane przez zespoły diagnostyczne do sporządzenia opinii?
6. Czy sędziowie dla nieletnich sugerują się zaleceniami zespołów diagnostycznych w zakresie zastosowania odpowiednich środków wychowawczych lub poprawczych?
7. Jak często strony postępowania prowadzonego wobec nieletniego odwołują się od wydanego w sprawie orzeczenia?
8. W jakich sprawach strony postępowania składają wniosek o sporządzenie uzasadnienia?

¹⁶⁹ Autorka opracowania używa nazwy obowiązującej do dnia 01.01.2016 r., z uwagi na fakt, iż przedmiotem badań były sprawy, w których prawomocne orzeczenia zostały wydane w 2014 roku, a zatem opinie diagnostyczne zostały w przedmiotowych sprawach faktycznie sporządzone przez rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne.

9. Jakimi innymi dowodami w sprawie dysponuje sędzia dla nieletnich przy podejmowaniu decyzji o zastosowaniu środka wychowawczego lub poprawczego?
10. Jakie czynniki wpływają na decyzję sądu o orzeczeniu środka wychowawczego lub poprawczego?

Dodatkowo dokonano charakterystyki postępowań sądowych w analizowanych sprawach oraz tzw. innych źródeł wiedzy o nieletnim, a zatem zebranych w sprawach dowodów.

W pierwszym etapie prowadzonych badań zwrócono się do Krajowego Rejestru Karnego o udostępnienie sygnatur spraw, w których w 2014 roku zapadło prawomocne orzeczenie w przedmiocie zastosowania wobec nieletniego izolacyjnego środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub środka poprawczego, tj. zakładu poprawczego lub zakładu poprawczego z warunkowym zawieszeniem jego wykonania.

Po uzyskaniu sygnatur spraw – których zestawienie posłużyło jako operat losowania – dokonano losowania próby do badania. Z uwagi na znaczną dysproporcję orzeczonych w 2014 roku środków wychowawczych w postaci umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym i w zakładzie poprawczym, do badań dobrano wszystkie sygnatury spraw, w których wydano orzeczenie o umieszczeniu nieletniego w zakładzie poprawczym oraz o warunkowym zawieszeniu wykonania tego środka, łącznie 232 sprawy. Losowo dobrano również 200 spraw, w których wobec nieletnich zastosowano środek w postaci umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym.

W kolejnym etapie realizowanych badań zwrócono się do prezesów sądów rejonowych o nadesłanie akt wylosowanych spraw. Łącznie proszono o 432 sprawy. Niektóre sądy odmówiły wypożyczenia akt, najczęściej podając jako powód trwanie postępowania wykonawczego. W rezultacie, do Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości nadesłano łącznie 371 spraw. Jedna ze spraw nie spełniała kryterium realizowanego badania i została odrzucona z próby. Ostatecznie badanie objęło 370 spraw i 457 nieletnich, przy czym tylko wobec 397 nieletnich wydano orzeczenie o umieszczeniu w młodzieżowym ośrodku wychowawczym bądź o zastosowaniu środka poprawczego. Pozostała grupa spraw – sprawy 60 nieletnich, wobec których sąd

podjął decyzję o umorzeniu postępowania bądź o orzeczeniu nieizolacyjnego środka wychowawczego, posłuży jedynie w celach porównawczych i na potrzeby przedmiotowej analizy zostanie nazwana „grupą porównawczą”. Całościowa analiza będzie uwzględniała wyłącznie grupę badawczą właściwą, tj. 397 nieletnich. Ze względu na znaczną dysproporcję między ww. grupami nie możemy traktować tej ostatniej jako grupy kontrolnej.

Właściwe badanie akt spraw sądowych zostało poprzedzone badaniem pilotażowym przeprowadzonym w dwóch sądach warszawskich, tj. Sądzie Rejonowym dla Warszawy-Śródmieścia oraz Sądzie Rejonowym dla Warszawy Pragi-Północ. Łącznie zbadano 17 spraw, w których w latach 2013-2014 sąd zastosował wobec nieletnich środki wymienione w art. 6 u.p.n., w tym 5 razy umieszczenie w zakładzie poprawczym (w jednostkowym przypadku z warunkowym zawieszeniem jego wykonania) i 6 razy w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Pozostałe, orzeczone środki, to: trzykrotnie nadzór kuratora oraz w pojedynczych przypadkach: nadzór rodziców, zobowiązanie do naprawienia szkody, zakaz prowadzenia pojazdów. Badanie pilotażowe pozwoliło na modyfikację narzędzia badawczego wykorzystanego w przedmiotowych badaniach.

Ankieta do badania akt spraw sądowych składała się z 89 pytań podzielonych na 7 części. W pierwszej zbierano dane o nieletnim i jego warunkach wychowawczych, z uwzględnieniem występujących problemów oraz poprzednio stosowanych wobec nieletniego środków wychowawczych i poprawczych. Druga część służyła opisaniu popełnionego czynu karalnego, daty jego popełnienia i zastosowanej przez sąd w wyroku kwalifikacji prawnej. Trzecia część ankiety sprowadzała się do wynotowania szczegółów dotyczących samego przebiegu postępowania, tj. daty przyjęcia zawiadomienia, daty wszczęcia postępowania, daty pierwszej rozprawy, wysłuchania nieletniego i jego rodziców/opiekunów prawnych, udziału stron w postępowaniu, ale również decyzji sądu w przedmiocie orzeczenia danego środka. W tej części również znalazły się pytania o zbieżność orzeczonego środka z zaleceniem zawartym w opinii diagnostycznej oraz w sporządzonym wywiadzie środowiskowym, składanych wnioskach o sporządzenie uzasadnienia i środkach zaskarżenia wydanego orzeczenia, jak również krótkie uzasadnienia wydanych w sprawie decyzji. Część czwarta ankiety, to szczegółowa analiza opinii

diagnostycznych z uwzględnieniem: daty postanowienia w przedmiocie przeprowadzenia badania i sporządzenia opinii, daty wydania opinii, instytucji wydającej, pytań sądu do zespołu diagnostycznego, elementów sporządzonej opinii, zastosowanych metod i techniki badania oraz zaleceń orzeczenia konkretnego środka wychowawczego lub poprawczego. Analiza opinii wymagała również udzielenia odpowiedzi, na ile sporządzony dowód odpowiadał na pytania zadane przez sąd w wydanym postanowieniu o jego dopuszczeniu. Część piąta ankiety pozwalała na analizę kolejnego dowodu w sprawie, tj. wywiadu środowiskowego. Zwrócono uwagę na datę zarządzenia o sporządzeniu wywiadu, datę jego faktycznego sporządzenia, jego formę, sposób gromadzenia informacji, zawarte w nim informacje, osobę sporządzającą oraz zalecenia co do orzeczenia konkretnego środka wychowawczego lub poprawczego. Część szósta poświęcona została opisowi sporządzonych w sprawie opinii sądowo-psychiatrycznych, z uwzględnieniem daty wydanych zarządzeń o przeprowadzeniu badania, daty sporządzenia opinii, zastosowanej metody i technik badawczych. Odnotowano również zalecenia zawarte w opiniach. Ostatnia część ankiety sprowadzała się do zanalizowania opinii o nieletnim ze szkoły, z uwzględnieniem zawartych w nich informacji oraz próbą dychotomicznej kategoryzacji sporządzonych opinii na pozytywne i negatywne. Część ta wymagała ustalenia również, czy w sprawie znajdują się także inne źródła wiedzy o nieletnim.

Z uwagi na fakt, iż badanie obejmowało sprawy, w których w 2014 roku uprawomocniło się orzeczenie wydane przez sąd w przedmiocie zastosowania izolacyjnego środka wychowawczego lub poprawczego, w badanej próbie znalazły się sprawy toczące się według przepisów obowiązujących do dnia 01.01.2014 r., tj. prowadzone zarówno w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym, jak i poprawczym oraz sprawy prowadzone w postępowaniu jednolitym pod sygnaturą „Nkd”. Tych ostatnich było 174. W badanej próbie znalazła się również sprawa rozpoznana przez wydział karny sądu rejonowego, w której sąd, na mocy art. 10 § 4 k.k., zamiast kary zastosował wobec oskarżonego umieszczenie w zakładzie poprawczym.

2. Charakterystyka próby

Jak już wspomniano, badanie objęło 397 nieletnich, wobec których sąd podjął decyzję o orzeczeniu izolacyjnego środka wychowawczego bądź środka poprawczego. Wobec większości, tj. 322 nieletnich postępowanie w sprawie zostało wszczęte z powodu popełnionego przez nieletniego czynu karalnego. Powodem wszczęcia postępowania wobec pozostałych 75 nieletnich była demoralizacja. Z uwagi na różny powód wszczęcia sprawy, poniżej zamieszczono dwie tabele według kryterium: wieku w chwili popełnienia czynu karalnego (por. tab. 9) oraz wieku w chwili wszczęcia postępowania o demoralizację (por. tab. 10).

Nieletnich, którzy popełnili czyn karalny, charakteryzuje znaczna dysproporcja płci, mianowicie 80,4% ogółu stanowili chłopcy, dziewczęta natomiast 19,6%. Wiek badanych pozwolił na wyodrębnienie dwóch kategorii: nieletnich młodszych, do 14 roku życia oraz nieletnich starszych w przedziale wiekowym 15-16 lat. Pierwsza grupa stanowiła około 32% badanej próby. Można zatem powiedzieć, że ponad dwukrotnie częściej czyny karalne były popełniane przez nieletnich starszych. Badane dziewczęta łamiące prawo, to przede wszystkim grupa 14-15-latek, w przypadku chłopców natomiast 14-16-latków. Niewątpliwie największą aktywność należy przypisać 15-letnim dziewczętom oraz 16-letnim chłopcom. Wyjaśnienia wymaga pojawienie się w tabeli kategorii lat 12 oraz 18, a zatem wykraczających poza granicę definicyjną pojęcia „nieletniego popełniającego czyn karalny”.

Uzasadnienie uwzględnienia w analizie sprawy 12-letniego chłopca jest następujące. Powodem wszczęcia tego postępowania, oprócz popełnionego czynu karalnego, były przejawy demoralizacji. Jednak w postanowieniu o umieszczeniu ww. w młodzieżowym ośrodku wychowawczym sąd jako podstawę wydanej decyzji wskazał zarówno popełniony czyn karalny, jak i przejawy demoralizacji, dlatego też czyn ten został uwzględniony w badaniach. Sprawa 18-letniego chłopca dotyczyła innej wyjątkowej sytuacji – środka poprawczego orzeczonego przez wydział karny sądu rejonowego na podstawie art. 10 § 4 k.k.

Podobna dysproporcja płci została odnotowana również w grupie porównawczej. Czynu karalnego dopuściło się 8 dziewcząt i 40 chłopców, co stanowi proporcję 17%-83%. Wiek badanych w chwili popełnienia czynu był zróżnicowany – 13-16 lat, przy

czym co trzeci czyn został popełniony przez 16-latkę. W przypadku nieletnich dziewcząt trudno mówić o jakiegokolwiek tendencji, bowiem 4 z nich dopuściło się czynu w wieku 13 lat, 4 również jako 15-16-latki. W grupie chłopców natomiast – około 65% stanowili 15-16-latkowie.

Tabela 9. Wiek i płeć badanych w chwili popełnienia czynu karalnego

			wiek w chwili popełnienia czynu karalnego						ogółem
			12	13	14	15	16	18	
grupa właściwa	płeć	kobieta	0	8	13	17	7	0	45
		mężczyzna	1	28	55	90	102	1	277
	ogółem		1	36	68	107	109	1	322
grupa porównawcza	płeć	kobieta	0	4	0	1	3	0	8
		mężczyzna	0	6	8	13	13	0	40
	ogółem		0	10	8	14	16	0	48

Mimo że nieletnie dziewczęta, które trafiły przed wymiar sprawiedliwości z powodu demoralizacji, stanowiły mniejszość, to mniejszość ta ma zdecydowanie odmienny charakter niż w kategorii nieletnich, którzy popełnili czyn karalny. 45% nieletnich, wobec których sąd zastosował młodzieżowy ośrodek wychowawczy lub zakład poprawczy, stanowiły dziewczęta, 55% natomiast – chłopcy. Około 70% nieletnich dziewcząt w chwili wszczęcia postępowania miała 15-16 lat. Na podstawie danych zawartych w tabeli 10, można powiedzieć, że nieletni chłopcy byli młodsi - około 75% z nich to 13-15-latkowie.

W grupie porównawczej wyłącznie wobec jednej 14-latki postępowanie zostało wszczęte z powodu demoralizacji. Pozostałe 11 przypadków stanowili chłopcy. Trudno mówić o jakiegokolwiek tendencji w przypadku tej ostatniej grupy. Trzech w chwili wszczęcia postępowania miała 15 lat, pięciu natomiast było w wieku 12-14 lat.

Tabela 10. Wiek i płeć w chwili wszczęcia postępowania o demoralizację

			wiek w chwili wszczęcia postępowania o demoralizację						ogółem	
			11	12	13	14	15	16		17
grupa właściwa	płeć	kobieta	0	3	2	5	14	8	1	33
		mężczyzna	1	2	10	10	12	6	0	41
	ogółem		1	5	12	15	26	14	1	74*
grupa porównawcza	płeć	kobieta	0	0	0	1	0	0	0	1
		mężczyzna	1	2	2	1	3	0	2	11
	ogółem		1	2	2	2	3	0	2	12

**W jednej ze spraw niemożliwym było ustalenie wieku w chwili wszczęcia postępowania, z uwagi na fakt, iż sprawę rozpoczyna postanowienie o umieszczeniu w młodzieżowym ośrodku wychowawczym.*

Miejscem zamieszkania nieletnich było, co do zasady, miasto liczące do 50 000 mieszkańców (31,7%). Około 20% zamieszkiwało tereny wiejskie. Podobny odsetek charakteryzował również badanych pochodzących z dużych miast liczących powyżej 50 000 oraz powyżej 100 000 mieszkańców. Badani nieletni zamieszkujący w miastach powyżej 500 000 mieszkańców, to grupa zaledwie 34 osób, stanowiąca ok. 9% ogółu.

Należy zauważyć, że nieletni z grupy porównawczej częściej niż nieletni z grupy właściwej pochodzili z terenów wiejskich i miast do 50 000 mieszkańców oraz rzadziej z miast powyżej 50 000 i 100 000 mieszkańców – różnica dla obu skumulowanych kategorii, to odpowiednio około 10 i 12 punktów procentowych. Podobny był zaś w obu grupach udział badanych, których miejscem zamieszkania było miasto liczące powyżej 500 000 mieszkańców.

Tabela 11. Miejsce zamieszkania nieletniego

Miejsce zamieszkania nieletniego	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
wieś	78	19,6	15	25,0
miasto do 50 000 mieszkańców	126	31,7	22	36,7
miasto od 50 0001 do 100 000 mieszkańców	70	17,6	6	10,0
miasto od 100 001 do 500 000 mieszkańców	89	22,4	11	18,3
miasto powyżej 500 000 mieszkańców	34	8,6	5	8,3
<i>brak danych</i>	0	0	1	1,7
ogółem	397	100	60	100

Blisko 97% badanych realizowało obowiązek szkolny, w około 2% podejmując dodatkowo pracę zarobkową (zwykle w ramach praktyk zawodowych). 11 nieletnich nie uczyło się, w tym 10 nie podejmowało również żadnej pracy. W 3 przypadkach nie udało się ustalić, na jakim etapie edukacji zaprzestali uczęszczać do szkoły.

15% nieletnich realizowało obowiązek szkolny w szkole podstawowej, 73% nieletnich - na poziomie gimnazjum (w tym ponad 13% w instytucjach takich jak ochotnicze hufce pracy, młodzieżowe ośrodki socjoterapii, młodzieżowe ośrodki wychowawcze). Około 7% nieletnich kontynuowało naukę w szkole zawodowej, niespełna 2,5% natomiast w szkole średniej (w tym tylko 1 w technikum). 14 nieletnich objętych zostało nauczaniem specjalnym. Inna wymieniona w tabeli 12. placówka edukacyjna, to głównie ośrodek szkolno-wychowawczy (5 przypadków).

Wszyscy nieletni z grupy porównawczej realizowali obowiązek szkolny (1 dodatkowo pracował), w tym – analogicznie do grupy właściwej – większość, tj. około 60% na poziomie gimnazjum. Nieletni ci częściej uczyli się w szkole zawodowej bądź średniej (różnica odpowiednio około 5 i 7 punktów procentowych). Odnotować należy, iż w przeciwieństwie do nieletnich, wobec których sąd orzekł izolacyjny środek wychowawczy bądź środek poprawczy, nieletni co do których zapadło inne niż ww. orzeczenie w 13% realizowali obowiązek szkolny na poziomie podstawowym. Jednostkowe przypadki stanowiła nauka nieletniego w szkole specjalnej, młodzieżowym ośrodku wychowawczym oraz ośrodku szkolno-wychowawczym.

Tabela 12. Poziom szkolny nieletniego

Poziom szkolny nieletniego	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
podstawowej	58	14,6	0	0
gimnazjum	235	59,2	35	58,3
szkoła zawodowa	28	7,1	7	11,7
technikum	5	1,3	4	6,7
liceum	1	,3	1	1,7
OHP	15	3,8	0	0
szkoła specjalna	14	3,5	1	1,7
MOS	4	1,0	0	0
MOW	24	6,0	1	1,7
szkoła podstawowa	0	0	8	13,3
inna	9	2,3	2	3,3
nie dotyczy, nie uczy się	3	0,8	0	0
<i>brak danych</i>	1	0,3	1	1,7
ogółem	397	100	60	100

Do głównych problemów nieletniego w szkole należy zaliczyć przede wszystkim: wagiary/ucieczki (u blisko 80% badanych), powtarzanie klas (około 66%), słabe wyniki w nauce (około 64%) oraz agresję wobec rówieśników (blisko połowa dopuszczała się takich zachowań). Średnio co trzeci nieletni przejawiał zachowania agresywne także wobec nauczycieli. Co piąty palił papierosy na terenie szkoły, 20 spożywało alkohol, 6 nieletnich sięgnęło po narkotyki, 1 – również po dopalacze. Wobec 236 odnotowano tzw. inne problemy, które nie podlegały określonej kategoryzacji. Wśród tej grupy zebrano łącznie w 104 przypadkach informacje o nierealizowaniu bądź o nieprawidłowym realizowaniu obowiązku szkolnego, co stanowi około 25% ogółu badanych. 44 nieletnich wykazywało lekceważący stosunek zarówno wobec obowiązków szkolnych, jak i nauczycieli, 26 – łamało regulamin szkolny. 18 badanych dopuściło się czynów niezgodnych z prawem, w tym przede wszystkim kradzieży i wymuszeń. 2 badanych wskutek sprawianych problemów zostało skreślonych z listy uczniów.

Na podstawie zestawienia w tabeli 13. nie możemy twierdzić, że nieletni z grupy porównawczej nie stwarzali problemów w szkole (tak jak w grupie właściwej

odnotowano wyłącznie 2 przypadki). Zestawienie to jednak pozwala na wnioskowanie, iż grupa ta była stosunkowo „grzeczniejsza”. Mniej niż co drugi nieletni wagarował bądź osiągał słabe wyniki w nauce, co 4 powtarzał klasy, co 10 natomiast – był agresywny wobec nauczycieli i rówieśników oraz palił papierosy na terenie szkoły (odsetki te znacznie różnicują badane grupy). Nie odnotowano przypadków spożywania alkoholu, bądź odurzania się narkotykami lub dopalaczami. Wobec 7 nieletnich pojawiła się informacja o nierealizowaniu bądź nieprawidłowym realizowaniu obowiązku szkolnego. 6 nieletnich przeszkadzało w prowadzeniu lekcji, 5 natomiast – naruszało zasady regulaminu szkolnego oraz nie było przygotowanych do lekcji. Pozostałe zachowania, jak kontakt z towarzystwem osób zdemoralizowanych czy lekceważący stosunek do obowiązku szkolnego, należy uznać za jednostkowe.

Tabela 13. Problemy nieletniego w szkole

Problemy nieletniego w szkole	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
nieletni nie stwarzał problemów w szkole	2	0,5	2	3,3
powtarzanie klas	263	66,2	15	25,0
wagary/ucieczki ze szkoły	309	77,8	27	45,0
słabe wyniki w nauce	253	63,7	25	41,7
agresja wobec nauczycieli	144	36,3	6	10,0
agresja wobec rówieśników	177	44,6	7	11,7
papierosy	78	19,6	7	11,7
alkohol	20	5,0	0	0
narkotyki	6	1,5	0	0
dopalacze	1	0,3	0	0
inne	236	59,4	20	33,3

Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny

Informacje prezentowane w tabeli 14. pozwalają na wnioskowanie o licznych problemach sprawianych przez badaną próbę poza terenem szkoły bądź placówki. Jedynie 3 osoby z grupy właściwej takich problemów nie sprawiało. Można mówić o dość częstym korzystaniu z używek – ponad 72% nieletnich paliło papierosy, około 66% spożywało alkohol, 43% - używało narkotyków. Co szósty nieletni sięgał również po dopalacze. Warto odnotować, że w 21 przypadkach nieletni odurzali się

także klejem, tabletkami (Acodin), gazem do zapalniczek, rozpuszczalnikami oraz dezodorantem. 5 zajmowało się natomiast handlem narkotykami. Niemal połowa badanych dopuściła się popełnienia czynów karalnych. Ponad 52% przejawiało zachowania agresywne. W 253 przypadkach (tj. około 64%) odnotowano ucieczki z domu bądź placówki, w 24 – brak powrotu na noc do domu, w 9 – późne powroty. Prawie co dziesiąty nieletni przejawiał niewłaściwe zachowania seksualne¹⁷⁰. Blisko co drugi spędzał czas w towarzystwie osób zdemoralizowanych. 41 badanych dokonywało samookaleczeń, 16 podjęło również próbę samobójczą. W aktach spraw 11 badanych znalazła się informacja o doświadczeniu zjawiska przemocy (zarówno w rodzinie, jak i w szkole) – 11 w roli ofiary, 9 jako sprawcy. 6 nieletnich pozyskiwało środki materialne w wyniku żebractwa, 6 prowadziło włóczęgowski tryb życia (spędzając noce, np. na klatkach schodowych czy przystankach autobusowych). Pozostałe tzw. inne problemy miały raczej charakter jednostkowy.

W aktach spraw najczęściej nie pojawiała się informacja o tym, czy nieletni był czy nie był uzależniony. Udało się to ustalić jedynie w 134 przypadkach, w tym w blisko połowie uzyskano informacje przeczące. Wobec 32 nieletnich fakt uzależnienia został potwierdzony opinią specjalisty. Wśród nich u 5 rozpoznano uzależnienie od alkoholu, u 20 – od środków odurzających (głównie marihuany i amfetaminy), u 5 również – uzależnienie mieszane. Odnotowano także dwa przypadki uzależnienia od dopalaczy. Należy zauważyć, iż w opiniach diagnostycznych 40 badanych zauważono inne negatywne zachowania związane ze stosowaniem używek. Wśród 28 pojawił się problem szkodliwego używania środków psychoaktywnych i substancji psychotropowych, w tym 4 uznano za nadużywających ww. substancji. U 8 rozpoznano zagrożenie uzależnieniem, u 3 – uzależnienie od nikotyny (w jednym przypadku również nadużywanie napojów energetycznych – tauryny).

Co czwarty nieletni z grupy porównawczej nie stwarzał problemów w domu i poza szkołą, co przy uwzględnieniu różnicy punktów procentowych między dwoma grupami należy uznać za znaczną dysproporcję. Podobne różnice dotyczą także innych zachowań badanych poza terenem szkoły. Niemal co trzeci sięgnął po papierosa, co czwarty natomiast sprawiał problemy wychowawcze. Około 17%

¹⁷⁰ W kategorii tej odnotowywano łącznie m.in.: nadpobudliwość seksualną, świadczenie usług seksualnych celem osiągnięcia korzyści majątkowej, współżycie seksualne - zakończone w 6 przypadkach ciążą nieletniej.

przejawiało zachowania agresywne i około 15% spożywało alkohol (różnica 50 punktów procentowych w odniesieniu do grupy właściwej). Co dziesiąty nieletni zażywał narkotyki. Niespełna 9% dopuściło się popełnienia czynów karalnych, około 7% uciekało natomiast z domu bądź placówki (różnica około 40 punktów procentowych). Wśród kategorii „inne” należy wymienić: utrzymywanie kontaktu z towarzystwem osób zdemoralizowanych (10 przypadków), podejmowanie prób samobójczych oraz niepowroty na noc do domu (po 1 przypadku). Uzależnienie od dopalaczy oraz tendencję do szkodliwego używania środków psychoaktywnych rozpoznano wyłącznie w pojedynczych przypadkach. Na podstawie danych zawartych w tabeli 14 wydaje się właściwe twierdzenie, że nieletni z grupy porównawczej sprawiali znacznie mniej problemów poza terenem szkoły, aniżeli nieletni z grupy właściwej.

Tabela 14. Problemy nieletniego w domu i poza szkołą

Problemy nieletniego w domu i poza szkołą	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
nieletni nie stwarzał problemów w domu i poza szkołą	3	0,8	15	25,0
problemy wychowawcze	253	63,7	16	26,7
ucieczki z domu/placówki	196	49,4	4	6,7
papierosy	287	72,3	18	30,0
alkohol	263	66,2	9	15,0
narkotyki	172	43,3	6	10,0
dopalacze	61	15,4	1	1,7
zachowania seksualne/promiskuityzm	35	8,8	0	0
popełnianie czynów karalnych	194	48,9	11	8,3
zachowania agresywne	207	52,1	10	16,7
inne	271	68,3	13	21,7

Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny

W większości przypadków stan zdrowia nieletnich został określony jako dobry (ok. 76%). Co dziesiąty badany był upośledzony umysłowo, w tym w 40 przypadkach w stopniu lekkim, w 3 natomiast – w stopniu umiarkowanym. Jedynie 2 nieletnich zmagало się z niepełnosprawnością fizyczną. Nie odnotowano przypadków choroby

psychicznej ani zaburzeń osobowości. Wśród 43 tzw. innych przypadków znalazły się: leczenie psychiatryczne (20 nieletnich, w połowie przypadków po próbie samobójczej), zespół nadpobudliwości z deficytem uwagi (19 badanych) oraz leczenie odwykowe (w 4 przypadkach).

Przy analizie stanu zdrowia nieletnich z grupy porównawczej problemem okazał się znaczny odsetek braków danych, co utrudniało porównanie obu grup¹⁷¹. Na podstawie akt sprawy możliwym było ustalenie dobrego stanu zdrowia u co 2 nieletniego. U 4 nieletnich rozpoznano upośledzenie umysłowe w stopniu lekkim, u 2 natomiast – zespół nadpobudliwości z deficytem uwagi.

Tabela 15. Stan zdrowia nieletniego

Stan zdrowia nieletniego	grupa właściwa		grupa porównawcza ¹⁷²	
	N	%	N	%
dobry	301	75,8	31	51,7
upośledzenie umysłowe	43	10,8	4	6,7
niepełnosprawność fizyczna	2	0,5	0	0
inne	41	10,3	2	3,3
<i>Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny</i>				

Jedynie wobec 44 nieletnich z grupy właściwej sąd zwrócił się do Krajowego Rejestru Karnego z zapytaniem o udzielenie informacji o osobie. Tylko w 1 przypadku informacja ta nie znalazła się w aktach sprawy. W aktach spraw grupy porównawczej nie pojawiła się informacja z KRK, pomimo iż w jednej ze spraw sąd złożył zapytanie, to jednak nie uzyskał odpowiedzi.

Ponad 90% badanych miało za sobą wcześniejsze doświadczenie z wymiarem sprawiedliwości. W co trzecim przypadku powodem kontaktu były wykazywane przejawy demoralizacji, w co czwartym natomiast – popełnienie czynu karalnego. Blisko 33% tego rodzaju spraw miało charakter opiekuńczy. W kolejnych 20%

¹⁷¹ Braki danych wynikają niewątpliwie z mniej liczniejszego materiału zgromadzonego w badanych sprawach, w szczególności w postaci opinii diagnostycznych, które co do zasady zawierają informacje o stanie zdrowia nieletniego.

¹⁷² Braki danych dla każdej z kategorii wynoszą po 40%.

przypadków odnotowano wcześniejsze sprawy w sądzie, bez wskazanej szczegółowej kategorii.

Należy zaznaczyć, że akta spraw nieletnich z grupy porównawczej zawierały mniej informacji o nieletnim i jego rodzinie niż akta grupy właściwej (przykładowo – w ponad 30% nie udało się ustalić powodu wszczęcia ich poprzednich spraw). Stąd udzielenie odpowiedzi na pytania zadane w ankiecie było czasem niemożliwe. Na podstawie materiału zebranego w tabeli 16. zasadne wydaje się wnioskowanie, że dla blisko co czwartego nieletniego z grupy porównawczej sprawa poddana analizie była jego pierwszą, która inicjowała jego kontakt z wymiarem sprawiedliwości. Wyłącznie 6 nieletnich miało wcześniejsze sprawy związane z przejawami demoralizacji lub popełnieniem czynu karalnego (odpowiednio po 3 przypadki). W co piątym przypadku odnotowano wcześniejsze sprawy opiekuńcze.

Tabela 16. Wcześniejsze sprawy nieletniego w sądzie rodzinnym

Wcześniejsze sprawy nieletniego w sądzie rodzinnym	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
nieletni nie miał wcześniej spraw w sądzie rodzinnym	38	9,6	14	23,3
nieletni miał wcześniej sprawy o demoralizację	148	37,3	3	5,0
nieletni miał wcześniej sprawy o czyny karalne	96	24,2	3	5,0
nieletni miał wcześniej sprawy opiekuńcze	130	32,7	13	21,7
nieletni miał wcześniej sprawy w sądzie, brak informacji jakie	86	21,7	20	33,3

Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny

W większości przypadków sąd uprzednio stosował wobec nieletnich środki wychowawcze i poprawcze wymienione w art. 6 u.p.n. Wobec ponad połowy był to nadzór kuratora (por. tabela 17). Blisko co czwarty został umieszczony w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, co piąty natomiast – zobowiązany do określonego postępowania. Około 15% badanym zostało udzielone upomnienie. Niemal taki sam odsetek stanowili wychowankowie młodzieżowego ośrodka socjoterapii. Co dziesiątego badanego sąd skierował do ośrodka kuratorskiego bądź innej organizacji lub instytucji zajmującej się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym/terapeutycznym/szkoleniowym. W 18 przypadkach sąd orzekł nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna, w 4 – przypadek rzeczy uzyskanych

w związku z popełnieniem czynu karalnego. Wobec trzech badanych sąd uprzednio zastosował środek poprawczy z warunkowym zawieszeniem jego wykonania, dwóch natomiast zostało umieszczonych w zawodowej rodzinie zastępczej. Jednostkowe przypadki stanowiły: nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania oraz zakaz prowadzenia pojazdów. Odnotowano również inne środki stosowane przez sąd. W większości przypadków było to umieszczenie w szpitalu psychiatrycznym w ramach orzeczonego środka leczniczego. Warto również zaznaczyć, że wobec dwóch nieletnich została uprzednio orzeczona kara pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania.

W blisko co trzeciej rodzinie sąd stosował środki opiekuńcze. W 16% środki te miały charakter kumulatywny. Wobec 92 rodzin orzeczony został nadzór kuratora, w 41 sąd skorzystał z możliwości umieszczenia małoletnich w instytucjonalnej pieczy zastępczej, w 9 – w rodzinie zastępczej. 20 rodzin zostało objętych wsparciem asystenta.

Nieletnimi z grupy porównawczej, znacznie częściej były osoby, wobec których sąd uprzednio nie stosował środków wychowawczych ani poprawczych (25%, co stanowi różnicę blisko 15 punktów procentowych w porównaniu z grupą właściwą). Wobec co trzeciego nieletniego sąd orzekł nadzór kuratora (dwukrotnie mniej niż w grupie właściwej), co dziesiątego natomiast zobowiązał do określonego postępowania. W grupie porównawczej tylko 5 nieletnich było wychowankami młodzieżowego ośrodka socjoterapii, 4 zaś – młodzieżowego ośrodka wychowawczego. Pięciu również sąd uprzednio upomniał. Pozostałe środki miały charakter jednostkowy.

Tabela 17. Środki stosowane wcześniej wobec nieletnich

Środki stosowane wcześniej wobec nieletnich	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
nie stosowano	42	10.6	15	25.0
upomnienie	58	14.6	5	8.3
zobowiązanie do określonego postępowania	77	19.4	6	10.0
nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna	18	4.5	1	1.7
nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania	1	0.3	0	0
nadzór kuratora	226	56.9	18	30.0
skierowanie do ośrodka kuratorskiego/innej organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym/terapeutycznym/szkoleniowym	38	9.6	2	3.3
zakaz prowadzenia pojazdów	1	0.3	0	0
przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego	4	1	0	0
umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym	89	22.4	4	6.7
umieszczenie w zastępczej rodzinie zawodowej	2	0.5	0	0
umieszczenie w zakładzie poprawczym	3	0.8	0	0
umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii	55	13.9	5	8.3
inne	7	1.8	0	0
<i>Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny</i>				

3. Charakterystyka warunków wychowawczych nieletnich

Niespełna 30% badanych wychowywała się w rodzinie pełnej. Dla około 20% nieletnich środowisko wychowawcze stanowiła rodzina zrekonstruowana, przy czym w 77 przypadkach rekonstrukcja ta dotyczyła relacji matka/ojczym, w 7 natomiast – ojciec/macocha. Rodziną co czwartego nieletniego była samotna matka (89 przypadków) bądź samotny ojciec (11 przypadków). 6,3% badanych wychowywała się w rodzinie zastępczej, w tym najczęściej w rodzinie zastępczej spokrewnionej. 20% nieletnich korzystało z instytucjonalnej formy opieki, w tym 40 nieletnich z domu dziecka, 19 z placówki opiekuńczo-wychowawczej, 2 z pogotowia opiekuńczego.

Pozostałe instytucje, w tym m.in. ognisko wychowawcze, ośrodek wsparcia dzieci i rodziny czy SOS wioski dziecięce zostały odnotowane w jednostkowych przypadkach.

Na podstawie danych zawartych w tabeli 18. można twierdzić, iż nieletni z obu grup wychowywali się w podobnych typach rodzin. Uwagę zwraca mniejszy odsetek nieletnich z grupy porównawczej, dla których środowisko wychowawcze stanowiła inna osoba bądź instytucja (różnica około 12 punktów procentowych), w tym dom dziecka i placówka opiekuńczo-wychowawcza.

Tabela 18. Rodzina nieletniego

Rodzina nieletniego	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
pełna	114	28,7	21	35,0
zrekonstruowana (matka/ojczym)	77	19,4	13	21,7
zrekonstruowana (ojciec/macocha)	7	1,8	0	0
samotne wychowanie przez matkę	89	22,5	14	23,4
samotne wychowanie przez ojca	11	2,8	1	1,7
rodzina zastępcza spokrewniona	20	5,0	5	8,3
rodzina zastępcza niespokrewniona	5	1,3	0	0
inne osoby instytucje	72	18,1	4	6,7
<i>braki danych</i>	2	0,5	2	3,3
ogółem	397	100	60	100

Tylko 34 nieletnich w badanej próbie stanowili jedynacy. 250 nieletnich posiadało starsze rodzeństwo (w 68% przypadkach jedno bądź dwójkę), 235 – młodsze (w 73% przypadkach jedno bądź dwójkę), 10 natomiast – rodzeństwo bliźniacze. Wśród rodzin badanych odnotowano również przypadki wielodzietności – 63 nieletnich posiadało więcej niż troje młodszego rodzeństwa, 80 nieletnich natomiast więcej niż troje rodzeństwa starszego.

W grupie porównawczej jedynacy stanowili podobny odsetek – 4 przypadki. Ponad 50% miało starsze rodzeństwo, w tym troje – więcej niż 3, 40% natomiast rodzeństwo młodsze, w tym tylko jeden nieletni więcej niż troje.

Problemy występujące u rodzeństwa badanej próby, to przede wszystkim dopuszczanie się czynów niezgodnych z prawem – 19,4%, stwarzanie problemów wychowawczych – 15,9%, stwarzanie problemów szkolnych – 10,8%. Wśród 6% pojawił się problem uzależnienia od alkoholu, w 1,3% natomiast – uzależnienia od narkotyków. Około 5% rodzeństwa badanej próby pozostawało bez pracy. Blisko 4% nie ukończyło szkoły, w tym niemal 30% szkoły podstawowej i gimnazjum. 4% również przejawiało zachowania agresywne. 2,5% doświadczyła ciężkiej przewlekłej choroby bądź niepełnosprawności fizycznej, 0,5% natomiast chorowało psychicznie. Dość liczną kategorię stanowią tzw. inne problemy (32,5%), wśród których odnotowano: stosowanie środków wychowawczych i poprawczych (64 przypadki), pobyt w placówkach opiekuńczo-wychowawczych (62 przypadki), stosowanie środków karnych (6 przypadków), pobyt w jednostce penitencjarnej (6 przypadków), bycie ofiarą przemocy domowej (5 przypadków), groźby i próby suicydalne (4 przypadki), rodzicielstwo niepełnoletniego rodzeństwa (2 przypadki). Do jednostkowych problemów należy zaliczyć: leczenie odwykowe, uzależnienie od komputera i dopalaczy oraz odurzanie się klejem.

Grupa porównawcza rzadziej posiadała rodzeństwo skonfliktowane z prawem bądź stwarzające problemy wychowawcze (różnica odpowiednio: 13 i 8 punktów procentowych). Nie odnotowano uzależnienia od narkotyków, choroby psychicznej, ciężkiej przewlekłej choroby/niepełnosprawności fizycznej czy też bezrobocia. W zakresie pozostałych problemów występujących wśród rodzeństwa nieletnich nie zauważono znaczących różnic. W kategorii „inne” znalazło się natomiast stosowanie środków opiekuńczych i wychowawczych.

Tabela 19. Problemy występujące wśród rodzeństwa nieletnich

Problemy dotyczące rodzeństwa nieletniego	grupa właściwa		grupa porównawcza ¹⁷³	
	N	%	N	%
alkoholizm	23,0	5,8	4	6,7
narkomania	5,0	1,3	0	0
przestępczość	77	19,4	4	6,7
zachowania agresywne	16	4	2	3,3
choroba psychiczna	2	0,5	0	0
ciężka przewlekła choroba, niepełnosprawność fizyczna	10	2,5	0	0
bezrobocie	17	4,3	0	0
brak ukończenia szkoły	15	3,8	1	1,7
stwarzanie problemów wychowawczych	63,0	15,9	5	8,3
stwarzanie problemów w szkole	43	10,8	5	8,3
inne	129	32,5	8	13,3

Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny

Rodzice badanych nieletnich posiadali głównie wykształcenie podstawowe (odpowiednio 32,2% w przypadku matek i 18,9% w przypadku ojców) i zawodowe (28,7% – matki i 33,5% – ojcowie). Na podstawie uzyskanych wyników można stwierdzić, iż lepiej wykształcone były matki badanych nieletnich, bowiem ponad 17% z nich posiadało wykształcenie średnie i wyższe, przy niespełna 7% dla tej kategorii wśród ojców. Inne wykształcenie uwzględnione w tabeli – łącznie 8 osób – dotyczyło ukończenia szkoły specjalnej (aż w 6 przypadkach na szczeblu podstawowym). Z powodu licznych braków danych, liczby nie sumują się do 100.

Matka nieletniego, to głównie osoba pracująca (38,3%) bądź bezrobotna z prawem do zasiłku (25,8%). Blisko 8% pozostawało na rencie lub na emeryturze, 6% natomiast podejmowało prace dorywcze. W około 4% przypadków w trakcie postępowania matka nieletniego już nie żyła.

Ojciec nieletniego, to również w 38% osoba pracująca. Ponad 12% miało status osoby bezrobotnej bez prawa do zasiłku, w tym w 21 przypadkach osoby te

¹⁷³ Braki danych niemal dla każdej kategorii wyniosły 41,7%.

podejmowały prace dorywcze. 5,5% otrzymywało rentę lub emeryturę. Co istotne, ojciec co szóstego badanego nie żył już w czasie trwania sprawy.

Wyniki badań grupy porównawczej były bardzo zbliżone, tj. przeważało wykształcenie podstawowe i zawodowe, dodatkowo również matki nieletnich były lepiej wykształcone niż ojcowie (większy udział wykształcenia średniego i wyższego) – stosunek 18,3% do 4,7%. W grupie porównawczej odnotowano śmierć ojca nieletniego w co 10 przypadku oraz przebywanie na rencie bądź emeryturze przez około 2% ojców nieletnich.

Tabela 20. Wykształcenie rodziców nieletniego

Wykształcenie rodziców nieletniego	grupa właściwa				grupa porównawcza			
	matka		ojciec		matka		ojciec	
	N	%	N	%	N	%	N	%
niepełne podstawowe	4	1	2	0,5	0	0	0	0
podstawowe	128	32,2	75	18,9	16	26,7	7	11,7
gimnazjalne	0	0	0	0	1	1,7	0	0
średnie	54	13,6	22	5,5	8	13,3	2	3,3
zawodowe	114	28,7	133	33,5	16	26,7	16	26,7
wyższe	14	3,5	5	1,3	3	5,0	1	1,7
inne	6	1,5	2	0,5	0	0	0	0
<i>braki danych</i>	77	19,4	158	39,8	16	26,7	34	56,7
ogółem	397	100	397	100	60	100	60	100

Co czwarta matka była uzależniona od alkoholu, blisko co dziesiąta dopuściła się popełnienia czynu zabronionego bądź przebywała w zakładzie karnym. Co dziesiąta była również ofiarą przemocy domowej, a w 9 przypadkach sprawczynią takich zachowań. Dość liczną – blisko 50% - kategorią są tzw. inne problemy. Wśród nich należy wymienić przede wszystkim ograniczoną władzę rodzicielską (wobec 95 matek), niewydolność wychowawczą (odnotowaną w 45 przypadkach), pozbawienie władzy rodzicielskiej (wobec 35), leczenie psychiatryczne (27 przypadków) oraz leczenie odwykowe (19 osób).

Blisko 50% ojców badanych nieletnich dotyczył problem uzależnienia od alkoholu. Co trzeci popełnił czyn zabroniony lub był pozbawiony wolności. Co trzeci był również

sprawcą przemocy domowej. Około 4% doświadczyło ciężkiej przewlekłej choroby, bądź zmagano się z niepełnosprawnością fizyczną. Na uwagę zasługuje również kategoria „inne”, stanowiąca blisko połowę odnotowanych problemów, w tym około 40% dotyczyło ograniczonej władzy rodzicielskiej, zaś 24% pozbawienia tej władzy. W 19 przypadkach odnotowano niewydolność wychowawczą ojców i dokładnie w tylu samo – leczenie odwykowe.

W badaniach zwrócono uwagę na zagraniczną pracę rodziców badanych nieletnich, która nadawała relacjom z podopiecznymi charakter bardzo sporadyczny – łącznie 11 rodziców przebywało stale bądź tymczasowo poza granicami kraju. Odnotowano również fakt, że 8 rodziców badanych nieletnich, to wychowankowie zakładów poprawczych.

Matki nieletnich z grupy porównawczej nieco częściej dopuszczały się zachowań naruszających przepisy prawne, częściej również były ofiarami przemocy. Ojcowie nieletnich z grupy porównawczej rzadziej niż w grupie właściwej byli uzależnieni od alkoholu, rzadziej również dotyczył ich problem przestępczości czy pobytu w jednostce penitencjarnej. W grupie tej mniej było także sprawców stosujących przemoc domową. Rodzice nieletnich z grupy porównawczej rzadziej mieli również ograniczoną władzę rodzicielską (odpowiednio: 10 matek i 9 ojców), bądź byli jej całkowicie pozbawieni (po jednym odnotowaniu wśród matek i ojców).

Tabela 21. Problemy dotyczące rodziców nieletniego

Problemy dotyczące rodziców nieletniego	grupa właściwa				grupa porównawcza			
	matka		Ojciec		matka		ojciec	
	N	%	N	%	N	%	N	%
alkoholizm	101	25,4	195	49,1	9	15,0	18	30,0
narkomania	3	0,8	9	2,3	1	1,7	0	0
przestępczość/pobyt w zk	31	9,3	125	31,5	6	10,0	14	23,3
sprawca przemocy	9	2,3	121	30,5	0	0	10	16,7
ofiara przemocy	38	9,6	2	0,5	7	11,7	0	0
choroba psychiczna	9	2,3	3	0,8	0	0	0	0
ciężka przewlekła choroba/ niepełnosprawność fizyczna	25	6,3	17	4,3	2	3,3	1	1,7
inne problemy	179	45,1	197	49,6	11	18,3	23	38,3

Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny

Jedynie w 60% rodzin nieletnich udało się dokonać kategoryzacji dochodów według przyjętych założeń. W tej grupie, miesięczne dochody co czwartej rodziny oscylują na granicy 1287-2700 zł. U blisko 15% rodzin przekroczony został próg 2700. Dochody nieprzekraczające wynagrodzenia minimalnego odnotowano w 20 rodzinach. Poniżej minimum socjalnego żyło 8 rodzin. Wśród innych dochodów, których wartość nie została jednoznacznie określona, wymienić należy korzystanie z zasiłków pomocy społecznej przez 75 rodzin oraz utrzymywanie się z alimentów w 37 przypadkach. Dla 15 rodzin źródło dochodu stanowiły łącznie zasiłki oraz otrzymywane alimenty. 10 rodzin określiło swoją sytuację jako trudną bądź bardzo trudną, 4 jako dobrą, po 2 jako przeciętną i skromną, 1 jako poprawną. W pojedynczych przypadkach źródło utrzymania rodziny stanowiły m.in.: zbieranie złomu, praca na gospodarstwie.

Nie odnotowano znaczących rozbieżności z grupą porównawczą, co potwierdza zestawienie w tabeli 22. 6 rodzin z tej grupy utrzymuje się łącznie z alimentów i zasiłków, kolejne 6 natomiast – z prac dorywczych i zasiłków. Za jednostkowe źródła utrzymania należy uznać: alimenty jako dochód samodzielny bądź pracę na gospodarstwie. Jedna z rodzin – jak napisał kurator w wywiadzie środowiskowym – „żyła na krawędzi biedy”.

Tabela 22. Dochody rodziny

Dochody rodziny	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
do 529 zł (świadczenie z pomocy społecznej)	2	0.5	0	0
od 529 zł do 935 zł (minimum socjalne 2014 r.)	8	2	3	5.0
od 936 zł do 1286 zł (wynagrodzenie minimalne)	20	5	2	3.3
od 1287 zł do 2700 zł (średnia krajowa 2014 r.)	102	25.7	13	21.7
powyżej 2700	58	14,6	8	13.3
inne	126	31.7	17	28.3
<i>brak danych</i>	81	20.4	17	28.3
ogółem	397	100	60	100

Warunki mieszkaniowe ponad 40% rodzin określić można jako przeciętne, co oznacza posiadanie starego domu bądź mieszkania z odpowiednim wyposażeniem. Blisko 17% rodzin zamieszkiwało w dobrych bądź bardzo dobrych warunkach. Około 10% natomiast – w warunkach złych oraz bardzo złych. W 20% nie udało się dokonać kategoryzacji istniejących warunków mieszkaniowych. Wśród nich znalazły się m.in. następujące sytuacje:

„70m², kuchnia i łazienka, nieletni dzieli pokój z bratem, wyposażenie standardowe świeżo po remoncie, jednak z uwagi na skłonność matki do tzw. żebractwa w mieszkaniu stopniowo są gromadzone różne rzeczy, co powoduje, że powoli tworzy się bałagan”;

„stary dom jednorodzinny, 1 pokój i kuchnia dla rodziców i 3 dzieci, wilgoć, bałagan, 2 psy, czuć alkohol”;

„nieletni z matką i bratem zamieszkuje w 1 pokoju z kuchnią; nieletni śpi z matką; łazienka i wc w domu brata zaadaptowane z obory”

Odnotowano, że mieszkania 16 rodzin były zadłużone, w tym 4 również w złym stanie technicznym. 14 rodzin wynajmowało mieszkanie – 12 w warunkach dobrych. Problem braku łazienki, bądź dzielenia łazienki z sąsiadami pojawił się u 9 rodzin. U 8 – mieszkanie nie było przystosowane do liczby zamieszkujących je osób. Mieszkania 7 rodzin wymagały remontu. Dwie rodziny zamieszkiwały na osiedlu o wysokim stopniu nasycenia problemami społecznymi.

Grupa porównawcza zamieszkiwała, co do zasady, w lepszych warunkach niż grupa właściwa. Mniej mieszkań uznano za „złe”, żadnego natomiast nie zakwalifikowano

do kategorii „bardzo złe”. Należy zaznaczyć, iż w co czwartej sprawie, z uwagi na liczne braki danych, niemożliwym było ustalenie sytuacji bytowej.

Tabela 23. Warunki mieszkaniowe

Warunki mieszkaniowe	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
bardzo dobre: własny dom/własne duże (pow. 80 m ²) mieszkanie oraz odpowiednie wyposażenie	20	5,0	3	5,0
dobrze: własny mały dom/własne mieszkanie oraz odpowiednie wyposażenie	46	11,6	8	13,3
przeciętne: stary dom/mieszkanie wyposażone w podstawowe sprzęty	164	41,3	20	33,3
złe: stary dom/mieszkanie wyposażone w podstawowe sprzęty, zaniedbane, brudno	34	8,6	2	3,3
bardzo złe, np. gnijące ściany, pomieszczenia garażowe, komórka	4	1	0	0
inne	79	19,9	11	18,3
<i>brak danych</i>	50	12,6	16	26,7
ogółem	397	100	60	100

4. Przebieg postępowania sądowego

Blisko 50% czynów popełnionych przez badanych była skierowana przeciwko mieniu, w tym zaledwie w 6% były to wykroczenia. Co trzeci czyn z tej kategorii został zakwalifikowany jako rozbój (art. 280 § 1 k.k.), w tym 10 jako rozbój kwalifikowany. Około 17% nieletnich dopuściło się czynów przeciwko życiu i zdrowiu. Odnotowano jedno zabójstwo (art. 148 § 1 k.k.), 4 przypadki usiłowania zabójstwa (art. 13 k.k. w zw. z art. 148 § 1 k.k.) oraz 3 przypadki pobicia ze skutkiem śmiertelnym (art. 158 § 3 k.k.). Ponad 7% ogółu stanowiły czyny przeciwko wolności, z czego około 2% przeciwko wolności seksualnej (odnotowano łącznie pięć czynów z art. 197 k.k.). Około 3% popełnionych czynów stanowiły te skierowane przeciwko działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego. Niespełna 2% ogółu, to również przestępstwa przeciwko czci i nietykalności cielesnej oraz czyny z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii. Wystąpienia pozostałych kategorii należy uznać za jednostkowe. Poniżej został zamieszczony opis czynu z art. 148 § 1 k.k., który na etapie prowadzonych badań uznano za jeden z poważniejszych.

„Nieletni działając wspólnie i w porozumieniu z P. S. w zamiarze ewentualnym pozbawienia życia dokonał zabójstwa W. G. w ten sposób, że nieletni bił pokrzywdzonego rękoma po głowie i twarzy, a gdy ten od uderzeń upadł na asfalt obaj kopali i bili rękoma pokrzywdzonego po głowie w okolice twarzy, jak i w części owłosione głowy oraz tułowia sprawdzając czy nadal żyje, powodując u pokrzywdzonego liczne złamania i inne przy czym bezpośrednią przyczyną śmierci ww. były obrażenia wielonarządowe i wielkomiejskowe głowy.”

Wyniki badań pozwalają na twierdzenie, iż nieletni z grupy porównawczej dopuścili się mniej poważnych czynów. Blisko 60% była skierowana przeciwko mieniu¹⁷⁴ (w tym 10% kwalifikowana z kodeksu wykroczeń). Niemal co dziesiąty czyn stanowił zagrożenie dla życia i zdrowia innej osoby kwalifikowany jako art. 158 § 1 k.k. Wyższy odsetek odnotowano w kategorii czynów przeciwko wolności, czci i nietykalności osobistej oraz popełnionych z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii.

¹⁷⁴ Por. I. Rzeplińska, *Z badań nad karierami...*, op. cit.

Tabela 24. Kategoria popełnionych czynów

Kategoria popełnionych czynów	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
przeciwko mieniu	166	41,8	27	45
przeciwko życiu i zdrowiu	67	16,9	5	8,3
przeciwko wolności seksualnej	7	1,8	0	0
przeciwko czci i nietykalności cielesnej	6	1,5	4	6,7
przeciwko rodzinie	8	2	0	0
przeciwko działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego	10	2,5	0	0
przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu	1	0,3	0	0
przeciwko wymiarowi sprawiedliwości	1	0,3	0	0
przeciwko wolności	21	5,3	5	8,3
z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii	6	1,5	1	1,7
przeciwko wiarygodności dokumentów	2	0,5	0	0
wykroczenie przeciwko urządzeniom użytku publicznego	1	0,3	0	0
wykroczenie przeciwko mieniu	24	6	6	10
wykroczenie przeciwko bezpieczeństwu i porządkowi w komunikacji	2	0,5	0	0
<i>nie dotyczy, sprawa o demoralizację</i>	75	18,9	12	20
ogółem	397	100	60	100

Średnio co czwarty czyn został popełniony w otwartej przestrzeni publicznej, w tym w blisko 90% na ulicy, co piąty natomiast – w zamkniętej przestrzeni publicznej, przy czym w co drugim przypadku był to sklep. Około 15% nieletnich dokonało czynu na terenie prywatnym i porównywalnie tyle samo na terenie szkoły bądź placówki. Odnotowano dwa czyny popełnione za pośrednictwem internetu. W ponad 26% przypadków na podstawie opisu czynu zawartego w orzeczeniu kończącym nie było możliwe ustalenie miejsca jego popełnienia.

Grupę porównawczą różnicują dwie kategorie, mianowicie żaden z czynów tych nieletnich nie został popełniony na terenie szkoły albo placówki oraz za

pośrednictwem internetu. W pozostałych kwestiach nie odnotowano znaczących różnic.

Tabela 25. Miejsce popełnienia czynu karalnego

Miejsce popełnienia czynu karalnego	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
otwarta przestrzeń publiczna (np. park, ulica, las)	84	25,9	13	27,1
teren prywatny (dom, mieszkanie, działka)	48	14,8	9	18,8
teren szkoły albo placówki	46	14,2	0	0
zamknięta przestrzeń publiczna (sklep, stacja benzynowa, dworzec, bar)	59	18,2	6	12,5
internet	2	0,6	0	0
<i>braki danych</i>	85	26,2	17	28,3

Ponad 43% czynów zostało dokonanych w celu osiągnięcia korzyści materialnej, około 25% miało natomiast charakter chuligański. Co istotne, aż 56 nieletnich dopuściło się rozboju, w związku z czym uznano, że ich czyn został popełniony zarówno z pobudek materialnych, jak i chuligańskich. W 7 przypadkach odnotowano motyw seksualny, w 2 – zemstę. W jednostkowym przypadku uznano, że czyn został popełniony wyłącznie dla zabawy. W 25% spraw motywu nie udało się ustalić.

Głównym motywem grupy porównawczej była przede wszystkim chęć osiągnięcia korzyści materialnej – około 52%. W 15% czyn został zakwalifikowany jako popełniony z pobudek chuligańskich. Wobec 7% nieletnich motyw zdefiniowano jako chuligańsko-materialny. Nie odnotowano motywu: seksualnego, zemsty, zabawy. W co piątym przypadku natomiast niemożliwym było jego ustalenie.

Tabela 26. Motyw popełnienia czynu

Motyw popełnienia czynu	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
materialny	115	29,0	27	45,0
chuligański/materialny	56	14,1	4	6,7
chuligański	44	11,1	5	8,3
seksualny	7	1,8	0	0
zemsta	2	0,5	0	0
zabawa	1	0,3	0	0
<i>brak danych</i>	99	25,0	12	20,0

Tylko w około 35% orzeczeń sąd jako podstawę wydanej decyzji o zastosowaniu izolacyjnego środka wychowawczego bądź środka poprawczego wskazał jeden czyn, w co szóstym przypadku – dwa czyny, w co dziesiątym – trzy. Można powiedzieć, że prawie co czwarty nieletni dopuścił się popełnienia więcej niż 3 czynów, blisko co dziesiąty – więcej niż 11. W 3% spraw odnotowano więcej niż 20 czynów. Trzech nieletnich dopuściło się popełnienia 31-40 czynów, sześciu natomiast – powyżej 40. Odnotowania wymaga również fakt popełnienia przez jednego nieletniego łącznie 91 czynów.

Nieletni z grupy porównawczej w większości popełnili jeden bądź dwa czyny karalne, co stanowi łącznie około 65%. Co dziesiąty dopuścił się trzech czynów, blisko co szósty natomiast – więcej niż 10. Nie odnotowano w tej grupie osób, które naruszyłyby przepisy prawa więcej niż 20 razy.

Tabela 27. Liczba łącznie popełnionych czynów

Liczba łącznie popełnionych czynów	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
jeden	114	35,2	19	39,6
dwa	56	17,3	12	25,0
trzy	31	9,6	5	10,4
powyżej trzech	76	23,5	8	16,7
powyżej dziesięciu	28	8,6	3	6,3
powyżej dwudziestu	10	3,1	0	0
powyżej trzydziestu	3	0,9	0	0
powyżej czterdziestu	6	1,9	0	0

W większości analizowanych akt spraw brakowało danych o stanie nieletniego w chwili popełnienia czynu. Na podstawie przeprowadzonych przez funkcjonariuszy policji badań ustalono zachowaną trzeźwość w 16 przypadkach, oraz nietrzeźwość w 59 przypadkach, w tym w ponad 80% była ona wynikiem spożytego alkoholu. Tylko co 5 nieletni dopuścił się czynu karalnego pod wpływem narkotyków, 1 natomiast – po zażyciu dopalaczy.

Średni czas trwania postępowania sądowego wyniósł 304 dni. Co najmniej połowa postępowań trwała mniej niż 260 dni. Najkrócej sąd rozpoznawał sprawę przez 41 dni, najdłużej zaś przez 1974 dni. W analizie pominięto jedną sprawę, z uwagi na brak danych umożliwiających obliczenie czasu trwania postępowania. Sprawę bowiem rozpoczyna postanowienie o umieszczeniu nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym.

Czas trwania postępowania sądowego w grupie porównawczej różnił się właściwie tylko w jednym aspekcie, mianowicie maksymalny czas wyniósł 930 dni (tj. 1044 dni mniej niż w grupie właściwej).

Tabela 28. Czas trwania postępowania sądowego (w dniach)*

Czas trwania postępowania sądowego (w dniach)	grupa właściwa	grupa porównawcza
Średnia	304	306
Mediana	260	282
Minimum	41	42
Maksimum	1974	930
Liczebność ogółem	396	60

**od momentu przyjęcia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa do momentu wydania orzeczenia przez sąd I instancji*

Informacje o tym, kto złożył zawiadomienie o zdarzeniu inicjującym postępowanie, zostały przedstawione w tabeli 29. Uwzględnione zostały tu zarówno czyny karalne, jak i przejawy demoralizacji z uwagi na fakt, iż w przypadku obu tych przesłanek sąd był zawiadamiany o zdarzeniu. Blisko w co drugiej sprawie zawiadamiającym był sam pokrzywdzony. W około co szóstej sprawie zgłoszenia dokonali rodzice/opiekunowie prawni pokrzywdzonego lub ktoś z jego rodziny. W tylu samo przypadkach – szkoła bądź placówka. Wobec 23 badanych zawiadomienie złożyli sami rodzice nieletniego. W około 3% przypadków zawiadamiającymi byli odpowiednio: kurator sądowy, policja, świadek zdarzenia. Pozostałe źródła dostarczenia sądowi informacji o wykazywanych przejawach demoralizacji bądź o popełnieniu czynu niezgodnego z prawem należy uznać za jednostkowe.

W grupie porównawczej znacznie częściej zawiadamiającym o zdarzeniu byli rodzice nieletniego (różnica ponad 24 punktów procentowych), rzadziej natomiast szkoła bądź placówka. Poza ww., do kategorii składających zawiadomienie zaliczono również pokrzywdzonego, rodzinę sprawcy oraz policję. Nie odnotowano innych osób czy też instytucji.

Tabela 29. Osoba/instytucja zawiadamiająca o zdarzeniu

Osoba/instytucja zawiadamiająca o zdarzeniu	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
pokrzywdzony	181	45,6	26	43,3
szkoła/placówka	69	17,4	5	8,3
rodzice pokrzywdzonego	62	15,6	24	40,0
rodzina sprawcy	23	5,8	3	5,0
kurator sądowy	13	3,3	0	0
policja	13	3,3	2	3,3
świadek zdarzenia	10	2,5	0	0
rodzina pokrzywdzonego	7	1,8	0	0
znajomy pokrzywdzonego	3	0,8	0	0
współsprawca zdarzenia	2	0,5	0	0
inna osoba	2	0,5	0	0
instytucja	2	0,5	0	0
znajomy sprawcy	1	0,3	0	0
ROD-K w opinii	1	0,3	0	0
<i>brak danych</i>	8	2,0	0	0
ogółem	397	100,0	60	100,0

W blisko 70% spraw sąd wysłuchał nieletniego więcej niż jeden raz, w tym w około 60% - dwa lub trzy razy. Co do zasady, oprócz protokołu wysłuchania nieletniego, w aktach spraw znajdował się protokół przesłuchania nieletniego w charakterze świadka oraz wysłuchanie nieletniego w trakcie rozprawy. Wobec 9 nieletnich sąd nie przeprowadził czynności wysłuchania. W co drugiej sprawie pojawiło się wysłuchanie matki (zwykle w protokole wysłuchania nieletniego), w co dziesiątej natomiast wysłuchanie ojca. W około 14% spraw sąd dokonał wysłuchania obojga rodziców. Podobny odsetek dotyczy także wysłuchania opiekuna prawnego. Na etapie prowadzonych badań zwrócono również uwagę na wysłuchanie innych osób obecnych przy przeprowadzanych czynnościach wysłuchania nieletniego. Zaliczyć do nich należy wychowawców/nauczycieli (w 17 przypadkach), kuratora sądowego (w 6 przypadkach) oraz innych członków rodziny (w tym m.in. ojczyma, babcię, siostrę, łącznie w 5 przypadkach).

Dane zestawione w tabeli 30. pozwalają na wnioskowanie o zbliżonych wynikach w obu badanych grupach. Odnotować należy wyłącznie dwa fakty, mianowicie: w grupie porównawczej nie wystąpiły sprawy, w których sąd nie przeprowadziłby czynności wysłuchania nieletniego oraz w grupie tej zdecydowanie rzadziej miało miejsce wysłuchanie opiekuna prawnego (różnica 6 punktów procentowych).

Tabela 30. Wysłuchanie w sprawie

Wysłuchanie w sprawie	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
sąd wysłuchał nieletniego jeden raz	117	29,5	16	26,7
sąd wysłuchał nieletniego więcej niż jeden raz	272	68,5	43	71,7
sąd nie wysłuchał nieletniego	9	2,3	0	0
sąd wysłuchał tylko matkę nieletniego	201	50,6	31	51,7
sąd wysłuchał tylko ojca nieletniego	33	8,3	3	5,0
sąd wysłuchał oboje rodziców nieletniego	53	13,4	7	11,7
sąd wysłuchał opiekuna prawnego nieletniego	57	14,4	5	8,3
<i>Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny</i>				

Jak wynika z tabeli 31., wysłuchanie nieletniego co do zasady zawierało informacje o szkole/naucze, o rodzicach/opiekunach oraz o zdarzeniu. Przeprowadzone badania pozwalają na dość sceptyczną ocenę ww. danych. Co do zasady bowiem, sprowadzają się one do odpowiedzi na pytanie *czy rodzice nieletniego żyją* oraz *czy nieletni się uczy*, a jeśli tak, to *w której klasie*. Zebrane w ten sposób informacje należy uznać za mało wartościowe. Fakt ich zawarcia w wysłuchaniu wykluczał jednak możliwość nie odnotowania tych właśnie elementów w sporządzonym dokumencie. W 60% wysłuchań pojawiła się informacja o zachowaniu nieletniego, w 20 – o spędzaniu czasu wolnego, w blisko 10 natomiast – o rodzeństwie. W 12 przypadkach pod tzw. kategorią „inne” wynotowano informacje o spożywanych substancjach psychoaktywnych i środkach odurzających, w 10 – o stanie zdrowia. Sześciu badanych w trakcie wysłuchania przeprosiło pokrzywdzonego (co do zasady na sali sądowej), trzech zaś odmówiło składania wyjaśnień.

Znaczącym elementem pojawiającym się w wysłuchaniu rodziców/opiekuna była informacja o zachowaniu nieletniego. Warto zaznaczyć, iż informacja ta pojawiła się częściej (różnica 20 punktów procentowych) w wysłuchaniu dorosłych niż

w wysłuchaniu samego nieletniego. Niespełna co drugie wysłuchanie zawierało informację o szkole/naucze nieletniego. Z co trzeciego sąd pozyskał informację o samych rodzicach czy też opiekunach, z co czwartego natomiast informacje o zdarzeniu. Prawie w co szóstym wysłuchaniu odnotowano informację o sposobie spędzania czasu przez nieletniego, w co dziesiątym odpowiednio: informację o rodzeństwie, o poziomie życia rodziny i o problemach występujących w rodzinie. 24 wysłuchania zawierały element dodatkowy, tj. informację o podejmowanych wobec nieletniego oddziaływaniach, 9 – informację o stanie zdrowia nieletniego, 5 – o zażywanych substancjach psychoaktywnych i środkach odurzających. W 4 przypadkach rodzice/opiekun prawny odmówili składania zeznań.

Elementy wysłuchania nieletniego z grupy porównawczej nie odbiegają znacząco od tych omówionych powyżej, odpowiednich dla grupy właściwej. Zauważalna jest różnica w zakresie pozyskanych od nieletniego informacji o spędzaniu czasu wolnego (19,6% dla grupy właściwej oraz 10% dla grupy porównawczej). Na podstawie zestawienia w tabeli 31. można wnioskować, iż wysłuchania rodziców grupy porównawczej zawierają co do zasady mniej informacji niż wysłuchania ww. z grupy właściwej. Tendencja ta jest charakterystyczna wszystkim kategoriom wymienionym w tabeli, za wyjątkiem informacji o poziomie życia rodziny.

Tabela 31. Wysłuchanie w sprawie

Elementy wysłuchania	grupa właściwa				grupa porównawcza			
	nieletniego		rodziców/ opiekuna		nieletniego		rodziców/ opiekuna	
	N	%	N	%	N	%	N	%
inf. o zachowaniu nieletniego	242	61,0	318	80,1	33	55,0	46	76,7
inf. o szkole/naucze nieletniego	348	87,7	164	41,3	55	91,7	19	31,7
inf. o spędzaniu czasu wolnego przez nieletniego	78	19,6	69	17,4	6	10,0	9	15,0
inf. o rodzicach/opiekunach	323	81,4	114	28,7	52	86,7	10	16,7
inf. o rodzeństwie	37	9,3	50	12,6	4	6,7	5	8,3
inf. o poziomie życia rodziny	5	1,3	43	10,8	1	1,7	8	13,3
inf. o problemach występujących w rodzinie	7	1,8	38	9,6	1	1,7	5	8,3
inf. o zdarzeniu	310	78,1	98	24,7	56	93,3	13	21,7
<i>Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny</i>								

Blisko 80% badanych przyznało się do popełnienia czynu karalnego (w odsetek ten zostali również włączeni nieletni, którzy popełnili czyn zabroniony w ramach wykazywanych przejawów demoralizacji, jako podstawy wszczęcia wobec nich postępowania). Przyznanie to miało jednak różny charakter i nastąpiło na różnym etapie postępowania sądowego. 22 nieletnich bowiem przyznało się tylko w części. Przyznanie 20 miało miejsce po wcześniejszym zanegowaniu sprawstwa, 11 natomiast odwrotnie – ostatecznie zaprzeczali po pierwotnym przyznaniu się. Z akt wynika, że 55 badanych nie przyznało się do popełnienia czynu karalnego czy też zabronionego.

Niewiele więcej (o ok. 5 punktów procentowych) nieletnich z grupy porównawczej: całkowicie przyznało się do popełnienia zarzucanego czynu oraz nie przyznało się w ogóle. W pozostałych kategoriach nie odnotowano znaczących różnic. Należy wspomnieć, że w grupie porównawczej nie miała miejsca sytuacja, w której nieletni po uprzednim przyznaniu się do czynu – na dalszym etapie zanegowałby swoje sprawstwo.

Tabela 32. Przyznanie się nieletniego do popełnienia zarzucanego czynu

Przyznanie się nieletniego do popełnienia zarzucanego czynu	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
przyznał się całkowicie	255	64,2	42	70,0
przyznał się częściowo	22	5,5	2	3,3
na początku postępowania przyznał się, a później nie	11	2,8	0	0
na początku postępowania nie przyznał się, a później tak	20	5,0	3	5,0
nie przyznał się	55	13,9	11	18,3
nie dotyczy	31	7,8	2	3,3
<i>brak danych</i>	3	0,8	0	0
ogółem	397	100,0	60	100,0

W trakcie prowadzonych badań zwrócono uwagę na informację o jawności bądź niejawności rozprawy. Źródła danych w tym zakresie stanowiły protokoły rozprawy. W ponad 50% znalazł się zapis o wyłączeniu jawności. 15% spraw – wedle zapisu w protokole rozprawy – toczyła się bez wyłączonej jawności. Nie odnotowano powodów tego stanu rzeczy. Ponad 30% protokołów rozpraw natomiast nie zawierała informacji o jawności bądź o wyłączeniu jawności.

Braki danych odnotowane w grupie porównawczej są jeszcze większe, bowiem na podstawie co drugiego protokołu rozprawy niemożliwe było ustalenie, czy jawność postępowania została wyłączona, czy też nie. Średnio co czwarta rozprawa (co do której pozyskano informacje) miała wyłączoną jawność. Odsetek rozpraw jawnych można uznać za podobny w obu grupach.

Tabela 33. Wyłączenie jawności rozprawy

Wyłączenie jawności rozprawy	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
z wyłączeniem jawności	207	52,1	16	26,7
rozprawa jawna	60	15,1	10	16,7
<i>brak danych</i>	127	32,0	30	50,0
nie dotyczy	3	0,8	3	5,0
ogółem	397	100,0	60	100,0

Okolo 56% nieletnich była reprezentowana w sprawie przez obrońcę, ustanowionego w większości przypadków (tj. 218 nieletnich) z urzędu. Za wyjątek należy niewątpliwie uznać występowanie w sprawach obrońcy ustanowionego z wyboru przez strony postępowania (wyłącznie 6 przypadków).

W co trzeciej sprawie obrońca nieletniego czynił uwagi odnośnie dowodów przeprowadzanych w jego obecności. Czynność tę można uznać za dominujący element pełnionej roli. Odnotować należy, iż czynienie uwag sprowadzało się co do zasady do zadawania pytań przesłuchiwanym w sprawie świadkom. W ponad 17% spraw obrońcy zaskarżali decyzje sędziego – w tym w większości – wydane postanowienia. W co dziesiątej sprawie obrońca nieletniego składał wnioski dowodowe (głównie w zakresie przesłuchania świadków bądź o dopuszczeniu dowodu z opinii specjalistów na wskazaną okoliczność). Jedynie w 20 sprawach odnaleziono wnioski o możliwość wykonania fotokopii/kserokopii akt sprawy. Nie znaleziono innych dokumentów, czy zapisów wskazujących na zapoznawanie się z aktami sprawy przez liczniejsze grono obrońców. Do tzw. innych czynności podejmowanych przez obrońców nieletnich zaliczono: kwestionowanie sporządzonych w sprawie opinii (2 przypadki), złożenie wniosku o sporządzenie uzasadnienia bez wniesienia apelacji w sprawie (3 przypadki, przy czym w jednej sprawie obrońca wycofał wniosek), wniosek o zmianę kwalifikacji prawnej

(2 przypadki), wniosek o ograniczenie przewodu sądowego (2 przypadki). Jednostkowy charakter miała również aktywność obrońców w zakresie: składania wniosków o skierowanie sprawy do postępowania mediacyjnego (na podstawie art. 3a § 1 ustawy), wniosków o widzenie, udzielenie przepustki, czy w zakresie zmiany dotychczas stosowanych środków tymczasowych.

W grupie porównawczej 4 nieletnich było reprezentowanych przez obrońcę, w tym 3 ustanowionych z urzędu i 1 z wyboru. Rola ich ograniczyła się do czynienia uwag odnośnie dowodów przeprowadzanych w jego obecności oraz uczestniczenia w wysłuchaniu nieletniego. Z uwagi na niewielką ilość danych porównawczych tabela 34. dotyczy wyłącznie grupy właściwej.

Tabela 34. Rola obrońcy nieletniego w postępowaniu

Rola obrońcy nieletniego w postępowaniu	N	%
zaskarżał zarządzenia sędziego	1	0,3
zaskarżał postanowienia sędziego	69	17,4
składał wnioski dowodowe	46	11,6
czynił uwagi odnośnie dowodów przeprowadzanych w jego obecności	138	34,8
uczestniczył w wysłuchaniu nieletniego	11	2,8
zapoznawał się z aktami sprawy nieletniego	20	5,0
inne	17	4,3
<i>Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny</i>		

Średni wiek nieletnich, wobec których sąd I instancji wydał orzeczenie o zastosowaniu izolacyjnego środka wychowawczego bądź środka poprawczego wyniósł 16 lat. Co najmniej 50% badanych w chwili orzekania miała mniej niż 16 lat. Wiek najmłodszego, to 13 lat, najstarszego natomiast – 19. Wyniki uzyskane w grupie porównawczej są identyczne (por. tabela 35).

Tabela 35. Wiek nieletniego w chwili wydania orzeczenia przez sąd I instancji

Wiek nieletniego w chwili wydania orzeczenia przez sąd I instancji	grupa właściwa	grupa porównawcza
Średnia	16	16
Mediana	16	16
Minimum	13	13
Maksimum	19	19

Wobec 216 nieletnich sąd zastosował środek poprawczy, w tym blisko wobec co piątego z warunkowym zawieszeniem wykonania. W stosunku natomiast do 181 badanych został orzeczony izolacyjny środek wychowawczy w postaci umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, przy czym w 6 przypadkach sąd odroczył umieszczenie nieletniego w tej placówce. Jedynie wobec 17 nieletnich sąd określił rodzaj orzeczonego środka. Wobec 9 wskazał bowiem zakład poprawczy resocjalizacyjny półotwarty, wobec 6 – zakład poprawczy resocjalizacyjno-rewalidacyjny, wobec 2 natomiast – młodzieżowy ośrodek wychowawczy resocjalizacyjno-rewalidacyjny.

Inne środki zastosowane przez sąd wobec nieletnich z grupy porównawczej, to przede wszystkim upomnienie (10 przypadków) oraz zobowiązanie do określonego postępowania (12 przypadków). Wobec czterech nieletnich sąd orzekł nadzór kuratora, wobec trzech nadzór odpowiedzialny rodziców. W aktach sprawy pojawiło się skierowanie do ośrodka terapii na mocy art. 12 ustawy oraz postanowienie w przedmiocie umorzenia postępowania na podstawie art. 21 § 2 ustawy (11 przypadków).

Tabela 36. Środki orzeczone przez sąd I instancji

Środki orzeczone przez sąd I instancji	N	%
młodzieżowy ośrodek wychowawczy	175	44,1
zakład poprawczy z zawieszeniem	41	10,3
zakład poprawczy bez zawieszenia	175	44,1
młodzieżowy ośrodek wychowawczy z odroczeniem jego wykonania	6	1,5
ogółem	397	100,0

Wobec blisko 20% nieletnich sąd zastosował dodatkowe środki. W tym w co dziesiątym przypadku był to nadzór kuratora. 21 badanych sąd zobowiązał do

określonego postępowania. Zobowiązania te najczęściej dotyczyły: kontynuowania nauki i systematycznego uczęszczania na zajęcia, podjęcia terapii odwykowej, powstrzymywania się od utrzymywania kontaktów z towarzystwem osób zdemoralizowanych oraz powstrzymywania się od spożywania alkoholu i innych substancji celem wprowadzenia się w stan odurzenia. Jednostkowy charakter miały m.in. zobowiązania do okazywania szacunku, do naprawienia szkody, do udziału w zajęciach socjoterapeutycznych, do przeproszenia pokrzywdzonego, do podjęcia prac na cele społeczne, do zmiany miejsca zamieszkania. W jednym przypadku sąd zobowiązał także rodziców nieletniego do ścisłej współpracy ze szkołą i poradnią psychologiczno-pedagogiczną. 11 nieletnich zostało umieszczonych w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, przy jednoczesnym zawieszeniu wykonania zakładu poprawczego. W dwóch przypadkach sąd zobowiązał rodziców do umieszczenia nieletnich w młodzieżowym ośrodku socjoterapii. Środek ten został zastosowanym przy jednoczesnym orzeczeniu młodzieżowego ośrodka wychowawczego z odroczeniem jego wykonania. Pojedyncze przypadki innych, dodatkowo zastosowanych środków, to nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna, przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego oraz umieszczenie w szpitalu dla nerwowo chorych na oddziale odwykowym o wzmocnionym zabezpieczeniu (środek ten został orzeczony z jednoczesnym zawieszeniem środka poprawczego).

Wobec nieletnich z grupy porównawczej sąd tylko raz zastosował dodatkowo nadzór kuratora. Raz również zobowiązał nieletniego do kontynuowania nauki i poddania się socjoterapii w ośrodku socjoterapeutycznym.

Tabela 37. Dodatkowe środki zastosowane przez sąd I instancji

Dodatkowe środki zastosowane przez sąd I instancji	N	%
nadzór kuratora	36	9,1
zobowiązanie do określonego postępowania	21	5,3
umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym	11	3,0
umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii	2	0,5
nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna	1	0,3
przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego	1	0,3
inne	1	0,3
<i>Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny</i>		

W większości spraw – tj. w ponad 96% - został sporządzony dowód w postaci opinii diagnostycznej. Blisko 98% sporządzonych opinii zawierała zalecenia w zakresie orzeczenia konkretnego środka wychowawczego lub poprawczego. Sąd I instancji wydając orzeczenie kończące w ponad 84% spraw kierował się zaleceniami zespołu diagnostycznego¹⁷⁵, podejmując decyzję zgodną z tymi zaleceniami. Niespełna 16% wydanych orzeczeń była sprzeczna ze wskazówkami udzielonymi przez specjalistów.

W grupie porównawczej dowód z opinii diagnostycznej znalazł się w aktach spraw 14 nieletnich¹⁷⁶, w tym w dwóch przypadkach opinia ta nie zawierała zaleceń w zakresie orzeczenia przez sąd konkretnego środka wychowawczego lub poprawczego. Sąd w 8 przypadkach sugerował się zaleceniami zespołu diagnostycznego – orzekając wedle nich – w 4 natomiast decyzja sądu była sprzeczna z propozycją zawartą w opinii. Porównując zestawie w tabeli 38. można powiedzieć, iż częściej w grupie właściwej sędziowie podejmowali decyzje adekwatne do tych zawartych w opinii (różnica około 65 punktów procentowych między grupami).

Wywiad środowiskowy został sporządzony w ponad 83% spraw. Zalecenia w zakresie orzeczenia środków wychowawczych lub poprawczych pojawiły się w niespełna co drugim z nich. Zbieżność decyzji sędziowskich z zaleceniami

¹⁷⁵ Por. T. Bojarski, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*

Przeprowadzone przez T. Bojarskiego badania pozwalają na twierdzenie o 80% zbieżności między zaleceniami zawartymi z opiniach ROD-K a orzeczeniami wydawanymi przez sąd.

¹⁷⁶ Por. D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie. Niebezpieczne, niegrzeczne, niegroźne...*, *op. cit.*

zawartymi w wywiadzie środowiskowym miała miejsce w około 60% spraw (przy uwzględnieniu 119 łącznie wydanych zaleceń).

W grupie porównawczej wywiad środowiskowy został sporządzony w 76% spraw. Na 46 sporządzonych wywiadów, jedynie 16 zawierało zalecenia w przedmiocie zastosowania środków wychowawczych lub poprawczych, w tym w połowie przypadków decyzja sądu była zbieżna z tymi zaleceniami.

Tabela 38. Zgodność wydanego orzeczenia przez sąd I instancji z zaleceniami instytucji pomocniczych

Zgodność wydanego orzeczenia przez sąd I instancji z zaleceniami instytucji pomocniczych	grupa właściwa				grupa porównawcza			
	opinia diagnostyczna		wywiad środowiskowy		opinia diagnostyczna		wywiad środowiskowy	
	N	%	N	%	N	%	N	%
orzeczenie zgodne z zaleceniem	314	79,1	74	18,6	8	13,3	8	13,3
orzeczenie niezgodne z zaleceniem	59	14,9	45	11,3	4	6,7	8	13,3
brak propozycji instytucji pomocniczej	9	2,3	212	53,4	2	3,3	30	50,0
nie dotyczy, brak opinii/wywiadu	14	3,5	66	16,6	46	76,7	14	23,3
<i>brak danych</i>	1	0,3	0	0	0	0	0	0
ogółem	397	100	397	100	60	100	60	100

5. Charakterystyka sporządzonych w sprawie opinii diagnostycznych

W blisko 99% spraw sąd wydając orzeczenie w przedmiocie zastosowania izolacyjnego środka wychowawczego lub środka poprawczego dysponował opinią zespołu diagnostycznego (w 6 sprawach podwójną). Większość – na mocy postanowienia sądu o dopuszczeniu dowodu – została sporządzona w analizowanych sprawach. W 11 przypadkach organ decyzyjny skorzystał z opinii sporządzonej w innej sprawie w okresie 6 miesięcy poprzedzających wszczęcie postępowania wyjaśniającego, w 3 – po tym terminie. Faktycznie w 17 badanych sprawach opinia ta nie została dołączona do akt, w tym w 9 sąd zaliczył w poczet materiału dowodowego akta innej sprawy (wobec 2 brak informacji o zawartej w nich opinii). W 6 sprawach sąd nie zlecił przeprowadzenia dowodu z opinii, jak również nie skorzystał z opinii sporządzonej w innej sprawie (w tym w jednej sprawie rozpoznanej przez wydział karny). Jednostkowe sytuacje stanowiło: zaliczenie przez

sąd opinii dotyczącej innego nieletniego (co na etapie prowadzonych badań uznano za pomyłkę), sporządzenie opinii po wydaniu orzeczenia kończącego (wykraczającej zatem poza obszar badań). Mając na względzie powyższe, odnotować należy, że w 17 sprawach nie dokonano analizy opinii diagnostycznej.

W aktach grupy porównawczej znalazło się łącznie 15 opinii, tj. 25%, przy czym jedna z nich została sporządzona do innej sprawy w okresie 6 miesięcy poprzedzających wszczęcie postępowania. Z uwagi na niewielką liczbę tych opinii nie zostaną one zestawione w tabelach poniżej. Posłużą wyłącznie w celach informacyjnych.

Tabela 39. Opinia diagnostyczna

Opinia diagnostyczna	N	%
sporządzona w analizowanej sprawie	372	92,3
sporządzona w innej sprawie w okresie 6 miesięcy poprzedzających wszczęcie postępowania wyjaśniającego	11	2,7
sporządzona w innej sprawie w okresie dłuższym niż 6 miesięcy poprzedzających wszczęcie postępowania wyjaśniającego	3	0,7
brak	17	4,2
ogółem	403*	100,0

*w sześciu sprawach sporządzono więcej niż 1 opinię diagnostyczną

Za główne instytucje sporządzające opinie diagnostyczne niewątpliwie należy uznać rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne (około 52%) oraz zespoły diagnostyczne schronisk dla nieletnich (około 41%). W 5 sprawach podmiotem sporządzającym byli biegli spoza ROD-K (w tym: z młodzieżowego ośrodka wychowawczego, domu dziecka¹⁷⁷, poradni psychologiczno-pedagogicznej¹⁷⁸), w 3 natomiast inna specjalistyczna placówka (w zespole: biegły psycholog i pedagog).

W grupie porównawczej większość, tj. 13 opinii zostało sporządzonych przez rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne (tylko jedna przez zespół diagnostyczny schroniska dla nieletnich).

¹⁷⁷ Na pierwszej rozprawie w analizowanej sprawie dyrektor Domu Dziecka zaproponował sporządzenie opinii przez wewnętrzny zespół diagnostyczny zamiast ROD-K celem szybkiego zakończenia sprawy. Sąd to zaakceptował i wydał stosowne postanowienie. W trakcie badań uznano tę sprawę za rozpoznaną „na szybko” i zawierającą braki informacyjne w różnym zakresie.

¹⁷⁸ Opinia ta liczyła zaledwie 3 strony i na etapie prowadzonych badań została uznana za bardzo ubogą informacyjnie i nic niewnoszącą do sprawy.

Tabela 40. Podmiot sporządzający opinię

Podmiot sporządzający opinię	N	%
ROD-K	211	52,4
schronisko dla nieletnich	167	41,4
biegli spoza ROD-K	5	1,2
inna specjalistyczna placówka	3	0,7
nie dotyczy	17	4,2
ogółem	403	100,0

Sporządzanie opinii diagnostycznych w badanych sprawach trwało średnio 86 dni, przy czym co najmniej połowa została sporządzona w terminie krótszym niż 67 dni. Najkrótszy czas na sporządzenie opinii wyniósł 7 dni (łącznie w 5 sprawach termin nie przekroczył 14 dni), najdłuższy natomiast 762 dni (jeden z czterech przypadków, w których sporządzenie opinii trwało powyżej 10 miesięcy). Należy zaznaczyć, iż w sprawie tej postępowanie zostało zawieszona, z uwagi na fakt ukrywania się nieletniego, co nie tylko przedłużyło czas trwania całego postępowania, ale również uniemożliwiło sporządzenie opinii w krótszym czasie.

Średni czas sporządzenia opinii diagnostycznej w grupie porównawczej był dłuższy niż w grupie właściwej – wyniósł 117 dni. Co najmniej połowa opinii z tej grupy została sporządzona w terminie krótszym niż 106 dni. Najkrótszy czas potrzebny na dokonanie tej czynności wyniósł 42 dni, najdłuższy natomiast – 217 dni (jedynie w trzech sprawach sporządzenie opinii trwało dłużej niż 3 miesiące)¹⁷⁹.

Tabela 41. Czas sporządzania opinii diagnostycznej (w dniach)

Średnia	86
Mediana	67
Minimum	7
Maksimum	762

Dwa główne pytania zadawane przez sąd dopuszczający dowód z opinii zespołu diagnostycznego dotyczyły celowości zastosowania określonych środków i kierunków

¹⁷⁹ Por. P. Ostaszewski, *Opinie diagnostyczne...*, op. cit.

Paweł Ostaszewski. analizował czas sporządzonych opinii z uwzględnieniem podziału na podmiot sporządzający. W przedmiotowej analizie nie dokonano takiego zestawienia. Należy jednak zauważyć, że wyniki uzyskanych badań – zwłaszcza w zakresie opinii sporządzonych przez ROD-K - są zbieżne z wynikami badań P. Ostaszewskiego.

dalszych oddziaływań (w blisko 63% spraw)¹⁸⁰ oraz przyczyn i stopnia demoralizacji nieletniego (w ponad połowie spraw). Średnio w co piątej sprawie sąd wnioskował o charakterystykę/diagnozę osobowości nieletniego. W 22 postanowieniach znalazł się wniosek o ustalenie rozwoju intelektualnego nieletniego, w 22 – jego stanu zdrowia (przy czym w 8 sąd pytał konkretnie o zaburzenia osobowości i zachowania). Charakterystyka środowiska rodzinnego znalazła się w 26 postanowieniach, przy czym w 17 z nich wskazanie do oceny wydolności wychowawczej rodziców/opiekunów nieletniego. Sąd rzadko wnioskował o ustalenie zainteresowań nieletniego czy też przebiegu edukacji szkolnej. Dodatkowo we wniosku dowodowym pojawiały się pytania: czy nieletni był chory psychicznie, upośledzony umysłowo, czy wykazywał inne zakłócenia czynności psychicznych, czy nadużywał alkoholu/innych środków odurzających i czy był od nich uzależniony, jaki był stopień rozwoju: emocjonalnego, poznawczego i psychicznego, jaki charakter miały więzi emocjonalne występujące w rodzinie, czy zachodzi konieczność zmiany dotychczasowego środowiska, czy nieletni jest podatny na oddziaływania resocjalizacyjne, jaka jest prognoza resocjalizacyjna, jaki jest system norm i wartości nieletniego. W jednej ze spraw sąd poprosił zespół diagnostyczny o wskazanie pozytywnych i negatywnych konsekwencji zastosowania wobec nieletniego młodzieżowego ośrodka wychowawczego. W kolejnej natomiast wnioskował nie tylko o wskazanie rodzaju środka, który winien zostać orzeczony wobec nieletniego, ale również o formę jego wykonania, tj. bezwzględną bądź warunkowe zawieszenie.

W 71 sprawach nie pojawił się wniosek dowodowy zawierający pytania skierowane do zespołu diagnostycznego. Są to sprawy, w których podmiotem wydającym opinię było schronisko dla nieletnich, które – na mocy art. 83 § 1 rozporządzenia Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 r.¹⁸¹ – ma obowiązek sporządzenia opinii po umieszczeniu w nim nieletniego. Należy odnotować, iż mimo braku konieczności wydawania postanowienia o dopuszczeniu dowodu ww. placówki, sąd niekiedy kierował pytania do biegłych sporządzających opinię. Jako datę wydania postanowienia o dopuszczeniu dowodu z opinii diagnostycznej zespołu

¹⁸⁰ W badaniach P. Ostaszewskiego blisko w co drugiej sprawie sąd prosił o wskazanie odpowiednich środków i kierunków dalszych oddziaływań.

¹⁸¹ Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (t.j. Dz. U. z 2014 r, poz. 1054).

schroniska dla nieletnich przyjęto w niniejszych badaniach datę postanowienia o umieszczeniu nieletniego w schronisku.

Sąd zlecający sporządzenie opinii w grupie porównawczej pytał również o dwie zasadnicze kwestie – adekwatnie do grupy właściwej, tj. o przyczyny i stopień demoralizacji (w 9 przypadkach) oraz o celowość zastosowania środków i kierunki dalszych oddziaływań (we wszystkich sprawach). W 3 wnioskach pojawiło się pytanie o osobowość nieletniego, w 2 natomiast prośba o charakterystykę środowiska rodzinnego nieletniego z uwzględnieniem oceny wydolności wychowawczej.

Tabela 42. Wniosek dowodowy sądu

Wniosek dowodowy sądu	N	%
celowość zastosowania określonych środków i kierunki dalszych oddziaływań	252	62,5
przyczyny i stopień demoralizacji nieletniego	215	53,3
charakterystyka osobowości nieletniego	85	21,1
charakterystyka środowiska rodzinnego nieletniego	26	6,5
rozwój intelektualny nieletniego	22	5,5
stan zdrowia nieletniego	22	5,5
informacje o zainteresowaniach, predyspozycjach i przeciwwskazaniach zawodowych	8	2,0
przebieg edukacji nieletniego	5	1,2
inne	71	17,6
nie dotyczy, brak pytań/wniosku	131	32,5
<i>Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny</i>		

W większości spraw opinia została sporządzona przez biegłego psychologa (w 88% przypadków jednego) oraz pedagoga (tylko w jednej sprawie był to zespół dwóch pedagogów). Niemal w co drugiej sporządzonej opinii uczestniczył również biegły psychiatra (w tym tylko dwukrotnie opinia została sporządzona przez dwóch biegłych psychiatrów). Do innych osób, których podpis został umieszczony na opinii, należy zaliczyć dyrektora/kierownika (których przepisy obligują do kontroli wydanej opinii), pediatrę (w 81 przypadkach), ginekologa (w 2 przypadkach) oraz neurologa (w 1 przypadku).

Zespół diagnostyczny sporządzający opinię w grupie porównawczej, to również co do zasady 1 psycholog i 1 pedagog. W sporządzeniu 5 opinii uczestniczył biegły psychiatra, w 2 – pediatra, w 1 natomiast – biegły seksuolog.

Tabela 43. Osoby sporządzające opinię diagnostyczną

Osoby sporządzające opinię diagnostyczną	N	%
psycholog	384	95,3
pedagog	345	85,6
psychiatra	184	45,7
inna osoba	377	93,5
<i>Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny</i>		

Elementy zawarte w opiniach zostały podzielone w przedmiotowej analizie na elementy formalne, oraz te stanowiące źródło informacji w sprawie. Należy zauważyć, iż większość opinii, tj. około 95%, zawierała odpowiednio podpisy osób sporządzających, podstawę wydania opinii, wnioski wynikające z przeprowadzonych badań oraz informację o zastosowanych metodach badawczych.

We wszystkich opiniach sporządzonych w grupie porównawczej odnotowano elementy wymienione w tabeli 44.

Tabela 44. Elementy formalne opinii

Elementy formalne opinii	N	%
podpisy osób wydających opinię/kierownika	385	95,5
podstawa wydania opinii	383	95,0
wnioski wynikające z przeprowadzonych badań/uzasadnienie	382	94,8
zastosowane metody badawcze	382	94,8
<i>Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny</i>		

Również w większości zostały zamieszczone informacje o przebiegu edukacji nieletniego, środowisku rodzinnym i jego wydolności wychowawczej, osobowości nieletniego, stopniu rozwoju intelektualnego oraz wskazania co do orzeczenia konkretnego środka wychowawczego lub poprawczego i kierunku dalszych oddziaływań. Blisko 90% opinii dostarczało informacji o zdrowiu/rozwoju psychicznym oraz fizycznym nieletniego, około 80% natomiast – o więziach emocjonalnych nieletniego, o stopniu demoralizacji oraz o systemie norm i wartości.

Znacznie rzadziej (w ok. 65%) opinie zawierały informację o zainteresowaniach, predyspozycjach czy przeciwwskazaniach zawodowych. Tylko na podstawie co trzeciej opinii było możliwe ustalenie czy nieletni jest uzależniony. W 7 natomiast zawarto również informacje procesowe.

Opinie diagnostyczne sporządzone w grupie porównawczej co do zasady zawierały większość elementów wymienionych w tabeli 45. Wyjątek stanowiło dostarczenie sądowi informacji o systemie norm i wartości (w 11 opiniach), o przyczynach i stopniu demoralizacji (w 10 opiniach), o zainteresowaniach i predyspozycjach zawodowych (w 6 opiniach) oraz o uzależnieniach (jedynie w 2 przypadkach). W 8 opiniach zawarto dodatkowo opis sytuacji bytowej nieletniego, w 1 natomiast – analizę zachowania w schronisku.

Tabela 45. Elementy opinii będące źródłami informacji w sprawie

Elementy opinii będące źródłami informacji w sprawie	N	%
przebieg edukacji nieletniego/opóźnienia	383	95,0
charakterystyka środowiska rodzinnego	381	94,5
ocena wydolności wychowawczej środowiska rodzinnego nieletniego	378	93,8
charakterystyka osobowości nieletniego	377	93,5
zalecenia dalszych oddziaływań/propozycje środków wychowawczych/poprawczych	376	93,3
dane o stanie/stopniu rozwoju intelektualnego nieletniego	373	92,6
dane o stanie zdrowia/rozwoju psychicznego nieletniego	361	89,6
dane o stanie zdrowia/rozwoju fizycznego nieletniego	357	88,6
więzi emocjonalne nieletniego	338	83,9
stopień demoralizacji nieletniego	338	83,9
system norm i wartości nieletniego	335	83,1
informacje o zainteresowaniach, predyspozycjach i przeciwwskazaniach zawodowych	260	64,5
dane o uzależnieniach nieletniego	135	33,5
informacje procesowe (zdolność rozpoznania znaczenia czynu, pokierowania swoim postępowaniem, możliwość uczestniczenia w sprawie)	7	1,7
inne	282	70,0
<i>Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny</i>		

Podstawowymi metodami, w oparciu o które sporządzono załączone do akt opinie diagnostyczne, była analiza akt sprawy oraz badanie psychologiczno-pedagogiczne nieletniego. W co drugim przypadku zespół diagnostyczny przeprowadził wywiad z matką i jedynie w co siódmym z ojcem nieletniego. W co trzecim przypadku diagnostykę poszerzono o badanie psychiatryczne, w ponad co piątym – o badanie innego lekarza (w tym głównie pediatry). W 18% sporządzanych opinii wykorzystano wywiad środowiskowy przeprowadzony w sprawie. Dość liczną kategorię stanowi konsultacja z inną instytucją bądź inne dokumenty, w tym w 85 przypadkach zespół diagnostyczny skorzystał z dokumentacji szkolnej nieletniego i opinii o uczniu, w 73 z dokumentacji poradni psychologiczno-pedagogicznej, w 56 z opinii uprzednio sporządzonej przez ROD-K. W 42 opiniach wykorzystano akta osobowe wychowanka schroniska dla nieletnich, w 31 natomiast dokumentację medyczną. Zespół diagnostyczny przeprowadzał również rozmowy z kadrą pedagogiczną placówek opiekuńczo-wychowawczych i wychowawczo-resocjalizacyjnych (w 48 przypadkach). W kilku sprawach konsultacja objęła również kuratora sądowego, funkcjonariusza policji i pracownika socjalnego.

Nie odnotowano znacznych rozbieżności z grupą porównawczą, w której głównym źródłem dowodów była również analiza akt i badanie psychologiczno-pedagogiczne nieletniego. Także w co drugim przypadku przeprowadzono wywiad z matką nieletniego i wyłącznie w jednym z ojcem nieletniego. Również w co trzecim badaniu uczestniczył biegły psychiatra. Zespół diagnostyczny korzystał również z innej dokumentacji, głównie dokumentacji szkolnej, dokumentacji poradni psychologiczno-pedagogicznej, karty leczenia szpitalnego oraz opinii ROD-K sporządzonych uprzednio wobec nieletnich. Konsultacja z inną instytucją miała miejsce w 3 przypadkach i objęła kadrę pedagogiczną oraz pracownika socjalnego.

Tabela 46. Źródła ustaleń/metody

Źródła ustaleń/metody	N	%
analiza akt	376	93,3
badanie psychologiczne lub psychologiczno-pedagogiczne nieletniego	334	82,9
wywiad z matką nieletniego	197	48,9
badanie psychiatryczne	135	33,5
badanie innego lekarza	90	22,3
wywiad środowiskowy	73	18,1
wywiad z ojcem nieletniego	58	14,4
wywiad z opiekunem nieletniego	23	5,7
konsultacja z inną instytucją/inne dokumenty	252	62,5
<i>Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny</i>		

Z blisko 91% opinii wynika, iż diagnoza nieletniego została oparta m.in. na rozmowie/wywiadzie klinicznym¹⁸². Na etapie prowadzonych badań niemożliwym było ustalenie ile razy wobec jednego nieletniego posłużono się ww. techniką. W ponad 85% opinii zawarto informację o wykorzystaniu obserwacji. Do najczęściej wykorzystywanych testów/kwestionariuszy należy zaliczyć przede wszystkim: kwestionariusze osobowości, kwestionariusze inteligencji oraz test niedokończonych zdań i opowiadań (głównie Rottera). Wobec blisko co drugiego nieletniego przeprowadzono badanie wiadomości i umiejętności szkolnych, wobec średnio co trzeciego dokonano natomiast pomiaru skali agresji i nieprzystosowania społecznego. Wobec takiego samego odsetka skorzystano z rysunkowych testów projekcyjnych. Badanie organicznych uszkodzeń OUN miało miejsce tylko w co piątym przypadku. W co szóstym natomiast zbadano relacje interpersonalne i relacje występujące w rodzinie. Zespoły diagnostyczne rzadko stosowały tzw. inne testy projekcyjne oraz kwestionariusze samooceny. Najmniejszy odsetek odnotowano w diagnozie nieletniego przy użyciu testów rozwojowych/dojrzałości. Należy zauważyć, iż w co trzeciej sprawie zespół diagnostyczny wykorzystał inne techniki niż wymienione w tabeli 47.

¹⁸² Por. P. Ostaszewski, *Opinie diagnostyczne...*, *op. cit.*

Wyniki badań ww. wskazują na pięć najczęściej stosowanych technik, tj. wywiad/rozmowa (ok. 95%), kwestionariusz inteligencji (75%), kwestionariusze osobowości (ok. 67%), testy projekcyjne (ok. 64%), obserwacja zachowania (ok. 62%). Wyniki te należy uznać za zbieżne z własnymi.

Badanie osobowości odbywało się głównie za pomocą Kwestionariusza Osobowości Eysencka EPQ-R (171 przypadków). Dość często zespół diagnostyczny korzystał również z Testu „Jaki jesteś” Skrzypek, Choynowski (65 przypadków). W około 20 opiniach odnotowano skorzystanie z następujących narzędzi: Inwentarz Osobowości NEO-FFI, Listy Przymiotnikowej ACL. W badaniach osobowości nieletnich wykorzystano również Kwestionariusz DSM-IV, DKO, Mitteneckera i Skalę Woodworth’a. Liczby nie sumują się do 100, bowiem w badaniach posługiwano się co do zasady więcej niż 1 narzędziem. Uwaga ta ma zastosowanie także wobec pozostałych testów.

W badaniach inteligencji nieletnich zespół diagnostyczny skorzystał z dwóch głównych narzędzi, tj. Testu matryc Ravena (w 161 przypadkach) oraz Skali Inteligencji Wechslera (w 98 przypadkach). Trzykrotnie użyto również Baterii Testów APIS-Z Ciechanowicz (przy czym tylko w jednym przypadku jako samodzielne narzędzie zastosowane w badaniu inteligencji).

Pomiaru samooceny dokonano głównie przy użyciu Kwestionariusza „Ja i moja szkoła” oraz Inwentarza Stanu i Cech Lęku STAI (po 29 odnotowań). W 8 przypadkach zespół diagnostyczny skorzystał z kwestionariusza samooceny – bez wskazania autora narzędzia, w 7 – z Wielowymiarowego Kwestionariusza Samooceny MSEI. Wyłącznie w pojedynczych przypadkach zostały użyte: Skala Samooceny Spielbergera oraz Skala Samooceny Rosenbergera.

Łącznie w sporządzonych opiniach do oceny umiejętności szkolnych badanych wykorzystano: sprawdzian wiadomości z matematyki (76 przypadków) i języka polskiego (57 przypadków), badanie ogólnych umiejętności szkolnych (69 przypadków), testy czytania głośnego (69 przypadków) oraz cichego czytania ze zrozumieniem (71 przypadków). Badania objęły również sprawdzenie umiejętności pisania ze słuchu. Wykorzystano także wypowiedź tematyczną, skrócony test słownikowy, materiały do diagnozy pedagogicznej umiejętności pisania i czytania, w tym m.in. dyktando.

W badaniu skali nieprzystosowania społecznego i agresji zespół diagnostyczny najczęściej stosował Kwestionariusz Agresywności Młodzieży (w 38 przypadkach). Równie często korzystano z Kwestionariusza A-R Ostrowskiej, Kwestionariusza

Impulsywności IVE, Inwentarza Psychologicznego Syndromu Agresji Gasia, „Nastrojów i humorów” Buss i Durkee. W około 20 opiniach wykorzystano Skalę Nieprzystosowania Społecznego Pytki oraz Kwestionariusz Wójcik, w około 10 natomiast Skalę Ekspresji Gniewu. Wyłącznie przy sporządzeniu dwóch opinii zastosowanie znalazł Kwestionariusz SABD.

Badanie organicznych uszkodzeń OUN odbyło się głównie przy użyciu dwóch testów, tj. Testu Pamięci Wzrokowej Bentona, Testu Wzrokowo-Motorycznego Bendera. Jednostkowe przypadki stanowiło wykorzystanie innych narzędzi, w tym m.in. DUM Hersteller’a, Testu uszkodzenia mózgu Heidrick’a, Testu figury złożonej Rey’a.

Głównym testem projekcyjnym wykorzystanym do diagnozy nieletnich był Test Drzewa Kocha (84 przypadki). Często w sporządzonych opiniach pojawiał się również „Rysunek rodziny”, Test „Dom, drzewo, rodzina”. Zdecydowanie rzadziej sięgano po testy: „Człowiek w deszczu”, „Rysunek postaci ludzkiej”, „Rysunek zegara”. W pojedynczych przypadkach w diagnozie posłużono się „Workiem z problemami” oraz „Testem Rysowania Empatycznego”. Do kategorii innych testów projekcyjnych wykorzystanych w diagnozie należy zaliczyć przede wszystkim: „Test Piramid Barwnych”, „Test kolorów Luschera”, „Test Łączenia Punktów” oraz „Test Szondiego”.

Wśród testów/prób rozwojowych i dojrzałości społecznej – stanowiących zdecydowaną mniejszość wśród zastosowanych narzędzi badawczych – pojawiły się: Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE, Kwestionariusz Rozumienia Empatycznego, Kwestionariusz Poczucia Winy, Kwestionariusz „Świat Wartości” oraz „Oceny moralnej”.

Oceny relacji rodzinnych i stosunków interpersonalnych dokonano przy użyciu głównie dwóch narzędzi: Skali Ustosunkowań Interpersonalnych Stanika oraz Kwestionariusza Relacji Rodzinnych Plopa. Nieliczne przypadki stanowiło również użycie Kwestionariusza Siegelmana i Roe’a oraz Margasińskiego. W 4 przypadkach zespół diagnostyczny nie wskazał autorów narzędzi, podając w opinii wyłącznie ogólną ich nazwę, tj. kwestionariusz relacji interpersonalnych czy kwestionariusz relacji rodzinnych.

Do innych narzędzi użytych na etapie diagnozy nieletnich należy zaliczyć przede wszystkim kwestionariusze temperamentu (łącznie 71 odnotowań), kwestionariusze radzenia sobie w sytuacjach stresowych, test zagrożenia uzależnieniem Gasia, kwestionariusz sytuacji społeczno-prawnej nieletniego oraz diagnozy preferencji i zainteresowań zawodowych. W 16 opiniach znalazła się informacja o wykorzystaniu eksperymentów klinicznych.

Głównymi technikami zastosowanymi przy sporządzaniu opinii w grupie porównawczej były: rozmowa przeprowadzona raz, obserwacja oraz testy inteligencji. W połowie przypadków skorzystano z testu niedokończonych zdań oraz testów relacji interpersonalnych. W 4 opiniach jako techniki pojawiły się również testy wiadomości szkolnych, testy agresji, testy projekcyjne rysunkowe oraz inne (w tym głównie test temperamentu i test zagrożenia uzależnieniem).

Tabela 47. Zastosowane techniki

Zastosowane techniki	N	%
rozmowa/rozmowa diagnostyczna/wywiad/wywiad kliniczny przeprowadzone tylko raz	366	90,8
obserwacja	344	85,4
testy/kwestionariusze osobowości	290	72,0
testy/kwestionariusze inteligencji	254	63,0
testy projekcyjne - niedokończonych zdań i opowiadań	253	62,8
test wiadomości/umiejętności szkolnych	188	46,7
testy/kwestionariusze agresji/nieprzystosowania społecznego	158	39,2
testy projekcyjne – rysunkowe	122	30,3
testy organiczne/organicznych uszkodzeń OUN	85	21,1
testy relacji rodzinnych/stosunków interpersonalnych/więzi emocjonalnych	70	17,4
testy projekcyjne – inne	48	11,9
testy/kwestionariusze samooceny	49	12,2
testy/kwestionariusze norm/wartości	3	0,7
testy/próby rozwojowe/dojrzałości (np. społecznej)	20	5,0
inne	133	33,0
<i>Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny</i>		

Zespół diagnostyczny w 129 wydanych opiniach (tj. 32%) sugerował umieszczenie nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, przy czym w 6 przypadkach

wskazał resocjalizacyjno-rewalidacyjny charakter tej placówki. W 175 natomiast sugerował orzeczenie środka poprawczego, precyzując w co trzecim przypadku charakter placówki poprawczej. Propozycja orzeczenia zakładu poprawczego z warunkowym zawieszeniem wykonania została odnotowana wyłącznie w 1 opinii. W 17 opiniach zespół diagnostyczny proponował nadzór kuratora, przy czym jedynie w 7 przypadkach – jako środek samoistny. W tyłu samo wskazał jako zasadne skierowanie nieletniego na terapię odwykową oraz zobowiązanie go do odpowiedniego postępowania. Do pozostałych zaleceń zespołu diagnostycznego należy zaliczyć: wszczęcie sprawy, przeprowadzenie badań na okoliczność uzależnienia, skierowanie na obserwację psychiatryczną w celu weryfikacji rozpoznania i farmakoterapii, objęcie nieletniego indywidualną opieką psychologiczną. Pojawiły się również wskazania do: „umieszczenia w specjalistycznej placówce opiekuńczo-wychowawczej daleko od miejsca zamieszkania”, „orzeczenia surowego środka wychowawczego”.

10 opinii wydanych w grupie porównawczej zawierało zalecenia w zakresie zastosowania środków wychowawczych i poprawczych, w tym jedynie 2 wpisywały się w katalog wymieniony w tabeli 48. Wobec jednego nieletniego zespół diagnostyczny sugerował umieszczenie w zakładzie poprawczym (sąd w tej sprawie orzekł nadzór kuratora), wobec innego natomiast – umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym (sąd orzekł umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii). Ta ostatnia sytuacja niewątpliwie wymaga wyjaśnienia. W postanowieniu z dnia 08.08.2014 r. sąd napisał:

„(...) uznać, że nieletnia wykazuje opisane przejawy demoralizacji (opuszcza zajęcia szkolne, wagaruje, pali papierosy) i na mocy art. 6 pkt 9 upn orzec wobec niej środek wychowawczy w postaci umieszczenia w młodzieżowym ośrodku socjoterapii.”

Od 2012 roku młodzieżowy ośrodek socjoterapii nie stanowi środka wychowawczego z katalogu wymienionego w art. 6 u.p.n., dokładniej pkt 9 tego przepisu, w związku z czym wydane przez sąd orzeczenie zostało oparte o nieaktualną regulację prawną.

Tabela 48. Zalecenia zawarte w opiniach diagnostycznych

Zalecenia zawarte w opiniach diagnostycznych	N	%
skierowanie nieletniego do młodzieżowego ośrodka wychowawczego, brak wskazania rodzaju	123	30,5
skierowanie nieletniego do młodzieżowego ośrodka wychowawczego resocjalizacyjno-rewalidacyjnego	6	1,5
skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego, brak wskazania rodzaju	123	30,5
skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego otwartego	7	1,7
skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego półotwartego	23	5,7
skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego o wzmożonym nadzorze	1	0,2
skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego resocjalizacyjno-rewalidacyjnego	17	4,2
skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego resocjalizacyjno-terapeutycznego	3	0,7
skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego z warunkowym zawieszeniem jego wykonania	1	0,2
inne	65	16,1
brak zaleceń	6	1,5
nie dotyczy, brak opinii	17	4,2
<i>brak danych</i>	1	0,2
ogółem	403	100,0

Na podstawie analizy pytań zadanych przez sąd w postanowieniu o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłych oraz sporządzonej *de facto* opinii, 95% diagnoz uznano za pełne, tj. odpowiadające na wszystkie pytania sądu. Większość z ich, oprócz ustaleń sugerowanych przez sąd, zawierała również dodatkowe informacje. W badaniach odnotowano 11 opinii zawierających dodatkowe ustalenia, ale nie odpowiadających w pełni na wniosek dowodowy sądu. Dwie opinie uznano natomiast za niepełne, co oznacza, że zespół diagnostyczny nie dokonał ustaleń sugerowanych przez sąd, jak również w opiniach tych nie pojawiły się żadne dodatkowe dane o nieletnim.

9 opinii sporządzonych w grupie porównawczej uznano za pełne i zawierające dodatkowe informacje, w 4 natomiast dostrzeżono braki w odpowiedzi na pytania zadane przez sąd, ale odnotowano w nich również dodatkowe ustalenia.

Tabela 49. Forma odpowiedzi na pytania sądu

Forma odpowiedzi na pytania sądu	N	%
pełna i dodatkowe ustalenia	247	61,3
pełna-brak dodatkowych ustaleń	11	2,7
brak niektórych odpowiedzi, ale są informacje dodatkowe	11	2,7
niepełna-brak niektórych odpowiedzi	2	0,5
nie dotyczy, brak pytań/brak danych/brak opinii	131	32,5
<i>brak danych</i>	1	0,2
ogółem	403	100,0

Mimo odpowiedzi bądź braku odpowiedzi na pytania sądu należy zaznaczyć, że sporządzone opinie miały różną jakość. Wyznacznikiem jakości była głównie ilość zgromadzonych informacji oraz forma ich zaprezentowania w opinii. W badaniach wyróżniały się niektóre ze sporządzonych opinii. Powodem wyróżnienia była wnikliwość i skrupulatność (w 23 przypadkach), bądź lakoniczność (w 22 przypadkach). Bardzo widocznym problemem było sporządzanie przez zespół diagnostyczny opinii uzupełniającej opinię uprzednio sporządzoną, która nie znajdowała się w aktach spraw badanych. Należy wspomnieć, iż opinia uzupełniająca co do zasady skupiała się na zachowaniu nieletniego w placówce, powołując się na badania i wnioski nieznanne – z punktu widzenia badacza. Zaobserwowano również pobieżne traktowanie kwestii potencjalnego uzależnienia nieletniego. Dla przykładu należy przywołać sprawę nieletniego, który od trzech lat nadużywał substancji psychoaktywnych i środków odurzających, a nie został zbadany na okoliczność uzależnienia. Odnotowano również braki w podpisach poszczególnych członków zespołu badającego. Dwukrotnie w opiniach pojawiła się informacja o niemożności przeprowadzenia badania psychiatrycznego nieletniego z uwagi na urlop wypoczynkowy biegłego psychiatry. Należy zaznaczyć, iż na dalszym etapie, badanie to w tych przypadkach również nie zostało przeprowadzone, chociaż z opinii nie wynikało, aby było ono zbędne przy diagnozie nieletniego. Jedna z opinii została sporządzona na inną okoliczność, tj. pozbawienia władzy rodzicielskiej ojca i tak naprawdę zawiera informacje o ojcu nieletniego, nie o samym nieletnim.

6. Charakterystyka sporządzonych w sprawach wywiadów środowiskowych

W 84% spraw znajdował się wywiad środowiskowy o nieletnim, w tym w 45% sporządzony na zlecenie sądu, w 51% natomiast jako sprawozdanie z poprzednio orzeczonego nadzoru (zarówno wobec nieletniego, jak i jego rodzeństwa, bądź dozoru nad rodzicami/opiekunem prawnym nieletniego). W 13 sprawach mimo załączonych sprawozdań sąd zwrócił się do kuratora sądowego o przeprowadzenie wywiadu. W 2 sprawach do akt dołączono również teczkę nadzoru, w 1 natomiast – wywiad sporządzony w innej sprawie.

Akta spraw grupy porównawczej podobnie często zawierały dowód w postaci wywiadu środowiskowego. 27 wywiadów zostało przeprowadzonych na zlecenie sądu, 21 natomiast stanowiło sprawozdania z wcześniej orzeczonego nadzoru¹⁸³.

Tabela 51. Wywiad środowiskowy

Wywiad środowiskowy	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
przeprowadzony na zlecenie sądu	149	37,5	27	45,0
sprawozdanie z poprzednio orzeczonego nadzoru	169	42,6	21	35,0
więcej niż jeden wywiad - sporządzony zarówno na zlecenie sądu, jak i sprawozdanie z uprzednio orzeczonego nadzoru	13	3,3	0	0
teczka nadzoru	2	,5	0	0
z innej sprawy	1	,3	0	0
brak	63	15,9	12	20,0
ogółem	397	100,0	60	100,0

W badaniu ustalano, czy wywiady były sporządzane na formularzu i jedynie w 19% spraw odnotowano wywiad sporządzony w tej właśnie formie. Podobny odsetek charakteryzuje również wywiady sporządzone na formularzu w grupie porównawczej.

¹⁸³ Por. I. Rzeplińska, *Sylwetki społeczne nieletnich...*, op. cit.

Wyniki badań własnych potwierdzają wnioski I. Rzeplińskiej, mianowicie że dowód z wywiadu środowiskowego – mimo że stanowi podstawowe źródło wiedzy o nieletnim – nie zostaje przeprowadzany w każdej sprawie.

Średni czas sporządzenia wywiadu środowiskowego wyniósł 25 dni, przy czym co najmniej połowa wywiadów została sporządzona w terminie poniżej 14 dni. W jednej sprawie wywiad sporządzono w dniu wydania zarządzenia o jego przeprowadzeniu. Maksymalny czas przeznaczony na dokonanie tej czynności wyniósł 250 dni. Odnotować należy, że jest to jeden z dziewięciu przypadków, w których sporządzanie wywiadu trwało najdłużej, tj. powyżej 3 miesięcy. Maksymalny czas sporządzenia wywiadu w grupie porównawczej nie przekroczył 3 miesięcy (por. tabela 52).

Tabela 52. Czas sporządzenia wywiadu środowiskowego (w dniach)

Czas sporządzenia wywiadu środowiskowego (w dniach)	grupa właściwa	grupa porównawcza
Średnia	25	22
Mediana	14	15
Minimum	0	5
Maksimum	250	72

W ponad 68% spraw, wywiady zostały sporządzone przez kuratora zawodowego, w niespełna 8% natomiast przez kuratora społecznego. W trzech sprawach czynność ta została wykonana przez pracownika pedagogicznego rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego. Do kategorii „inne” zostały zakwalifikowane wywiady sporządzone przez kuratora sądowego, co do którego niemożliwym było ustalenie szczegółowych informacji czy był to kurator zawodowy, czy też społeczny. W jednym przypadku odnotowano niewyraźną pieczęć, co uniemożliwiło identyfikację wykonawcy zlecenia sądu. Również w jednym przypadku do akt dołączona została wyłącznie pierwsza strona wywiadu, co także wykluczyło możliwość ustalenia osoby sporządzającej. Analogiczne wyniki uzyskano w grupie porównawczej.

Tabela 53. Podmiot sporządzający wywiad środowiskowy

Podmiot sporządzający wywiad środowiskowy	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
kurator społeczny	30	7,6	4	6,7
kurator zawodowy	271	68,3	41	68,3
pracownik pedagogiczny rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego	3	0,8	0	0
inny	27	6,8	1	1,7
w sprawie zostało przeprowadzonych więcej niż 1 wywiad - zarówno przez kuratora społecznego, jak i zawodowego	3	0,8	0	0
nie dotyczy, brak wywiadu	63	15,9	13	21,7
<i>brak danych</i>	0	0	1	1,7
ogółem	397	100,0	60	100,0

Podstawą sporządzenia blisko 60% wywiadów była wizyta w miejscu zamieszkania. Odsetek ten wydaje się być jednak mocno zaniżony. Powodów tego stanu rzeczy można niewątpliwie doszukiwać się w braku zawartej w wywiadach informacji o podstawach dokonanych ustaleń. Nie oznacza to zatem, że w pozostałych 40% spraw osoba sporządzająca wywiad nie odwiedziła miejsca zamieszkania nieletniego, a jedynie że w wywiadach tych nie pojawiła się informacji o wykonaniu takiej czynności. Uwaga ta odnosi się także do innych sposobów gromadzenia informacji o nieletnim, zawartych w tabeli 54. W co drugim przypadku osoba sporządzająca wywiad przeprowadziła rozmowę z matką i niespełna w co szóstym - z ojcem nieletniego. Z samym nieletnim rozmowę przeprowadzono w około 21% przypadków. W blisko 18% informacji zaczerpnięto również od nauczycieli w szkole. W co dziesiątym przypadku źródłem informacji byli także sąsiedzi. W niespełna 9% przeprowadzono rozmowę z innym domownikiem, w około 4% natomiast – z opiekunem prawnym. W ponad 17% osoby sporządzające wywiad środowiskowy skorzystały z innych źródeł informacji. W tym w 25 wywiadach z analizy akt sprawy, w 15 – z rozmowy z funkcjonariuszem policji, w 13 – z rozmowy z pracownikiem socjalnym. W 9 wywiadach informacje pozyskano z placówki opiekuńczo-wychowawczej, w 8 natomiast – od kuratora sprawującego nadzór w rodzinie. Jednostkowym źródłem informacji był m.in. asystent rodziny. W grupie porównawczej podmiot sporządzający wywiad częściej przeprowadzał rozmowę z nieletnim

i rzadziej z ojcem nieletniego (różnica odpowiednio po około 10 punktów procentowych).

Tabela 54. Sposób gromadzenia informacji o nieletnim

Sposób gromadzenia informacji o nieletnim	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
wizyta w miejscu zamieszkania	234	58,9	35	58,3
rozmowa z matką	194	48,9	28	46,7
rozmowa z nieletnim	82	20,7	18	30,0
rozmowa w szkole z nauczycielami	70	17,6	7	11,7
rozmowa z ojcem	67	16,9	4	6,7
rozmowa z sąsiadami	42	10,6	7	11,7
rozmowa z innym domownikiem	35	8,8	5	8,3
rozmowa z opiekunem prawnym	17	4,3	4	6,7
inny sposób zbierania informacji	69	17,4	10	16,7
<i>Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny</i>				

Ponad 81% wywiadów zawierała informacje o rodzicach nieletniego. Niemal tyle samo – o zachowaniu nieletniego. W około 77% pojawiły się dane o przebiegu nauki nieletniego i w takim samym odsetku – o sytuacji bytowej rodziny. W prawie 70% dokonano ustaleń dotyczących rodzeństwa nieletniego oraz warunków wychowawczych. Średnio w co drugim wywiadzie zawarta została informacja o sposobie spędzania czasu wolnego, podejmowanych oddziaływaniach wychowawczych, stosunku rodziców/opiekuna wobec nieletniego oraz problemach występujących w rodzinie. W 40% wywiadów ustalono stan zdrowia nieletniego, w co trzecim natomiast – towarzystwo z jakim nieletni utrzymuje kontakty. W 30 wywiadach pojawiły się również informacje dodatkowe, w tym m.in. o zdarzeniu, o zażywanych substancjach psychoaktywnych i środkach odurzających, o uzależnieniu od gier komputerowych, o więziach emocjonalnych w rodzinie oraz o zachowaniu nieletniego w placówce.

Zestawienie w tabeli 55. pozwala na wnioskowanie o mniej bogatych w treść wywiadach zamieszczonych w aktach spraw grupy porównawczej (różnica kilku punktów procentowych w każdej z kategorii). Dość istotna różnica występuje między trzema kategoriami, tj. „podejmowanie oddziaływań wychowawczych” (blisko 30

punktów procentowych), „warunki wychowawcze nieletniego” i „występujące problemy w jego rodzinie” (odpowiednio po ok. 13 punktów procentowych).

Tabela 55. Informacje zawarte w wywiadzie

Informacje zawarte w wywiadzie	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
informacje dotyczące rodziców	322	81,1	15	75,0
zachowanie nieletniego	318	80,1	44	73,3
przebieg nauki nieletniego	305	76,8	42	70,0
sytuacja bytowa rodziny	297	74,8	40	66,7
dotyczące rodzeństwa	274	69,0	40	66,7
warunki wychowawcze nieletniego	266	67,0	34	56,7
sposób spędzania czasu wolnego	207	52,1	34	56,7
podejmowanie oddziaływań wychowawczych	202	50,9	13	21,7
stosunek do niego rodziców albo opiekuna	200	50,4	26	43,3
problemy występujące w rodzinie nieletniego	196	49,4	22	36,7
stan zdrowia nieletniego	166	41,8	22	36,7
kontakty środowiskowe	139	35,0	14	23,3
wywiad zawierał inne informacje	30	7,6	3	5,0
<i>Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny</i>				

Tabela 38. pozwoliła na wstępny opis zaleceń zawartych w wywiadach środowiskowych. Wynika z niej, że wśród 334 łącznie sporządzonych wywiadów zalecenia w zakresie zastosowania izolacyjnego środka wychowawczego lub środka poprawczego znalazły się tylko w 119. Dane zawarte w tabeli 56., oprócz zaleceń w wymienionym powyżej zakresie, obejmują także zawarte w wywiadach inne wskazania i zalecenia. Łącznie zatem w 324 wywiadach środowiskowych znalazło się 168 zaleceń. Ponad 29% z nich dotyczyło skierowania nieletniego do młodzieżowego ośrodka wychowawczego (bez wskazania rodzaju), ponad 11% natomiast – skierowania nieletniego do zakładu poprawczego (także bez wskazania rodzaju). W jednej sprawie, w której sporządzono wobec nieletniego więcej niż jeden wywiad, pojawiły się łącznie ww. zalecenia.

Do innych sugestii, stanowiących razem ponad 58%, należy zaliczyć przede wszystkim: skierowanie nieletniego na badania do rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego (w 21 przypadkach), orzeczenia innych środków (w tym przede wszystkim: nadzoru kuratora, zobowiązania do określonego postępowania, upomnienia, umieszczenia w ośrodku kuratorskim, umieszczenia w młodzieżowym ośrodku socjoterapii, ustanowienia pieczy zastępczej, umieszczenia w szpitalu psychiatrycznym o wzmocnionym stopniu zabezpieczenia, zakładu poprawczego z warunkowym zawieszeniem jego wykonania przy jednoczesnym orzeczeniu wobec nieletniego innych środków), dalszej resocjalizacji w warunkach izolacyjnych, zmiany dotychczasowego środowiska, wszczęcia/umorzenia postępowania w sprawie, zmiany stosowanego dotychczas środka na surowszy, umieszczenia w schronisku, rozpoznania sprawy w postępowaniu poprawczym.

Tylko jeden wywiad sporządzony w grupie porównawczej zawierał zalecenie umieszczenia nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. W 8 wywiadach pojawiło się wskazanie do upomnienia nieletniego, w 4 – zastosowania nadzoru kuratora, w 2 natomiast – zobowiązania nieletniego do określonego postępowania. Za pojedyncze przypadki należy uznać sugestie w zakresie orzeczenia nadzoru instytucji, ośrodka kuratorskiego, skierowania nieletniego na obserwację psychiatryczną.

Tabela 56. Zalecenia zawarte w wywiadach sądowych

Zalecenia zawarte w wywiadach sądowych	N	%
skierowanie nieletniego do młodzieżowego ośrodka wychowawczego, brak wskazania rodzaju	49	12,3
skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego, brak wskazania rodzaju	19	4,8
skierowanie nieletniego do młodzieżowego ośrodka wychowawczego, zakładu poprawczego i inne zalecenia	1	0,3
inne	98	24,7
brak zaleceń	166	41,8
nie dotyczy, brak wywiadu	63	15,9
<i>brak danych</i>	1	0,3
ogółem	397	100,0

7. Charakterystyka opinii sądowo-psychiatrycznych

Łącznie wobec 397 nieletnich zostały sporządzone jedynie 32 opinie sądowo-psychiatryczne. W pięciu sprawach dołączono kserokopię opinii sporządzonej w innej sprawie. W grupie porównawczej nie pojawił się dowód z opinii sądowo-psychiatrycznej.

Tabela 57. Opinie sądowo-psychiatryczne

Opinie sądowo-psychiatryczne	N	%
sporządzona w analizowanej sprawie	27	6,8
kserokopia z innej sprawy	5	1,3
brak	366	92,0
ogółem	398*	100

**wobec jednego nieletniego zostały sporządzone dwie opinie*

Średni czas sporządzenia opinii sądowo-psychiatrycznej w badanych sprawach wyniósł 45 dni. Co najmniej w połowie przypadków czas potrzebny na dokonanie tej czynności był krótszy niż 40 dni. Najszybciej opinię sporządzono w ciągu jednego dnia, najdłużej zaś w ciągu 130 dni. Była to jedna z dwóch opinii sporządzona w terminie ponad 3-miesięcznym.

Tabela 58. Czas sporządzenia opinii sądowo-psychiatrycznej (w dniach)

Średnia	45
Mediana	40
Minimum	1
Maksimum	130

W prawie każdym przypadku zespół wydający opinię sądowo-psychiatryczną stanowili dwaj biegli lekarze psychiatrzy, w tym blisko w co trzecim – wspólnie z biegłym psychologiem. W dwóch sprawach sąd dopuścił dowód z opinii sporządzonej przez jednego biegłego psychiatrę. Odnotowano również jedną opinię sądowo-psychologiczną sporządzoną przez biegłego psychologa. Opinia ta zostanie poddana analizie łącznie z opiniami sądowo-psychiatrycznymi.

Tabela 59. Podmiot sporządzający opinię sądowo-psychiatryczną

Podmiot sporządzający opinię sądowo-psychiatryczną	N	%
2 biegłych lekarzy psychiatrów	18	4,5
2 biegłych lekarzy psychiatrów oraz psycholog	11	2,8
inne	3	0,8
nie dotyczy	366	92,0
ogółem	398	100,0

W 29 opiniach stan zdrowia psychicznego nieletniego został ustalony badaniem ambulatoryjnym. Zaledwie w trzech przypadkach została przeprowadzona obserwacja sądowo-psychiatryczna, trwająca odpowiednio: do 4 tygodni, 4 tygodnie i 6 tygodni.

Tabela 60. Metoda badania stanu zdrowia psychicznego

Metoda badania stanu zdrowia psychicznego	N	%
badanie ambulatoryjne	29	7,3
obserwacja sądowo-psychiatryczna	3	0,8
nie dotyczy, brak opinii	366	92,0
ogółem	398	100,0

Jedynie 6 postanowień o dopuszczeniu dowodu z opinii o stanie zdrowia psychicznego pozwoliło na ustalenie podstaw decyzji sędziowskich w tej kwestii. Zaliczyć do nich należy: popełnienie kilku czynów oraz ucieczki na „głódzie narkotykowym” z ośrodka, tendencje samobójcze, zachowania agresywne, wysoki stopień demoralizacji, wniosek biegłych psychiatrów o skierowanie nieletniego na obserwację sądowo-psychiatryczną z uwagi na niemożność ustalenia stanu psychicznego na podstawie jednorazowego badania ambulatoryjnego. Sąd co do zasady pytał biegłych: czy nieletni cierpiał na chorobę psychiczną, był upośledzony umysłowo lub czy wykazywał inne zakłócenia czynności psychicznych, czy w czasie czynu mógł rozpoznać jego znaczenie i pokierować swoim postępowaniem; o aktualny stan zdrowia nieletniego; czy nieletni był uzależniony; czy zachodziła potrzeba zmiany środka; czy zachodziła potrzeba stosowania środków leczniczych; o ustalenie stopnia demoralizacji.

Sporządzone opinie sądowo-psychiatryczne najczęściej nie zawierały informacji o zastosowanych technikach badania. W 17 opiniach pojawiła się wzmianka

o przeprowadzonej rozmowie/rozmowie diagnostycznej/wywiadzie klinicznym, w 11 – o dokonanej obserwacji. W 6 opiniach posłużono się testami organicznych uszkodzeń OUN, w tym: Testem Pamięci Wzrokowej Bentona, Testami Wzrokowo-Motorycznymi Bendera i Gestalt, Testem płynności figuralnej Ruffa. W 4 przypadkach wykorzystano testy inteligencji (Skalę Inteligencji Wechslera oraz Test matrycy Ravena). Również w 4 użyto testów projekcyjnych: niedokończonych zdań i opowiadań oraz rysunkowych (Test „Drzewo” Kocha, „Rysunek rodziny”), w 3 natomiast – kwestionariuszy agresji (Kwestionariusz A-R Ostrowskiej, Kwestionariusz Agresywności Młodzieży, Kwestionariusz Impulsywności IVE, Skala Ekspresji Gniewu) oraz testów osobowości (Kwestionariusz Osobowości Eysnecka EPQ-R, Inwentarz Osobowości NEO-FFI). W jednostkowych przypadkach posłużono się testem wiadomości szkolnych, kwestionariuszem samooceny (Jaki jesteś?), innym testem projekcyjnym (Test piramid barwnych), testem dojrzałości społecznej – skalą kompetencji. Do kategorii „inne” należy zaliczyć analizę akt (w 9 przypadkach), wywiad z matką oraz badanie EEG.

Tabela 61. Zastosowane techniki

Zastosowane techniki	N	%
rozmowa/rozmowa diagnostyczna/wywiad/wywiad kliniczny	17	4,3
obserwacja	11	2,8
testy organiczne/organicznych uszkodzeń OUN	6	1,5
testy/kwestionariusze inteligencji	4	1,0
testy projekcyjne – niedokończonych zdań i opowiadań	4	1,0
testy projekcyjne – rysunkowe	4	1,0
testy/kwestionariusze agresji/niedostosowania społecznego	3	,8
testy/kwestionariusze osobowości	3	,8
test wiadomości/umiejętności szkolnych	1	,3
testy/kwestionariusze samooceny	1	,3
testy projekcyjne inne	1	,3
testy/próby rozwojowe/dojrzałości (np. społecznej)	1	,3
inne	9	2,3
<i>Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny</i>		

W 19 opiniach sądowo-psychiatrycznych znalazła się informacja o zaburzeniach zachowania i emocji, w 12 – o nieprawidłowo kształtującej się osobowości. W 6

przypadkach biegli rozpoznali upośledzenie umysłowe, w 10 – szkodliwe używanie środków psychoaktywnych, w tym w 3 – uzależnienie od ww. W 3 zawarto również informacje o stopniu demoralizacji nieletniego. W 25 opiniach pojawiły się zalecenia w zakresie orzeczenia konkretnego środka wychowawczego lub poprawczego. Odnotowania niewątpliwie wymagają sytuacje dostrzeżone w trakcie badania akt dwóch spraw.

W pierwszej z nich sąd zlecił przeprowadzenie dowodu z opinii sądowo-psychiatrycznej w ramach pomocy sądowej. Do akt dołączono notatkę urzędową protokolanta z adnotacją: *„na liście biegłych nie widnieje seksuolog dziecięcy ani psychiatra dziecięcy”*. Sąd mający sporządzić dowód w sprawie wydał zarządzenie o zwrocie akt. Sąd orzekający natomiast nie podjął dalszych czynności. Dowód z opinii sądowo-psychiatrycznej nie został przeprowadzony.

W drugiej sprawie zespół biegłych wydających opinię sądowo-psychiatryczną napisał: *„nieletni wymaga nadzoru, kontroli i leczenia w zamkniętym oddziale psychiatrycznym, ze względu na stopień upośledzenia nie jest celowe umieszczenie nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym ani tym bardziej w zakładzie poprawczym”*. W sprawie tej sąd orzekł zakład poprawczy. W uzasadnieniu podjętej decyzji powołał się na § 11 rozporządzenia Ministerstwa Edukacji Narodowej z dnia 12 maja 2011 r.¹⁸⁴ wykluczający możliwość skierowania do młodzieżowego ośrodka wychowawczego nieletniego, u którego rozpoznano upośledzenie umysłowe w stopniu umiarkowanym. Sąd powołując się na nieskuteczność dotychczas stosownego nadzoru kuratora, jak również formalne przesłanki wykluczające zastosowanie młodzieżowego ośrodka wychowawczego oraz mając na względzie pogłębiającą się demoralizację i nasilenie zachowań agresywnych zdecydował o orzeczeniu wobec nieletniego środka poprawczego w formie bezwzględnej. W sprawie tej organ decyzyjny wziął pod uwagę dowód z opinii diagnostycznej sugerującej zakład poprawczy resocjalizacyjno-rewalidacyjny. Sąd napisał: *„celowym ze względu na dobro nieletniego jest umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym. Tylko odizolowanie nieletniego od niewygodnego środowiska wychowawczego i umieszczenie go w placówce, gdzie zostaną mu postawione*

¹⁸⁴ Rozporządzenie w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt ich dzieci w tych placówkach (Dz.U. Nr 109, poz. 631).

konkretne wymagania i zastosowane wobec niego profesjonalne oddziaływania, dostosowane do jego możliwości, daje gwarancję resocjalizacji nieletniego oraz stworzy mu warunki powrotu do życia zgodnego z normami i zdobycia zawodu. Pozostawienie nieletniego w środowisku rodzinnym może doprowadzić do tragedii.”

8. Charakterystyka opinii szkolnych i innych źródeł wiedzy o nieletnim

W blisko 60% spraw dołączone zostały opinie o nieletnim ze szkoły¹⁸⁵, w tym w około 65% była to jedna opinia. W aktach 79 spraw znalazła się więcej niż jedna opinia, przy czym w 10 przypadkach opinie te uznano za sprzeczne ze sobą. Jednostkową sytuację stanowiło nienadesłanie opinii, mimo próśb sądu. Również w jednej sprawie odnotowano, że co prawda w aktach nie znalazła się opinia, ale sąd zaliczył ją w poczet materiału dowodowego, co może oznaczać, że sąd faktycznie dysponował takim dowodem (w dalszej analizie kategoria „inne” zostanie potraktowana jako „brak opinii”).

W aktach grupy porównawczej znacznie rzadziej pojawiała się opinia o uczniu ze szkoły (różnica blisko 23 punktów procentowych). Rzadziej również sąd dysponował więcej niż jedną opinią (różnica około 10 punktów procentowych).

Tabela 62. Opinia o nieletnim ze szkoły

opinia o nieletnim ze szkoły	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
w aktach znajduje się jedna opinia	146	36,8	15	25,0
w aktach znajduje się więcej niż jedna opinia - zbieżne	69	17,4	5	8,3
w aktach znajduje się więcej niż jedna opinia - sprzeczne	10	2,5	1	1,7
sąd zwrócił się o opinię, ale jej nie nadesłano	1	0,3	0	0
brak opinii	170	42,8	39	65,0
inne	1	0,3	0	0
ogółem	397	100	60,0	100,0

¹⁸⁵ 97 opinii została sporządzona przez placówki, w których przebywał i uczył się nieletni.

Średnio w co drugiej opinii pojawiły się informacje o zachowaniu nieletniego oraz o przebiegu jego nauki. Mniej niż w co trzeciej natomiast zawarte zostały dane o rodzicach oraz o stosunku nieletniego wobec nauczycieli. Na podstawie około 25% opinii możliwe było ustalenie stosunku rówieśników wobec nieletniego, jak również podejmowanych oddziaływań wychowawczych. Co piąta opinia dostarczała informacji o warunkach wychowawczych nieletniego i o spędzaniu przez niego czasu wolnego. Jedynie w co dziesiątej opisano kontakty szkolne badanych. Pozyskanie informacji o problemach występujących w rodzinie oraz o sytuacji bytowej rodziny na podstawie opinii o uczniu, należy uznać za dość rzadką sytuację. W 6 opiniach zamieszczono wzmiankę o stanie zdrowia nieletniego, w 2 odpowiednio: o uzależnieniach oraz o poziomie intelektualnym. Trzy opinie zawierały prośbę o zastosowanie środka wychowawczego. Jednostkowo pojawiła się prognoza wychowawcza, informacja o zdarzeniu oraz informacja o miejscu zatrudnienia w ramach odbywanych praktyk.

Analiza danych zawartych w tabeli 63. pozwala na stwierdzenie, że opinie o uczniu zawarte w aktach grup porównawczych zawierają znacznie mniej informacji aniżeli te sporządzone w grupie właściwej (różnice widoczne w każdej kategorii), przy czym największe rozbieżności dotyczą kategorii zachowania nieletniego, przebiegu nauki, podejmowanie oddziaływań wychowawczych (różnica odpowiednio po około 20 punktów procentowych). W żadnej ze sporządzonych opinii nie odnotowano również informacji o sytuacji materialno-bytowej nieletniego.

Tabela 63. Elementy opinii szkolnej

Elementy opinii szkolnej	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
zachowanie nieletniego	220	55,4	21	35,0
przebieg nauki nieletniego	216	54,4	21	35,0
informacje dotyczące rodziców	150	37,8	14	23,3
stosunek nieletniego wobec nauczycieli	138	34,8	12	20,0
stosunek rówieśników wobec nieletniego	105	26,4	9	15,0
podejmowanie oddziaływań wychowawczych	92	23,2	5	8,3
warunki wychowawcze nieletniego	87	21,9	7	11,7
sposób spędzania czasu wolnego	79	19,9	2	3,3
kontakty szkolne	37	9,3	3	5,0
problemy występujące w rodzinie nieletniego	13	3,3	1	1,7
sytuacja bytowa rodziny	6	1,5	0	0
inne elementy dołączonej opinii ze szkoły	22	5,5	1	1,7
nie dotyczy, brak opinii	172	43,3	39	65,0
<i>Dane nie sumują się do 100% - możliwy wybór wielokrotny</i>				

58% sporządzonych opinii oceniono jako negatywne, w blisko 30% natomiast – jako przeciętne, co oznacza, iż w opinii pojawiły się zarówno korzystne, jak i niekorzystne informacje o nieletnim. Ponad połowa tzw. „podwójnych opinii” miała charakter negatywny. W 23 sprawach nie udało się dokonać kategoryzacji sporządzonych opinii wedle założonego schematu, w tym: w 4 przypadkach sporządzono więcej niż 1 opinię, a charakter każdej określono jako przeciętny, w 7 natomiast dołączone opinie były zarówno negatywne, jak i przeciętne, w 2 – pozytywne i przeciętne. W 3 sprawach do akt dołączono dwie opinie o sprzecznej ocenie ucznia.

Dwukrotnie rzadziej opinie sporządzone w grupie porównawczej uznano za negatywne. Częściej również określono ich charakter jako przeciętny (różnica 5 punktów procentowych).

Tabela 64. Ocena opinii o nieletnim

Ocena opinii o nieletnim	grupa właściwa		grupa porównawcza	
	N	%	N	%
w aktach znajduje się tylko jedna opinia - negatywna	85	21,4	6	10,0
w aktach znajduje się tylko jedna opinia - pozytywna	21	5,3	2	3,3
w aktach znajduje się tylko jedna opinia - przeciętna (zarówno pozytywne, jak i negatywne informacje)	41	10,3	9	15,0
w aktach znajduje się więcej niż jedna opinia - wszystkie/w większości negatywne	44	11,1	1	1,7
w aktach znajduje się więcej niż jedna opinia- wszystkie/w większości pozytywne	11	2,8	1	1,7
inne	23	5,8	2	3,3
nie dotyczy, brak opinii	172	43,3	39	65,0
ogółem	397	100,0	60	100,0

W 176 sprawach odnotowano tzw. inne źródła wiedzy o nieletnim. Należy do nich zaliczyć informacje pochodzące od dyrektora schroniska dla nieletnich (łącznie 48 przypadków), w tym informacje o zachowaniu nieletniego, listy pochwalne, prośba o umieszczeniu w grupie interwencyjnej. W 31 sprawach pojawiła się dokumentacja poradni psychologiczno-pedagogicznej, w 26 natomiast – opinia placówki opiekuńczo-wychowawczej. Sąd dysponował także informacjami nadesłanymi z młodzieżowego ośrodka wychowawczego (18 spraw), ze szkoły (16 spraw), kartą leczenia szpitalnego (15 spraw) oraz opinią młodzieżowego ośrodka socjoterapii. Odnotowano również pewne formy współpracy policji z sądem w postaci nadesłanych informacji z policyjnej izby dziecka czy też wniosku komendanta o wgląd w sytuację rodzinną nieletniego. W 9 sprawach dołączony został wniosek kuratora o zmianę środka wychowawczego, w 5 natomiast wniosek rodziców/opiekuna o podjęcie interwencji. Rzadko, ale w aktach spraw pojawiały się również: opinie uzupełniające, opinie psychologiczne, opinie biegłego seksuologa, opinie ośrodków terapii uzależnień, zaświadczenia lekarskie, opinie/wywiady z innych spraw/teczki nadzoru (czasem sąd zaliczał w poczet materiału dowodowego akta innej sprawy, w której zamieszczone były ww. dokumenty). Do zupełnie jednostkowych źródeł dowodowych zaliczyć trzeba: opinię proboszcza parafii, opinię sąsiadów, apel kolegów i koleżanek, dane pochodzące z urzędu gminy.

W grupie porównawczej również w 2 przypadkach odnotowano tzw. inne źródła wiedzy o nieletnim, w tym: orzeczenie poradni pedagogiczno-psychologicznej, kartę informacyjną leczenia szpitalnego oraz sprawozdanie okresowe z pełnienia funkcji rodziny zastępczej.

9. Czynniki warunkujące orzeczenia sądów

Podrozdział ten zawiera szczegółową analizę czynników, które wpływają na decyzję sądu o zastosowaniu wobec nieletniego środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, środka poprawczego (w formie bezwzględnej oraz z warunkowym zawieszeniem jego wykonania) oraz tzw. innych środków (łącznie z umorzeniem postępowania). Na potrzeby niniejszego opracowania – w oparciu o przeprowadzone badanie oraz analizę statystyczną – przyjęto siedem grup czynników, które uznano za mające wpływ na rodzaj orzekanego wobec nieletniego środka. Wyróżniono czynniki: demograficzne, rodziny, zachowania nieletniego w szkole, zachowania nieletniego poza szkołą, wcześniejszego kontaktu z wymiarem sprawiedliwości, popełnionego czynu, sugestii instytucji pomocniczych. Określono zmienne dla każdego z czynników. Mając na względzie znaczną dysproporcję rozkładu odpowiedzi, do weryfikacji wpływu poszczególnych czynników wybrano zmienne najliczniej odnotowane w każdej z czterech grup nieletnich. Wskazano również zakładane kierunki relacji: prawdopodobieństwo orzeczenia najsurowszego środka wymienionego w art. 6 u.p.n. w odniesieniu do poszczególnych kategorii zmiennych niezależnych.

1. Czynniki demograficzny. Zmienne: wiek, płeć, miejsce zamieszkania.
Zakładany kierunek: środek poprawczy jest orzekany częściej wobec starszych chłopców, pochodzących z terenów miejskich.
2. Czynniki rodziny. Zmienne: typ rodziny, problemy występujące w rodzinie nieletniego.
Zakładany kierunek: mniejsze prawdopodobieństwo orzeczenia środka poprawczego istnieje wobec nieletnich, którzy wychowali się w rodzinie pełnej, w której nie występowały problemy w postaci: alkoholizmu i przestępczości/pobytu w ZK rodziców.

3. Czynniki zachowania nieletniego w szkole. Zmienne: powtarzanie klas, wagary, słabe wyniki w nauce, agresja wobec nauczycieli, agresja wobec rówieśników.
Zakładany kierunek: wobec nieletnich, którzy powtarzają klasy, wagarują, uzyskują słabe wyniki w nauce, są agresywni zarówno wobec nauczycieli, jak i rówieśników istnieje wyższe prawdopodobieństwo orzeczenia środka poprawczego.
4. Czynniki zachowania nieletniego poza szkołą. Zmienne: problemy wychowawcze, ucieczki z domu, popełnianie czynów karalnych, zachowania agresywne.
Zakładany kierunek: najsurowszy środek jest orzekany częściej wobec nieletnich, którzy sprawiają problemy wychowawcze, dokonują ucieczek z domu/placówki, popełniają czyny karalne oraz zachowują się agresywnie.
5. Czynniki wcześniejszego kontaktu z wymiarem sprawiedliwości. Zmienne: wcześniejsza sprawa w sądzie, uprzednio stosowane środki wychowawcze, pobyt w młodzieżowym ośrodku socjoterapii.
Zakładany kierunek: prawdopodobieństwo orzeczenia najsurowszego środka zwiększa fakt wcześniejszego kontaktu z wymiarem sprawiedliwości i orzeczonych środków wychowawczych oraz uprzedni pobyt w młodzieżowym ośrodku socjoterapii.
6. Czynniki popełnionego czynu. Zmienne: kwalifikacja popełnionego czynu, liczba popełnionych czynów.
Zakładany kierunek: środek poprawczy stosowany jest głównie wobec nieletnich, którzy dopuścili się czynów najpoważniejszych oraz nieletnich, wobec których decyzja zapadła na podstawie popełniania więcej niż tylko jednego czynu.
7. Czynniki sugestii instytucji pomocniczych. Zmienne: zgodność zaleceń zawartych w opiniach diagnostycznych oraz wywiadach środowiskowych w zakresie orzeczenia konkretnego środka.
Zakładany kierunek: prawdopodobieństwo zastosowania wobec nieletniego konkretnego środka zwiększa wydanie zaleceń w tym zakresie zawartych w opiniach diagnostycznych.

Zmienną zależną był „rodzaj zastosowanego środka”. Pozostałe zmienne, poddane analizie, określono jako zmienne niezależne. Zależności między poszczególnymi zmiennymi zostały sprawdzone przy wykorzystaniu tabel krzyżowych oraz wybranej miary statystycznej (V Kramera). Większość z nich okazała się istotna statystycznie.

W ramach **czynnika demograficznego** przyjęto trzy zmienne: płeć nieletniego, wiek (w kategoriach: do 14 roku życia, 15 lat, 16 lat, 17 lat i powyżej) oraz miejsce zamieszkania (wieś, miasto małe i średnie – łącznie do 100 000 mieszkańców, oraz miasto duże i bardzo duże – powyżej 100 000 mieszkańców). Analiza danych zawartych w tabelach: 65, 66, 67 potwierdza przyjętą hipotezę. Wobec większości nieletnich dziewcząt sąd zastosował środki wychowawcze (w tym: młodzieżowy ośrodek wychowawczy – 66,7% oraz tzw. inne 10,3%). Wobec co czwartej zapadło orzeczenie środka poprawczego – przy czym w 19,5% – w formie bezwzględnej. Orzeczenia wobec nieletnich chłopców w ponad połowie przypadków dotyczyły środka poprawczego, w większości w formie bezwzględnej (łącznie 42,7%). Pozostałe 47% stanowiły orzeczenia innych środków, w tym w 33,2% przypadków – młodzieżowego ośrodka wychowawczego. Na podstawie danych zawartych w tabeli 65. należy stwierdzić, iż zakład poprawczy w formie bezwzględnej stosowany był dwukrotnie częściej wobec nieletnich chłopców, zakład poprawczy z warunkowym zawieszeniem jego wykonania – trzykrotnie częściej. Odwrotna relacja widoczna jest w przypadku orzeczenia młodzieżowego ośrodka wychowawczego – zastosowanie ww. środka wobec dziewcząt było dwukrotnie częstsze (por. tab. 65).

Na podstawie tabeli 66. zasadne wydaje się twierdzenie o zwiększaniu się prawdopodobieństwa orzeczenia zakładu poprawczego (w formie bezwzględnej oraz z warunkowym zawieszeniem jego wykonania) wraz z wiekiem nieletniego, oraz odwrotnie – mniejszym prawdopodobieństwem orzeczenia młodzieżowego ośrodka wychowawczego wobec starszych nieletnich. Wobec najmłodszej kategorii nieletnich, tj. do 14 roku życia sądy przede wszystkim stosowały młodzieżowy ośrodek wychowawczy (49,4%), wobec pozostałych grup – zakład poprawczy w formie bezwzględnej (odpowiednio: 47%, 50%, 68,7%). Orzeczenia zakładu poprawczego z warunkowym zawieszeniem wykonania stanowiły zdecydowaną mniejszość, jednak co istotne – prawdopodobieństwo ich orzeczenia zwiększało się dwukrotnie wraz z wiekiem. W przypadku kategorii „inne” nie zauważono znaczących zależności (10-17%).

Wobec nieletnich zamieszkujących tereny wiejskie, w ponad połowie przypadków zapadło orzeczenie umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Wobec co trzeciego sąd zastosował środek poprawczy, tylko w 7,5% przypadków

z warunkowym zawieszeniem jego wykonania. Decyzja sądu wobec nieletnich pochodzących z małych i średnich miast, w ponad połowie przypadków dotyczyła orzeczenia środka poprawczego, przy czym w 42,2% w formie bezwzględnej. W 34,8% przypadków zapadła decyzja o młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Podobne proporcje odnotowano w kategorii nieletnich pochodzących z miast dużych i bardzo dużych. Dane zawarte w tabeli 67. pozwalają na następujące twierdzenia: sądy częściej orzekały młodzieżowy ośrodek wychowawczy w stosunku do nieletnich zamieszkujących tereny wiejskie, zakłady poprawcze w formie bezwzględnej natomiast – wobec nieletnich zamieszkujących tereny miejskie. W przypadku środka poprawczego z warunkowym zawieszeniem wykonania oraz tzw. innych środków nie odnotowano znaczących zależności.

Tabela 65. Rodzaj zastosowanego środka a płeć

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Płeć	kobieta	N	58	3	17	9	87
		%	66,7%	3,4%	19,5%	10,3%	100,0%
	mężczyzna	N	123	38	158	51	370
		%	33,2%	10,3%	42,7%	13,8%	100,0%
Ogółem		N	181	41	175	60	457
		%	39,6%	9,0%	38,3%	13,1%	100,0%
V Kramera	0,273***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Tabela 66. Rodzaj zastosowanego środka a wiek w chwili popełnienia czynu

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Wiek w chwili popełnienia czynu	do 14 roku życia	N	38	7	19	13	77
		%	49,4%	9,1%	24,7%	16,9%	100,0%
	15 lat	N	37	5	47	11	100
		%	37,0%	5,0%	47,0%	11,0%	100,0%
	16 lat	N	30	17	63	16	126
		%	23,8%	13,5%	50,0%	12,7%	100,0%
	17 lat i powyżej	N	1	12	46	8	67
		%	1,5%	17,9%	68,7%	11,9%	100,0%
Ogółem		N	106	41	175	48	370
		%	28,6%	11,1%	47,3%	13,0%	100,0%
V Kramera	0,224***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Tabela 67. Rodzaj zastosowanego środka a miejsce zamieszkania

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Miejsce zamieszkania	wieś	N	49	7	22	15	93
		%	52,7%	7,5%	23,7%	16,1%	100,0%
	miasto do 100 000 mieszkańców	N	78	24	94	28	224
		%	34,8%	10,7%	42,0%	12,5%	100,0%
	miasto powyżej 100 000 mieszkańców	N	54	10	59	16	139
		%	38,8%	7,2%	42,4%	11,5%	100,0%
Ogółem		N	181	181	41	175	59
		%	39,7%	9,0%	38,4%	12,9%	100,0%
V Kramera	0,126*						

*Zależność istotna statystycznie, $p < 0,05$.

Czynnik rodziny. Na potrzeby niniejszej analizy założono, że „czynnikami chroniącymi” przed orzeczeniem środka najsurowszego były: wychowanie w rodzinie

pełnej oraz brak problemów w tej rodzinie (alkoholizm, przestępczość/pobyt w ZK). Za „czynniki predestynujące” uznano natomiast wychowanie w instytucjach oraz występowanie wyżej wspomnianych problemów. Sprawdzone również, czy fakt posiadania młodszego i starszego rodzeństwa miał wpływ na podejmowaną przez sąd decyzję. Wszystkie zależności okazały się nieistotne statystycznie, co zdecydowało jednoznacznie o odrzuceniu tej grupy czynników warunkujących decyzję sędziów.

Tabela 68. Rodzaj zastosowanego środka a typ rodziny

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Rodzina nieletniego	pełna*	N	106	24	93	39	262
		%	40,5%	9,2%	35,5%	14,9%	100,0%
	samotne wychowanie	N	42	12	46	15	115
		%	36,5%	10,4%	40,0%	13,0%	100,0%
	instytucje	N	32	5	35	4	76
		%	42,1%	6,6%	46,1%	5,3%	100,0%
Ogółem		N	180	41	174	58	453
		%	39,7%	9,1%	38,4%	12,8%	100,0%
V Kramera	0,09 (ns)						

*Łącznie kategorie: pełna, zrekonstruowana, rodzina zastępcza.

Tabela 69. Rodzaj zastosowanego środka a posiadanie starszego rodzeństwa

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Ma starsze rodzeństwo	nie	N	57	13	62	14	146
		%	39,0%	8,9%	42,5%	9,6%	100,0%
	tak	N	121	26	103	32	282
		%	42,9%	9,2%	36,5%	11,3%	100,0%
Ogółem		N	178	39	165	46	428
		%	41,6%	9,1%	38,6%	10,7%	100,0%
V Kramera	0,059 (ns)						

Tabela 70. Rodzaj zastosowanego środka a posiadanie młodszego rodzeństwa

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Ma młodsze rodzeństwo	nie	N	73	15	59	20	167
		%	43,7%	9,0%	35,3%	12,0%	100,0%
	tak	N	105	24	106	26	261
		%	40,2%	9,2%	40,6%	10,0%	100,0%
Ogółem		N	178	39	165	46	428
		%	41,6%	9,1%	38,6%	10,7%	100,0%
V Kramera	0,058(ns)						

Tabela 71. Rodzaj orzeczonego środka a alkoholizm matki

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy dotyczące matki-alkoholizm	nie	N	115	30	110	27	282
		%	40,8%	10,6%	39,0%	9,6%	100,0%
	tak	N	43	7	51	9	110
		%	39,1%	6,4%	46,4%	8,2%	100,0%
Ogółem		N	158	37	161	36	392
		%	40,3%	9,4%	41,1%	9,2%	100,0%
V Kramera	0,084 (ns)						

Tabela 72. Rodzaj zastosowanego środka a przestępczość/pobyt w ZK matki

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy dotyczące matki- przestępczość/pobyt w ZK	nie	N	143	30	146	30	349
		%	41,0%	8,6%	41,8%	8,6%	100,0%
	tak	N	15	7	15	6	43
		%	34,9%	16,3%	34,9%	14,0%	100,0%
Ogółem		N	158	37	161	36	392
		%	40,3%	9,4%	41,1%	9,2%	100,0%
V Kramera	0,106 (ns)						

Tabela 73. Rodzaj zastosowanego środka a alkoholizm ojca

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy dotyczące ojca- alkoholizm	nie	N	75	17	63	18	173
		%	43,4%	9,8%	36,4%	10,4%	100,0%
	tak	N	83	18	94	18	213
		%	39,0%	8,5%	44,1%	8,5%	100,0%
Ogółem		N	158	35	157	36	386
		%	40,9%	9,1%	40,7%	9,3%	100,0%
V Kramera	0,079 (ns)						

Tabela 74. Rodzaj zastosowanego środka a przestępczość/pobyt w ZK ojca

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy dotyczące ojca- przestępczość/pobyt w ZK	nie	N	109	21	95	22	247
		%	44,1%	8,5%	38,5%	8,9%	100,0%
	tak	N	49	14	62	14	139
		%	35,3%	10,1%	44,6%	10,1%	100,0%
Ogółem		N	158	35	157	36	386
		%	40,9%	9,1%	40,7%	9,3%	100,0%
V Kamera	0,087 (ns)						

Czynnik zachowania nieletniego w szkole. Założono, że wobec nieletnich, którzy powtarzali klasy, wagarowali, osiągnęli słabe wyniki w nauce, byli agresywni istniało wyższe prawdopodobieństwo orzeczenia najsurowszego środka.

Sprawy nieletnich, którzy powtarzali klasy – blisko dwukrotnie częściej kończyły się orzeczeniem zakładu poprawczego w formie bezwzględnej. Trochę częściej również orzekano wobec takich nieletnich środek poprawczy z warunkowym zawieszeniem. W blisko połowie przypadków niepowtarzania klas szkolnych sąd podejmował decyzję o zastosowaniu wobec nieletniego młodzieżowego ośrodka wychowawczego oraz tzw. inne środki (blisko czterokrotnie częściej). Można zatem powiedzieć, iż w około 65% przypadków fakt niepowtarzania klas szkolnych gwarantował orzeczenie środka wychowawczego bądź umorzenie postępowania (por. tab. 75).

W przypadku wagarów/ucieczek ze szkoły zależność miała charakter odwrotny. Nieletni, którzy opuszczali zajęcia szkolne, częściej byli kierowani do młodzieżowych ośrodków wychowawczych (44,3%), rzadziej do zakładów poprawczych (38,4%) i innych (8,0%). W przypadku środka poprawczego w formie zawieszonyj nie odnotowano znaczących różnic (por. tab. 76). Podobna zależność pojawiła się w przypadku zmiennej „słabe wyniki w nauce”. W stosunku do nieletnich mających problem z nauką sądy częściej stosowały młodzieżowe ośrodki wychowawcze (45,7%) oraz rzadziej pozostałe środki (por. tab. 77).

Agresja wobec nauczycieli zwiększała prawdopodobieństwo orzeczenia środka poprawczego (w formie bezwzględnej oraz z warunkowym zawieszeniem wykonania, odpowiednio o 8,5 p.p. oraz 3,3 p.p.) oraz zmniejszała – orzeczenie młodzieżowego ośrodka wychowawczego (około 2 p.p.), jak również tzw. innych środków (ponad trzykrotnie) – por. tab. 78. Podobna zależność i podobne proporcje wystąpiły w zmiennej „zachowania agresywne wobec rówieśników w szkole” (por. tab. 79).

Można zatem powiedzieć, iż wobec nieletnich, którzy powtarzali klasy, zachowywali się agresywnie zarówno wobec nauczycieli, jak i rówieśników, istniało wyższe prawdopodobieństwo orzeczenia środka poprawczego (także w formie bezwzględnej). Prawdopodobieństwo orzeczenia młodzieżowego ośrodka wychowawczego zwiększał natomiast problem opuszczania zajęć szkolnych oraz osiągnięcia słabych wyników w nauce.

Tabela 75. Rodzaj zastosowanego środka a powtarzanie klas

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy nieletniego w szkole - powtarzanie klas	nie	N	71	13	44	31	159
		%	44,7%	8,2%	27,7%	19,5%	100,0%
	tak	N	109	27	127	15	278
		%	39,2%	9,7%	45,7%	5,4%	100,0%
Ogółem		N	180	40	171	46	437
		%	41,2%	9,2%	39,1%	10,5%	100,0%
V Kramera	0,255***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Tabela 76. Rodzaj zastosowanego środka a wagary/ucieczki ze szkoły

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy nieletniego w szkole - wagary/ucieczki ze szkoły	nie	N	31	9	42	19	101
		%	30,7%	8,9%	41,6%	18,8%	100,0%
	tak	N	149	31	129	27	336
		%	44,3%	9,2%	38,4%	8,0%	100,0%
Ogółem		N	180	40	171	46	437
		%	41,2%	9,2%	39,1%	10,5%	100,0%
V Kramera	0,168*						

* Zależność istotna statystycznie, $p < 0,05$.

Tabela 77. Rodzaj zastosowanego środka a słabe wyniki w nauce

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy nieletniego w szkole - słabe wyniki w nauce	nie	N	53	5	80	21	159
		%	33,3%	3,1%	50,3%	13,2%	100,0%
	tak	N	127	35	91	25	278
		%	45,7%	12,6%	32,7%	9,0%	100,0%
Ogółem		N	180	40	171	46	437
		%	41,2%	9,2%	39,1%	10,5%	100,0%
V Kramera	0,231***						

***Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Tabela 78. Rodzaj zastosowanego środka a agresja wobec nauczycieli

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy nieletniego w szkole - agresja wobec nauczycieli	nie	N	120	23	104	40	287
		%	41,8%	8,0%	36,2%	13,9%	100,0%
	tak	N	60	17	67	6	150
		%	40,0%	11,3%	44,7%	4,0%	100,0%
Ogółem		N	180	40	171	46	437
		%	41,2%	9,2%	39,1%	10,5%	100,0%
V Kramera	0,168*						

* Zależność istotna statystycznie, $p < 0,05$.

Tabela 79. Rodzaj zastosowanego środka a agresja wobec rówieśników

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy nieletniego w szkole - agresja wobec rówieśników	nie	N	105	22	87	39	253
		%	41,5%	8,7%	34,4%	15,4%	100,0%
	tak	N	75	18	84	7	184
		%	40,8%	9,8%	45,7%	3,8%	100,0%
Ogółem		N	180	40	171	46	437
		%	41,2%	9,2%	39,1%	10,5%	100,0%
V Kramera	0,199***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Czynnik zachowania poza szkołą został sprawdzony przy wykorzystaniu następujących zmiennych: stwarzanie problemów wychowawczych, spożywanie alkoholu, ucieczki z domu/placówki, popełnianie czynów karalnych. Założono, iż ww. zachowania zwiększały prawdopodobieństwo orzeczenia najsurowszego środka wymienionego w ustawie. Analiza danych zawartych w tabelach 80-84 pozwala na potwierdzenie założeń przyjętego czynnika.

Dane w tabeli 80. dość jednoznacznie wskazują, iż stwarzanie problemów wychowawczych zwiększało prawdopodobieństwo orzeczenia zarówno środka

poprawczego, jak i młodzieżowego ośrodka wychowawczego (o około 5% w obu kategoriach). Rzadziej wobec nieletnich stwarzających problemy wychowawcze sąd podjął decyzję o orzeczeniu innego środka, bądź o umorzeniu postępowania (blisko trzykrotnie).

Nieletni, którzy dokonywali ucieczek z domu/placówki, częściej byli kierowani do młodzieżowych ośrodków wychowawczych oraz zakładów poprawczych (dla ostatniej kategorii różnica około 17 p.p.). Co istotne, zakład poprawczy z warunkowym zawieszeniem wykonania częściej stosowano wobec nieletnich, którzy nie podejmowali takich działań. Wobec tej ostatniej kategorii sąd również znacznie częściej stosował tzw. inne środki bądź umarzał postępowanie (blisko dziewięciokrotnie częściej) – por. tab. 81.

Wobec ponad połowy nieletnich, którzy spożywali alkohol poza terenem szkoły sąd podjął decyzję o zastosowaniu środka poprawczego (łącznie 57,4%), tj. blisko dwukrotnie częściej niż w przypadku nieletnich, którzy nie spożywali alkoholu. Fakt spożywania alkoholu zmniejszał również prawdopodobieństwo orzeczenia młodzieżowego ośrodka wychowawczego oraz tzw. innych (dla tej ostatniej kategorii – ponad sześciokrotnie) – por. tab. 82.

Popęlnianie czynów karalnych przez nieletnich blisko dwukrotnie zwiększało prawdopodobieństwo orzeczenia zakładu poprawczego bez zawieszenia oraz blisko trzykrotnie – zakładu poprawczego z warunkowym zawieszeniem jego wykonania. Wobec nieletnich, którzy dopuścili się czynów karalnych istniało mniejsze prawdopodobieństwo orzeczenia młodzieżowego ośrodka wychowawczego (również blisko dwukrotnie) oraz tzw. innych (trzykrotnie) – por. tab. 83.

Przejawianie zachowań agresywnych poza szkołą znacząco różnicowało nieletnich w dwóch kategoriach, tj. zakładu poprawczego bez zawieszenia oraz tzw. innych środków. Zachowania agresywne zwiększały prawdopodobieństwo orzeczenia zakładu poprawczego (o około 13%) oraz zmniejszały szansę na tzw. „inne” (blisko czterokrotnie). W przypadku pozostałych kategorii nie odnotowano znaczących różnic. Można stwierdzić, iż nieletni, którzy nie zachowywali się agresywnie poza szkołą, mieli większą szansę na orzeczenie młodzieżowego ośrodka wychowawczego (por. tab. 84).

Tabela 80. Rodzaj zastosowanego środka a stwarzanie problemów wychowawczych

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy nieletniego w domu i poza szkołą - problemy wychowawcze	nie	N	65	15	64	30	174
		%	37,4%	8,6%	36,8%	17,2%	100,0%
	tak	N	116	26	111	16	269
		%	43,1%	9,7%	41,3%	5,9%	100,0%
Ogółem		N	181	41	175	46	443
		%	40,9%	9,3%	39,5%	10,4%	100,0%
V Kramera	0,181*						

* Zależność istotna statystycznie, $p < 0,05$.

Tabela 81. Rodzaj zastosowanego środka a ucieczki z domu

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy nieletniego w domu i poza szkołą - ucieczki z domu	nie	N	98	26	77	42	243
		%	40,3%	10,7%	31,7%	17,3%	100,0%
	tak	N	83	15	98	4	200
		%	41,5%	7,5%	49,0%	2,0%	100,0%
Ogółem		N	181	41	175	46	443
		%	40,9%	9,3%	39,5%	10,4%	100,0%
V Kramera	0,278***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Tabela 82. Rodzaj zastosowanego środka a spożywanie alkoholu poza szkołą

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy nieletniego w domu i poza szkołą - alkohol	nie	N	74	13	47	37	171
		%	43,3%	7,6%	27,5%	21,6%	100,0%
	tak	N	107	28	128	9	272
		%	39,3%	10,3%	47,1%	3,3%	100,0%
Ogółem		N	181	41	175	46	443
		%	40,9%	9,3%	39,5%	10,4%	100,0%
V Kramera	0,32***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Tabela 83. Rodzaj zastosowanego środka a popełnianie czynów karalnych

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy nieletniego w domu i poza szkołą - popełnianie czynów karalnych	nie	N	121	12	70	35	238
		%	50,8%	5,0%	29,4%	14,7%	100,0%
	tak	N	60	29	105	11	205
		%	29,3%	14,1%	51,2%	5,4%	100,0%
Ogółem		N	181	41	175	46	443
		%	40,9%	9,3%	39,5%	10,4%	100,0%
V Kramera	0,318***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Tabela 84. Rodzaj zastosowanego środka a zachowania agresywne poza szkołą

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy nieletniego w domu i poza szkołą - zachowania agresywne	nie	N	94	21	75	36	226
		%	41,6%	9,3%	33,2%	15,9%	100,0%
	tak	N	87	20	100	10	217
		%	40,1%	9,2%	46,1%	4,6%	100,0%
Ogółem		N	181	41	175	46	443
		%	40,9%	9,3%	39,5%	10,4%	100,0%
V Kramera	0,204***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Czynnik wcześniejszego kontaktu z wymiarem sprawiedliwości. Założono, iż nieletni, którzy wcześniej mieli sprawy w sądzie, częściej byli kierowani do zakładów poprawczych. Uznano również, że uprzednio orzeczone środki wychowawcze wpływały dodatnio na podjęcie decyzji o zastosowaniu najsurowszego środka.

Za wcześniejszy kontakt z wymiarem sprawiedliwości przyjęto co najmniej jedną sprawę wszczętą z powodu popełnionego czynu karalnego bądź wykazywanych przejawów demoralizacji. Zmienna ta dość znacząco wpływała na rodzaj orzeczonego środka. Uprzedni kontakt z wymiarem sprawiedliwości ponad dwukrotnie zwiększał prawdopodobieństwo orzeczenia środka poprawczego, wpłynął dodatnio na podjęcie decyzji o środku poprawczym w formie zawieszony (około 2 p.p.), jak również zmniejszał szansę na zastosowanie: młodzieżowego ośrodka wychowawczego (około 13 p.p.) oraz tzw. innych (blisko siedmiokrotnie) – por. tab. 85.

Twierdzenie o wpływie uprzednio orzeczonych środków na podjęcie decyzji o orzeczeniu zakładu poprawczego, uzasadniono w oparciu o trzy zmienne: „orzeczony wcześniej nadzór kuratora”, „wcześniejsze umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym” oraz „uprzedni pobyt w młodzieżowym ośrodku socjoterapii”.

Uprzednio orzeczony nadzór kuratora zwiększał prawdopodobieństwo orzeczenia wobec nieletniego środka poprawczego (blisko dwukrotnie) – por. tab. 86. Zmienna „uprzedniego umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym” wręcz wykluczyła szansę na jego ponowne orzeczenie (4,3%), oraz blisko trzykrotnie zwiększyła szansę na skierowanie wychowanka do zakładu poprawczego bez warunkowego zawieszenia wykonania tego środka. Trochę częściej wobec nieletnich, co do których stosowano uprzednio młodzieżowy ośrodek wychowawczy, sądy orzekały zakłady poprawcze w formie zawieszanej oraz blisko trzykrotnie rzadziej tzw. inne (por. tab. 87).

Niewątpliwie bardzo zbliżony charakter można zaobserwować w przypadku zmiennej „uprzedniego pobytu w młodzieżowym ośrodku socjoterapii”. Blisko dwukrotnie częściej wychowankowie MOS byli kierowani do zakładu poprawczego bez warunkowego zawieszenia oraz ponad dwukrotnie rzadziej do młodzieżowego ośrodka wychowawczego. Rzadziej stosowany był wobec nich również środek poprawczy w zawieszeniu oraz tzw. inne środki (o około 4 p.p. dla ostatniej kategorii) – por. tab. 88.

Tabela 85. Rodzaj zastosowanego środka a uprzedni kontakt z wymiarem sprawiedliwości z powodu czynu karalnego lub demoralizacji

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Nieletni miał wcześniej przynajmniej jedną sprawę wszczętą z powodu czynu karalnego/demoralizacji	nie	N	104	18	60	44	226
		%	46,0%	8,0%	26,5%	19,5%	100,0%
	tak	N	71	22	113	6	212
		%	33,5%	10,4%	53,3%	2,8%	100,0%
Ogółem		N	175	40	173	50	438
		%	40,0%	9,1%	39,5%	11,4%	100,0%
V Kramera	0,342***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Tabela 86. Rodzaj zastosowanego środka a orzeczony wcześniej nadzór kuratora

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Wobec nieletniego stosowano nadzór kuratora	nie	N	97	17	53	33	200
		%	48,5%	8,5%	26,5%	16,5%	100,0%
	tak	N	82	23	121	18	244
		%	33,6%	9,4%	49,6%	7,4%	100,0%
Ogółem		N	179	40	174	51	444
		%	40,3%	9,0%	39,2%	11,5%	100,0%
V Kramera	0,256***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Tabela 87. Rodzaj zastosowanego środka a wcześniejsze orzeczenie młodzieżowego ośrodka wychowawczego

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Wobec nieletniego stosowano umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym	nie	N	175	31	98	47	351
		%	49,9%	8,8%	27,9%	13,4%	100,0%
	tak	N	4	9	76	4	93
		%	4,3%	9,7%	81,7%	4,3%	100,0%
Ogółem		N	179	40	174	51	444
		%	40,3%	9,0%	39,2%	11,5%	100,0%
V Kramera	0,469***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Tabela 88. Rodzaj zastosowanego środka a wcześniejsze umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Wobec nieletniego stosowano umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii	nie	N	167	35	136	46	384
		%	43,5%	9,1%	35,4%	12,0%	100,0%
	tak	N	12	5	38	5	60
		%	20,0%	8,3%	63,3%	8,3%	100,0%
Ogółem		N	179	40	174	51	444
		%	40,3%	9,0%	39,2%	11,5%	100,0%
V Kramera	0,202***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Czynnik popełnionego czynu. Założono, że popełnienie „czynu najpoważniejszego”, jak również popełnienie więcej niż tylko jednego czynu zwiększało prawdopodobieństwo orzeczenia najsurowszego ze środków. Zmiennymi, które wyznaczono do zweryfikowania przyjętego twierdzenia, były: kwalifikacja prawna czynu (według kategorii najliczniej odnotowanych na etapie badania: przeciwko mieniu, przeciwko życiu i zdrowiu, przeciwko wolności) oraz liczba czynów stanowiących podstawę wydanej w sprawie decyzji (tj. jeden, dwa, trzy, cztery i więcej).

Pierwsza z zależności, tj. rodzaj orzeczonego środka w odniesieniu do kwalifikacji prawnej, okazała się nieistotna statystycznie. Dodatkowo, dane zawarte w tabeli 89. pozwalają na twierdzenie, iż częściej w przypadku przestępstw skierowanych przeciwko mieniu sąd stosował wobec nieletnich środek poprawczy w formie bezwzględnej. Wynika to niewątpliwie z faktu, iż „przestępczość poważna nieletnich” stanowiła zdecydowaną mniejszość w ogóle odnotowań, przy czym aż 55 czynów, tj. 80% – uznanych na potrzeby niniejszej analizy za najpoważniejsze – stanowiły te zakwalifikowane z art. 280 k.k., a zatem wpisujące się w kategorię „przeciwko mieniu”. Odnotowano również 10 czynów popełnionych przeciwko życiu i zdrowiu oraz 3 zakwalifikowane odpowiednio z art. 197 k.k., art. 124 k.k. i art. 163 k.k. Jak wskazują dane zawarte w tabeli 90. – za czyny skierowane przeciwko życiu i zdrowiu

orzeczenie sądu było jednolite – we wszystkich przypadkach zakład poprawczy (w jednym z warunkowym zawieszeniem jego wykonania). Mimo, iż zależność statystyczna pomiędzy kategorią czynu a rodzajem orzeczonego środka okazała się nieistotna, to niewątpliwie „najpoważniejsza przestępczość nieletnich” co do zasady kończyła się orzeczeniem środka poprawczego. Za wyjątek należy uznać skierowanie nieletniego do młodzieżowego ośrodka wychowawczego w 6 przypadkach oraz orzeczenie tzw. innych środków (w 4 przypadkach).

Popęlnienie jednego bądź dwóch czynów nie różnicowało znacząco badanej próby. W około połowie przypadków stosowany był środek poprawczy, w tym po około 40% odpowiednio w formie zawieszony, jak i bezwzględny. Popęlnienie 4 czynów lub więcej sprzyjało orzeczeniu zakładu poprawczego (łącznie 54,8%), oraz zmniejszało prawdopodobieństwo orzeczenia: młodzieżowego ośrodka wychowawczego (19,3%) oraz tzw. innych (8,9%) – por. tab. 91.

Tabela 89. Rodzaj zastosowanego środka a kwalifikacja prawna czynu

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem	
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Czyn popełniony przez nieletniego	przeciwko mieniu	N	57	19	108	33	217	
		%	26,3%	8,8%	49,8%	15,2%	100,0%	
	przeciwko życiu i zdrowiu	N	22	8	37	17	84	
		%	26,2%	9,5%	44,0%	20,2%	100,0%	
	przeciwko wolności	N	10	4	7	5	26	
		%	38,5%	15,4%	26,9%	19,2%	100,0%	
	inne	N	20	10	23	5	58	
		%	34,5%	17,2%	39,7%	8,6%	100,0%	
	Ogółem		N	109	41	175	60	385
			%	28,3%	10,6%	45,5%	15,6%	100,0%
	V Kramera	0,104 (ns)						

Tabela 90. Czyny najpoważniejsze nieletnich

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem	
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Czyny najpoważniejsze nieletnich	art. 280 kk	N	5	7	39	4	55	
		%	9,1%	12,7%	70,9%	7,3%	100,0%	
	art. 156 kk	N	0	1	4	0	5	
		%	0,0%	20,0%	80,0%	0,0%	100,0%	
	art. 148 kk	N	0	0	5	0	5	
		%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	100,0%	
	art. 197 kk	N	0	0	1	0	1	
		%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	100,0%	
	art. 163 kk	N	0	0	1	0	1	
		%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	100,0%	
	art. 124 k.k.	N	1	0	0	0	1	
		%	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	
	Ogółem		N	6	8	50	4	68
			%	8,8%	11,8%	73,5%	5,9%	100,0%

Tabela 91. Rodzaj zastosowanego środka a liczba popełnionych czynów

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem	
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Ile łącznie czynów karalnych dopuścił się nieletni?	1	N	48	8	58	19	133	
		%	36,1%	6,0%	43,6%	14,3%	100,0%	
	2	N	22	5	29	12	68	
		%	32,4%	7,4%	42,6%	17,6%	100,0%	
	3	N	12	5	14	5	36	
		%	33,3%	13,9%	38,9%	13,9%	100,0%	
	4 i więcej	N	26	23	74	12	135	
		%	19,3%	17,0%	54,8%	8,9%	100,0%	
	Ogółem		N	108	41	175	48	372
			%	29,0%	11,0%	47,0%	12,9%	100,0%
V Kramera	0,140*							

* Zależność istotna statystycznie, $p < 0,05$.

Czynnik sugestii instytucji pomocniczych. Weryfikacja „hipotezy” nastąpiła przy pomocy dwóch pytań zawartych w ankiecie do badania akt spraw sądowych, mianowicie: „czy orzeczono środek jaki proponował zespół diagnostyczny wydający opinię w sprawie” oraz „czy orzeczono środek jaki proponował kurator”. Zbieżność sugestii zespołu diagnostycznego z wydanymi w sprawie orzeczeniami przeanalizowano przy uwzględnieniu podmiotu wydającego, tj. rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego (dalej ROD-K) oraz zespołu diagnostycznego schroniska dla nieletnich.

Tabela 92. pozwala na twierdzenie, iż w większości spraw wydane orzeczenie było zbieżne z sugestiami ROD-K (około 85%). Prawdopodobieństwo orzeczenia wobec nieletniego młodzieżowego ośrodka wychowawczego (74,3%) oraz zakładu poprawczego bez warunkowego zawieszenia jego wykonania zwiększało zalecenie w tym kierunku zawarte w opinii diagnostycznej. Odwrotną zależność zaobserwowano w przypadku środka poprawczego w formie zawieszonyj oraz tzw. innych.

Również w około 85% spraw wydane orzeczenia były zgodne z sugestiami zespołu diagnostycznego schronisk dla nieletnich. Szansę na orzeczenie zakładu poprawczego zwiększała sugestia w tym zakresie zawarta w opinii diagnostycznej – 92,6% orzeczeń zakładu poprawczego była zgodna z zaleceniami (ponad dwukrotnie więcej). Odwrotną zależność odnotowano w przypadku młodzieżowego ośrodka wychowawczego oraz zakładu poprawczego w formie zawieszonyj, tj. w połowie przypadków orzeczeń niezgodnych z sugestiami sąd zdecydował o zakładzie poprawczym z warunkowym zawieszeniem wykonania (por. tab. 93).

61% wydanych w sprawach orzeczeń było zgodnych z sugestiami zawartymi w sporządzonych wywiadach środowiskowych. Zależność między rodzajem zastosowanego środka a zaleceniami kuratora okazała się nieistotna statystycznie (por. tab. 94).

Tabela 92. Rodzaj zastosowanego środka a zalecenia ROD-K zawarte w opinii diagnostycznej

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Czy orzeczono środek jaki proponował zespół diagnostyczny ROD-K?	tak	N	133	12	27	7	179
		%	74,3%	6,7%	15,1%	3,9%	100,0%
	nie	N	20	6	4	4	34
		%	58,8%	17,6%	11,8%	11,8%	100,0%
Ogółem		N	153	18	31	11	213
		%	71,8%	8,5%	14,6%	5,2%	100,0%
V Kramera	0,201*						

* Zależność istotna statystycznie, $p < 0,05$.

Tabela 93. Rodzaj zastosowanego środka a zalecenia zawarte w opinii diagnostycznej zespołu diagnostycznego schroniska dla nieletnich

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Czy orzeczono środek jaki proponował zespół diagnostyczny schroniska dla nieletnich?	tak	N	1	8	125	1	135
		%	0,7%	5,9%	92,6%	0,7%	100,0%
	nie	N	2	14	11	0	27
		%	7,4%	51,9%	40,7%	0,0%	100,0%
Ogółem		N	3	22	136	1	162
		%	1,9%	13,6%	84,0%	,6%	100,0%
V Kramera	0,543***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Tabela 94. Rodzaj zastosowanego środka a sugestie zawarte w wywiadach środowiskowych

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Czy orzeczono środek jaki proponował kurator?	tak	N	46	5	23	8	82
		%	56,1%	6,1%	28,0%	9,8%	100,0%
	nie	N	20	7	18	8	53
		%	37,7%	13,2%	34,0%	15,1%	100,0%
Ogółem		N	66	12	41	16	135
		%	48,9%	8,9%	30,4%	11,9%	100,0%
V Kramera	0,196 (ns)						

Na etapie prowadzonej analizy sprawdzono zależność pomiędzy wydaniem w sprawie orzeczenia zgodnego z sugestiami zespołu diagnostycznego sporządzającego opinię w sprawie (z podziałem na ROD-K i schroniska dla nieletnich) oraz sugestiami zawartymi w sporządzonych wywiadach środowiskowych, a koniecznością sporządzenia uzasadnienia. Żadna z zależności nie okazała się istotna statystycznie. Na podstawie danych zawartych w tabelach 95-96 można mówić wyłącznie o trochę większym prawdopodobieństwie konieczności sporządzenia uzasadnienia w przypadku wydania orzeczenia niezgodnego z sugestiami zawartymi w opiniach diagnostycznych. Co istotne, prawdopodobieństwo to jest blisko trzykrotnie większe w przypadku opinii sporządzonych przez zespoły diagnostyczne schronisk dla nieletnich.

Tabela 95. Sporządzone w sprawie uzasadnienie a wydanie orzeczenia zgodnego z sugestiami ROD-K

			Czy było uzasadnienie wydanego orzeczenia?		Ogółem
			tak	nie	
Czy orzeczono środek jaki proponował zespół diagnostyczny ROD-K?	tak	N	23	156	179
		%	12,8%	87,2%	100,0%
	nie	N	5	29	34
		%	14,7%	85,3%	100,0%
Ogółem		N	28	185	213
		%	13,1%	86,9%	100,0%
V Kramera	0,02 (ns)				

Tabela 96. Sporządzone w sprawie uzasadnienie a wydanie orzeczenia zgodnego z sugestiami schroniska dla nieletnich

			Czy było uzasadnienie wydanego orzeczenia?		Ogółem
			tak	nie	
Czy orzeczono środek jaki proponował zespół diagnostyczny schroniska dla nieletnich?	tak	N	47	88	135
		%	34,8%	65,2%	100,0%
	nie	N	12	15	27
		%	44,4%	55,6%	100,0%
Ogółem		N	59	103	162
		%	36,4%	63,6%	100,0%
V Kramera	0,075 (ns)				

Podsumowując, należy zaznaczyć, iż czynnikami które wpływały na decyzje podejmowane przez sąd w zakresie orzeczenia konkretnego środka były: wiek, płeć oraz miejsce zamieszkania nieletniego, problemy stwarzane przez nieletniego w szkole oraz w domu, uprzedni kontakt nieletniego z wymiarem sprawiedliwości i wcześniej orzeczone wobec niego środki, jak również zalecenia zawarte w opiniach diagnostycznych sporządzonych w jego sprawie.

Powyższa analiza pozwala odpowiedzieć na pytanie, kim byli nieletni, wobec których sąd orzekł zakład poprawczy (bez warunkowego zawieszenia wykonania) oraz młodzieżowy ośrodek wychowawczy. W celach porównawczych wybrano jedynie te

dwie grupy nieletnich. Podstawą podjętej decyzji była porównywalna liczba nieletnich skumulowana w obu kategoriach oraz dość znaczna liczba danych zebranych do obu grup na etapie badań.

Nieletni, co do których sąd podjął decyzję o orzeczeniu środka poprawczego w formie bezwzględnej, to głównie chłopcy (42,7%) w wieku 15 lat i powyżej (około 50%) zamieszkujący tereny miejskie (odpowiednio: 42% dla miast do 100 000 mieszkańców i 42,4% – powyżej 100 000), stwarzający problemy w szkole i w domu, w tym: powtarzający klasy (45,7%), wagarujący (38,4%), osiągający słabe wyniki w nauce (32,7%), będący agresywni wobec nauczycieli oraz rówieśników (odpowiednio: 44,7% i 45,7%), stwarzający problemy wychowawcze (41,3%), dokonujący ucieczek z domu/placówki (49%), spożywający alkohol poza szkołą (47,1%), popełniający czyny karalne (51,2%), zachowujący się agresywnie poza szkołą (46,1%). Nieletni ci w ponad połowie przypadków (53,3%) mieli wcześniej kontakt z wymiarem sprawiedliwości z powodu popełnionego czynu bądź wykazywanych przejawów demoralizacji. Wobec połowy z nich stosowano nadzór kuratora (49,6%), w 81,7% – młodzieżowy ośrodek wychowawczy. 63,3% z nich, to wychowankowie młodzieżowego ośrodka socjoterapii. Ponad połowa popełniła 4 i więcej czynów. Środek ten był najczęściej sugerowany w opiniach zespołów diagnostycznych schronisk dla nieletnich – pojawił się aż w 92,6% opinii zgodnych z ostatecznym rozstrzygnięciem w sprawie (w przypadku opinii sporządzonych przez ROD-K odsetek ten wynosił jedynie 15,1%).

Nieletni kierowani przez sąd do młodzieżowych ośrodków wychowawczych, to również przede wszystkim chłopcy (należy jednak odnotować, że środek ten został orzeczony wobec 66,7% dziewcząt) i częściej osoby młodsze (umieszczono w nim 49,4% 13-14-latków), zamieszkujące tereny wiejskie (52,7%). Rzadziej powtarzają oni klasy (39,2%), są agresywni wobec nauczycieli i rówieśników (40% i 40,8%), uciekają z domu/placówki (41,5%), spożywają alkohol poza terenem szkoły (39,3%), dopuszczają się czynów karalnych (29,3%) i są agresywni poza szkołą (40,1%). Częściej natomiast wagarują (38,4%), uzyskują słabe wyniki w nauce (45,7%) i stwarzają problemy wychowawcze (43,1%). Co trzeci nieletni miał wcześniej sprawę w sądzie wszczętą z powodu popełnionego czynu bądź wykazywanych przejawów demoralizacji i wobec tylu samo sąd uprzednio stosował nadzór kuratora. Tylko

4,3%, to wychowankowie młodzieżowego ośrodka wychowawczego i w 20% – młodzieżowego ośrodka socjoterapii. Nieletni ci znacznie rzadziej dopuścili się popełnienia więcej niż 3 czynów (19,3%). Środek ten był najczęściej sugerowany w opiniach ROD-K – wymieniono go w 74,3% opinii zgodnych z ostatecznym rozstrzygnięciem w sprawie (odsetek ten wyniósł tylko 0,7% w opiniach sporządzonych przez zespoły diagnostyczne schronisk dla nieletnich).

Podsumowanie

W opracowaniu przeprowadzono analizę decyzji wydanych przez sąd w kontekście zaleceń zawartych w opiniach diagnostycznych sporządzonych głównie przez rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne oraz zespoły diagnostyczne schronisk dla nieletnich. Postawiono sobie również pytanie, kim są nieletni, wobec których sąd stosuje izolacyjny środek wychowawczy oraz środek poprawczy. Wyniki przeprowadzonych badań pozwoliły na udzielenie odpowiedzi na postawione pytania badawcze i wyciągnięcie poniższych wniosków:

- Nieletni, wobec których sądy w 2014 roku wydały prawomocne orzeczenia o zastosowaniu izolacyjnego środka wychowawczego lub środka poprawczego, to przede wszystkim chłopcy w wieku 16 lat (dziewczęta stanowiły niespełna 20% ogółu), realizujący obowiązek szkolny (w 97%) na poziomie gimnazjum (73%).
- Nieletni ze zbadanej próby sprawiali problemy w szkole (wyjątek stanowiło 2 nieletnich), w tym w większości sprowadzały się one do wagarowania/ucieczek z lekcji, uzyskiwania słabych wyników w nauce, powtarzania klas, agresji wobec rówieśników. Problemy te występowały również poza terenem szkoły i dotyczyły niemal wszystkich badanych. Do najczęstszych należy zaliczyć ucieczki z domu/placówki, popełnianie czynów karalnych, zachowania agresywne i korzystanie z używek – 72% paliło papierosy, 66% spożywało alkohol i aż 43% zażywało narkotyki. Odnotowano również przypadki sięgania po dopalacze i uzależnienia od tych środków.
- Dla około 90% badanych analizowana sprawa nie była pierwszym kontaktem z wymiarem sprawiedliwości i sąd stosował wcześniej wobec nich środki opiekuńczo-wychowawcze i poprawcze.
- Jedynie 30% badanych wychowywało się w rodzinie pełnej, a aż dla 20% nieletnich środowiskiem wychowania była instytucja. Badani posiadali rodzeństwo (odnotowano tylko 34 przypadki jedynaków), które sprawiało dość liczne problemy, w tym około 20% rodzeństwa dopuściło się czynu naruszającego przepisy prawa. Rodzice nieletnich to głównie osoby o wykształceniu podstawowym i zawodowym, w niespełna połowie pracujące

zarobkowo. Odnotowano wiele problemów występujących w najbliższym otoczeniu nieletniego, m.in. ojciec co drugiego nieletniego i matka co czwartego byli uzależnieni od alkoholu. Zarobki większości rodzin nie przekraczały kwoty 1286 zł, tj. wysokości minimalnej krajowej za rok 2014. W 40% warunki bytowe rodzin określono jako przeciętne.

- Badani nieletni w blisko 50% popełnili czyn przeciwko mieniu, a w około 17% skierowany przeciwko życiu i zdrowiu innego człowieka. Co drugi czyn został popełniony w przestrzeni publicznej, w tym w 60% w otwartej przestrzeni publicznej. Jedynie wobec co drugiego nieletniego podstawę wydanej decyzji stanowiło popełnienie mniej niż 3 czynów.
- W 99% badanych spraw sąd wydając orzeczenie kończące dysponował opinią diagnostyczną (odsetek ten w grupie porównawczej wyniósł 25%). Opinie te w podobnym odsetku zostały sporządzone przez rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne (52,4%), jak i zespoły diagnostyczne schronisk dla nieletnich (41,4%). Średni czas sporządzenia opinii diagnostycznej wyniósł 86 dni.
- Do najczęstszych pytań zawartych we wniosku dopuszczającym dowód z przeprowadzenia opinii diagnostycznej należą: celowość zastosowania określonych środków i kierunków dalszych oddziaływań (w blisko 63% spraw) oraz przyczyny i stopień demoralizacji nieletniego (w ponad połowie spraw). Średnio w co piątej sprawie sąd wnioskował również o charakterystykę/diagnozę osobowości nieletniego.
- Większość opinii (95%) zawierało wszystkie określone elementy formalne, jak: podpisy osób sporządzających, podstawę wydania, wnioski wynikające z przeprowadzonych badań oraz informację o zastosowanych metodach badawczych.
- Informacje o nieletnim zawarte w niemal wszystkich opiniach, dotyczyły: przebiegu jego edukacji, środowiska rodzinnego i jego wydolności wychowawczej, osobowości nieletniego, stopnia rozwoju intelektualnego oraz wskazań co do orzeczenia konkretnego środka wychowawczego lub poprawczego i kierunku dalszych oddziaływań. Blisko 90% opinii dostarczało informacji o zdrowiu/rozwoju psychicznym oraz fizycznym nieletniego, około 80%

natomiast – o więziach emocjonalnych nieletniego, o stopniu demoralizacji oraz systemie norm i wartości.

- Do sporządzenia opinii zespół diagnostyczny korzystał głównie z dwóch metod: analizy akt i badania psychologiczno-pedagogicznego nieletniego oraz z trzech głównych technik: rozmowy/wywiadu klinicznego, obserwacji i testów osobowości.
- Zespół diagnostyczny w 129 wydanych opiniach (tj. w 32%) sugerował umieszczenie nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym (w 6 przypadkach wskazał resocjalizacyjno-rewalidacyjny charakter tej placówki). W 175 natomiast zalecał orzeczenie środka poprawczego (w co 3 przypadku precyzując charakter placówki poprawczej). Propozycja orzeczenia umieszczenia w zakładzie poprawczym z warunkowym zawieszeniem wykonania została odnotowana tylko w 1 opinii. Sąd I instancji wydając orzeczenie kończące w ponad 84% przypadków kierował się zaleceniami zespołu diagnostycznego, podejmując decyzję zgodną z tymi zaleceniami. Niespełna 16% wydanych orzeczeń była sprzeczna ze wskazówkami udzielonymi przez specjalistów.
- Wywiad środowiskowy został sporządzony w ponad 83% spraw (w grupie porównawczej 76% spraw zawierało ten dowód). Zalecenia w zakresie orzeczenia środków wychowawczych lub poprawczych pojawiły się w niespełna co drugiej sprawie. Zbieżność decyzji sędziowskich z zaleceniami zawartymi w wywiadzie środowiskowym miała miejsce w około 60% spraw (przy uwzględnieniu 119 łącznie wydanych zaleceń także w innym zakresie niż wskazanie młodzieżowego ośrodka wychowawczego lub zakładu poprawczego).
- Podejmując decyzję w zakresie orzeczenia izolacyjnego środka wychowawczego bądź środka poprawczego sąd dysponował, jak wyżej wspomniano, wywiadem środowiskowym (sporządzonym w 84% spraw), opinią sądowo-psychiatryczną (odnotowaną wyłącznie w 32 sprawach) oraz opinią o uczniu (w 60% spraw). Na podstawie analizy akt wynotowano także inne źródła wiedzy o nieletnim.
- Nieletni umieszczani w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, to głównie chłopcy w wieku do 14 lat, pochodzące z terenów wiejskich, częściej wagarujące, osiągające słabe wyniki w nauce i stwarzające problemy wychowawcze – rzadziej odnotowywano przypadki pozostałych negatywnych zachowań. Nieletni

ci rzadziej również mieli wcześniej kontakt z wymiarem sprawiedliwości (33,5%), jak również rzadziej stosowano wobec nich środki wychowawcze w postaci: nadzoru kuratora (33,6%) i młodzieżowego ośrodka wychowawczego (4,3%). Tylko co piąty był wychowankiem młodzieżowego ośrodka socjoterapii.

- Nieletni kierowani do zakładów poprawczych bez warunkowego zawieszenia wykonania, to przede wszystkim chłopcy w wieku 15 lat i więcej, pochodzący z terenów miejskich i stwarzający częściej problemy, zarówno w szkole, jak i w domu. Do problemów tych należy zaliczyć: powtarzanie klas, zachowania agresywne, ucieczki z domu/placówki, spożywanie alkoholu, popełnianie czynów karalnych. Rzadziej – niż nieletni umieszczani w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych – wagarują, mają problemy z nauką i stwarzają problemy wychowawcze. Ponad co drugi miał wcześniej sprawę w sądzie. Wobec blisko co drugiego sąd stosował nadzór kuratora, a wobec większości (81,7%) – młodzieżowy ośrodek wychowawczy. 63,3% z nich miało za sobą pobyt w młodzieżowym ośrodku socjoterapii.

Analiza statystyczna zawarta w części drugiej opracowania pozwala na twierdzenie o zmniejszającej się liczbie orzekanych zakładów poprawczych i zwiększającej – młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Zasadne w tym miejscu wydaje się odnotowanie dwóch faktów, które mogą mieć wpływ na to zjawisko, mianowicie: zmieniającej się struktury nieletnich stających przed wymiarem sprawiedliwości oraz zmieniającej się struktury popełnianych czynów. Czynnikiem trzeci, tj. sugerowanie przez rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne umieszczania głównie w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, a przez zespoły diagnostyczne schronisk dla nieletnich – głównie w zakładach poprawczych, uznano za czynnik niesamodzielny i wynikający z innych przesłanek.

Dane zawarte w tabeli 1. pozwalają na zaobserwowanie dwóch zjawisk. Po pierwsze, zmniejsza się liczba prawomocnych osądzeń nieletnich (na przestrzeni lat 2004-2014 o 27%). Tę tendencję potwierdzają również dane pochodzące ze statystyki policyjnej, które pozwalają na wnioskowanie o zmniejszającej się liczbie podejrzanych nieletnich oraz popełnianych przez nich czynów w liczbach bezwzględnych, co niewątpliwie może wynikać również ze zmniejszającego się udziału grupy osób 13-16 lat w populacji Polski. Po drugie, zwiększa się udział nieletnich dziewcząt w

ogóle nieletnich prawomocnie osądzonych przez wymiar sprawiedliwości, przy jednoczesnym zmniejszaniu się udziału nieletnich chłopców.

Na podstawie danych zamieszczonych w tabeli 65. można natomiast zauważyć, iż płeć wpływa na rodzaj orzekanego środka. Dwukrotnie częściej sądy stosowały wobec nieletnich dziewcząt umieszczenie w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, oraz dwukrotnie rzadziej – środek poprawczy (zarówno bez, jak i z warunkowym zawieszeniem jego wykonania).

Analiza danych zawartych w tabeli 4. wskazuje wprost na zmniejszającą się tzw. najpoważniejszą przestępczość nieletnich (na przestrzeni lat 2004-2014 – trzykrotnie). Z kolei zestawienie zawarte w tabeli 91. pozwala dość jednoznacznie na wnioskowanie, iż to właśnie wobec nieletnich popełniających najpoważniejsze czyny sądy co do zasady stosują środek poprawczy. W badanej próbie jedynie w 68 sprawach (na 370) odnotowano wydanie decyzji w oparciu o popełniony „czyn najpoważniejszy”. W tym w 80% czyn ten został zakwalifikowany z art. 280 k.k. Tylko w 10 przypadkach popełniony czyn był skierowany przeciwko życiu i zdrowiu. Pojawiły się również jednostkowe przypadki czynów zakwalifikowanych z art. 197 k.k., art. 124 k.k. i art. 163 k.k.

Należy również odnotować dysproporcje w zakresie zaleceń co do orzeczenia konkretnych środków wskazywanych w opiniach diagnostycznych, a rodzajem zastosowanego środka. 74,3% orzeczeń młodzieżowego ośrodka wychowawczego była zgodna z sugestiami w tym zakresie zawartymi w opiniach sporządzonych przez ROD-K, jak również 92,6% orzeczonych umieszczeń w zakładach poprawczych w formie bezwzględnej było zbieżnych z zaleceniami zespołów diagnostycznych schronisk dla nieletnich. Mimo widocznej tendencji, tj. sugerowania izolacyjnego środka wychowawczego głównie przez ROD-K oraz zakładu poprawczego bez zawieszenia – co do zasady - przez zespoły diagnostyczne schronisk dla nieletnich, należy zauważyć, iż te ostatnie sporządzają opinię wobec nieletnich, co do których sąd podjął decyzję o zastosowaniu środka zapobiegawczego w postaci umieszczenia w schronisku dla nieletnich, a zatem – w myśl art. 27 § 1 u.p.n. – *jeżeli zostaną ujawnione okoliczności przemawiające za umieszczeniem w zakładzie*

*poprawczym(...)*¹⁸⁶. Fakt ten uznano za istotnie uzasadniający wyższy odsetek zaleceń orzeczenia zakładu poprawczego zawartych w opiniach diagnostycznych schronisk dla nieletnich.

Na etapie opracowywania zebranego materiału badawczego sprawdzono, na ile zbieżność bądź sprzeczność decyzji sędziowskich z zaleceniami zawartymi w opiniach diagnostycznych i wywiadach środowiskowych generuje konieczność sporządzenia uzasadnienia w sprawie. Na 370 analizowanych spraw jedynie w 90 został złożony wniosek o sporządzenie uzasadnienia (w tym w 72% wniesiono również środek zaskarżenia), przy czym w około 23% spraw, w których sąd orzekł środek zaproponowany w opinii diagnostycznej oraz w 29% spraw, w których nastąpiła rozbieżność między zastosowanym środkiem a wskazaniem zawartym w opinii. Uzasadnienie zostało sporządzone również w sprawie nieletniego, w której nie przeprowadzono dowodu w postaci opinii diagnostycznej. W 29% spraw, w których w wywiadzie nie zamieszczono wskazówek w zakresie orzeczenia konkretnych środków, istniała konieczność sporządzenia uzasadnienia. Uzasadnienia zostały sporządzone również w 24% spraw, w których sąd orzekł niezgodnie z zaleceniami kuratora, jak również w 15% spraw, w których zastosowany środek był tożsamy środkowi wskazanemu w tych zaleceniach. Wniosek o sporządzenie uzasadnienia wpłynął także w 10% spraw, w których nie został sporządzony wywiad środowiskowy. W oparciu o niewielką różnicę uzyskanych danych – tj. odpowiednio dla opinii 6% i wywiadu 9% – nie można mówić o zależności czy też tendencji do składania wniosków o sporządzenie uzasadnienia, w sprawach w których sąd wydał decyzję sprzeczną z sugestiami instytucji/organów pomocniczych (zależność nieistotna statystycznie). Niemniej należy jednak odnotować, że wyniki przeprowadzonych badań pozwalają wnioskować o trochę większym prawdopodobieństwie wpłynięcia wniosku w przypadku wydania orzeczenia sprzecznego. Zaznaczyć przy tym należy, iż w badaniach pojawiła się m.in. sprawa, w której sąd II instancji zmienił orzeczenie wydane przez sąd I instancji, mimo że było ono zgodne z zaleceniem wskazanym w opinii ROD-K. Trudno zatem mówić o pełnej zależności między ścisłym kierowaniem się sugestiami instytucji pomocniczych, a utrzymaniem decyzji kończącej wydanej w sprawie. Zasadne wydaje się, by zalecenia zawarte w opinii diagnostycznej czy wywiadzie

¹⁸⁶ Art. 27 § 1 u.p.n.

środowiskowym traktowane były – zgodnie z charakterem tych dowodów – jako pomoc, a decyzja w sprawie wydawana była w oparciu o całościową analizę zebranego w sprawie materiału dowodowego (dostarczającego pełnych informacji o nieletnim) oraz wiedzę i własne doświadczenie.

Na zakończenie warto również wspomnieć o problemach dostrzeżonych na etapie prowadzonych badań. Odnotowano trzy główne, które utrudniły zebranie całościowego materiału w badanych sprawach. Do pierwszych należy zaliczyć dołączenie do akt koperty z adnotacją „wywiad środowiskowy/opinia o uczniu”, bez zawartości. Drugim natomiast było sporządzanie przez biegłych opinii diagnostycznej do opinii wcześniej wydanej (w tym powoływanie się na przeprowadzone badania i zawarte wnioski), która nie została dołączona do akt badanej sprawy. Ostatnim problemem było zaliczanie w poczet materiału dowodowego opinii diagnostycznej/wywiadu środowiskowego, które również nie znalazły się w aktach spraw badanych. Odnotowano także sytuację braku dołączonego jakiegokolwiek sprawozdania z wywiadu, w sytuacji gdy wobec nieletniego stosowano uprzednio środek w postaci nadzoru kuratora.

Podsumowując, należy jeszcze raz zaznaczyć trzy najbardziej istotne kwestie. Po pierwsze, nieletni wobec których sądy podjęły decyzję o zastosowaniu izolacyjnego środka wychowawczego oraz środka poprawczego istotnie różnili się od siebie, a zróżnicowanie to zostało szczegółowo opisane powyżej. Do zmiennych różnicujących zaliczyć trzeba przede wszystkim wiek, płeć, stwarzanie problemów w szkole, jak i poza nią, wcześniejszy kontakt z wymiarem sprawiedliwości i uprzednio stosowane środki. Zdecydowanie najbardziej widoczna rozbieżność dotyczyła byłych wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych. W ponad 80% fakt wcześniejszego pobytu w ww. placówce zwiększał prawdopodobieństwo zastosowania środka poprawczego i niemalże wykluczał szansę na ponowne orzeczenie izolacyjnego środka wychowawczego. Po drugie, przestępczość nieletnich należy opisywać w kontekście ogólnej sytuacji demograficznej. Mając na uwadze fakt zmniejszania się udziału grupy wiekowej 13-16 lat w populacji Polski – a zatem grupy, z której rekrutują się nieletni sprawcy czynów karalnych – można przypuszczać, iż w statystykach dotyczących prawomocnych osądzeń zmniejszy się również liczba nieletnich sprawców

dopuszczających się ww. zachowań. Dodatkowo, dane statystyczne pozwalają na wnioskowanie o zmniejszającej się przestępczości poważnej, za którą sądy co do zasady orzekały środek najsurowszy z katalogu wymienionego w art. 6 u.p.n. Konsekwencją spadku poważnej przestępczości nieletnich jest niewątpliwie spadek orzeczeń środka poprawczego. Jeżeli model postępowania z nieletnimi zdefiniujemy poprzez wymienienie szeregu czynników składających się na to pojęcie, w tym m.in. celów, zasad, charakteru i formy postępowania, reakcji sądu w postaci zastosowania odpowiednich środków oraz ich wykonania¹⁸⁷, to zasadne wydaje się twierdzenie, że zmiany – opisane szczegółowo w niniejszym opracowaniu – mogą w dalszej perspektywie rodzić konieczność restrukturyzacji niektórych elementów obecnego modelu. Po trzecie, sądy dla nieletnich niezwykle często sugerują się zaleceniami zawartymi w opiniach diagnostycznych, co zapewne podkreśla znaczenie tego dowodu w sprawie. Dowód ten, jak i wiele innych, sądy winny traktować jednak jako pomoc, nie zaś jako determinant wydawanej wobec nieletniego decyzji. Zaznaczyć przy tym należy, że wydanie orzeczenia zgodnego bądź niezgodnego z zaleceniami instytucji pomocniczych nie wpływa istotnie na konieczność sporządzenia uzasadnienia w sprawie.

¹⁸⁷ Czynniki te wymienia m.in. Barbara Stańdo-Kawęcka dokonując analizy różnych modeli postępowania z nieletnimi (B. Stańdo-Kawęcka, *Prawo karne nieletnich od opieki do odpowiedzialności*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007, s. 25-30). Tadeusz Bojarski podkreśla znaczenie formy jako istotnego elementu modelu postępowania. Twierdzi, że formę tak naprawdę kształtuje charakter sprawy. Sama zaś forma może mieć znaczenie z punktu widzenia stosowanego środka (T. Bojarski, *Postępowanie w sprawach nieletnich...*, *op.cit.*, s. 24-25).

Aneks

Ankieta

Stosowanie środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych oraz środka poprawczego przez sądy rodzinne i nieletnich w świetle danych statystycznych i badań aktowych

Sąd.....

Wydział

Sygnatura akt.....

Numer sprawy.....

DANE O NIELETNIM

1. Numer nieletniego:	
2. Płeć:	(1) kobieta (2) mężczyzna
3. Data i miejsce urodzenia:	
4. PESEL:	
5. Imiona rodziców:	
6. Nazwisko panińskie matki:	
7. Adres zamieszkania:	
8. Miejsce zamieszkania:	(1) wieś (2) miasto do 50 000 mieszkańców (3) miasto od 50 001 do 100 000 mieszkańców (4) miasto od 100 001 do 500 000 mieszkańców (5) miasto powyżej 500 000 mieszkańców (99) brak danych
9. Rodzina nieletniego:	(1) Pełna (2) zrekonstruowana (matka/ojczym) (3) zrekonstruowana (ojciec/macocha) (4) samotne wychowanie przez matkę (regularny kontakt z ojcem) (5) samotne wychowanie przez matkę (sporadyczny kontakt z ojcem) (6) samotne wychowanie przez matkę (brak kontaktu z ojcem) (7) samotne wychowanie przez matkę (brak danych o ojcu) (8) samotne wychowywanie przez ojca (regularny kontakt z matką) (9) samotne wychowanie przez ojca (sporadyczny kontakt z matką) (10) samotne wychowanie przez ojca (brak kontaktu z matką) (11) samotne wychowanie przez ojca (brak danych o matce) (12) rodzina zastępcza spokrewniona (13) rodzina zastępcza niespokrewniona (14) inne osoby, instytucje (jakie?) (99) brak danych
10. Rodzeństwo nieletniego (można zaznaczyć więcej niż 1):	(1) Jedynek (2) ma starsze rodzeństwo (ile?) (3) ma młodsze rodzeństwo (ile?) (99) brak danych
11. Problemy dotyczące rodzeństwa (można zaznaczyć więcej niż 1):	(1) Alkoholizm (2) narkomania (3) przestępczość

	<ul style="list-style-type: none"> (4) zachowania agresywne (5) choroba psychiczna (6) ciężka przewlekła choroba, niepełnosprawność fizyczna (7) bezrobocie (8) brak ukończenia szkoły (jakiej?) (9) stwarzanie problemów wychowawczych (10)stwarzanie problemów w szkole (11)inne (jakie?) (12)brak problemów (99) brak danych
13. Wykształcenie matki:	<ul style="list-style-type: none"> (1) niepełne podstawowe (2) podstawowe (3) gimnazjalne (4) średnie (5) zawodowe (6) wyższe (7) inne (jakie?) (99) brak danych
14. Matka nieletniego:	<ul style="list-style-type: none"> (1) pracuje (zawód wykonywany) (2) bezrobotna na zasiłku (od kiedy nie pracuje? w miesiącach) (3) bezrobotna bez zasiłku (od kiedy nie pracuje? w miesiącach) (4) jest na rencie/emeryturze (5) wychowuje młodsze dzieci (6) nie dotyczy (7) nie żyje (99) brak danych
15. Problemy dotyczące matki <i>(można zaznaczyć więcej niż 1):</i>	<ul style="list-style-type: none"> (1) alkoholizm (2) narkomania (3) przestępczość/pobyt w ZK (4) sprawczyni przemocy (5) ofiara przemocy (6) choroba psychiczna (7) ciężka przewlekła choroba, niepełnosprawność fizyczna (8) inne (jakie?) (9) brak problemów (10)nie dotyczy (99) brak danych
16. Wykształcenie ojca:	<ul style="list-style-type: none"> (1) niepełne podstawowe (2) podstawowe (3) gimnazjalne (4) średnie (5) zawodowe (6) wyższe (7) inne (jakie?) (99) brak danych
17. Ojciec nieletniego:	<ul style="list-style-type: none"> (1) pracuje (zawód wykonywany) (2) bezrobotny na zasiłku (od kiedy nie pracuje? w miesiącach) (3) bezrobotny bez zasiłku (od kiedy nie pracuje? w miesiącach) (4) jest na rencie/emeryturze (5) wychowuje młodsze dzieci (6) nie dotyczy (7) nie żyje (99)brak danych
18. Problemy dotyczące ojca <i>(można zaznaczyć więcej niż 1):</i>	<ul style="list-style-type: none"> (1) alkoholizm (2) narkomania (3) przestępczość/pobyt w ZK (4) sprawca przemoc y

	<ul style="list-style-type: none"> (5) ofiara przemocy (6) choroba psychiczna (7) ciężka przewlekła choroba, niepełnosprawność fizyczna (8) inne (jakie?) (9) brak problemów (10)nie dotyczy (99)brak danych
19. Dochody rodziny:	<ul style="list-style-type: none"> (1) do 529 zł (świadczenie z pomocy społecznej) (2) od 529 zł do 935 zł (minimum socjalne 2014 r.) (3) od 936 zł do 1286 zł (wynagrodzenie minimalne) (4) od 1287 zł do 2700 zł (średnia krajowa 2014 r.) (5) powyżej 2700 zł (6) inne (jakie?..) (99) brak danych
20. Warunki mieszkaniowe:	<ul style="list-style-type: none"> (1) bardzo dobre: własny dom/własne, duże (pow. 80 m²) mieszkanie oraz odpowiednie wyposażenie (2) dobre: własny mały dom/ własne mieszkanie oraz odpowiednie wyposażenie (3) przeciętne: stary dom/mieszkanie wyposażone w podstawowe sprzęty (4) złe: stary dom/mieszkanie wyposażone w podstawowe sprzęty, zaniedbane, brudno (5) bardzo złe, np. gnijące ściany, pomieszczenia garażowe, komórka (6) inne (jakie?) (99) brak danych
21. Nieletni:	<ul style="list-style-type: none"> (1) uczy się (2) pracuje (3) uczy się i pracuje (4) nie uczy się i nie pracuje (od ilu miesięcy się nie uczy?) (99)brak danych
22. W jakiej szkole uczy się nieletni?	<ul style="list-style-type: none"> (1) podstawowej (w której klasie?) (2) gimnazjum (w której klasie?) (3) zawodowej (w której klasie?) (4) technikum (w której klasie?) (5) liceum (w której klasie?) (6) OHP (w której klasie?) (7) szkoła specjalna (w której klasie?) (8) MOS (w której klasie?) (9) MOW (w której klasie?) (10)innej (jakiej? w której klasie?) (11)nie dotyczy, nie uczył się (99)brak danych
23. Problemy nieletniego w szkole (można zaznaczyć więcej niż 1):	<ul style="list-style-type: none"> (1) nie miał problemów w szkole (2) powtarzanie klas (których? ile razy?) (3) wagary/ucieczki ze szkoły (4) słabe wyniki w nauce (5) agresja wobec nauczycieli (6) agresja wobec rówieśników (7) papierosy (8) alkohol (9) narkotyki (10)dopalacze (11)inne (jakie?) (99)brak danych
24. Problemy nieletniego w domu i poza szkołą (można zaznaczyć więcej niż 1):	<ul style="list-style-type: none"> (1) brak problemów (2) problemy wychowawcze (3) ucieczki z domu (4) papierosy (5) alkohol

	<ul style="list-style-type: none"> (6) narkotyki (7) dopalacze (8) zachowania seksualne/promiskuityzm (9) popełnianie czynów karalnych (10) zachowania agresywne (11) inne (jakie?) (99) brak danych
25. Czy nieletni jest uzależniony?	<ul style="list-style-type: none"> (1) tak, od alkoholu (2) tak, od środków odurzających (jakich?) (3) tak, od alkoholu i środków odurzających (jakich?) (4) nie (5) inne (jakie?) (99) brak danych
26. Czy w aktach sprawy znajduje się informacja z Krajowego Rejestru Karnego dot. nieletniego?	<ul style="list-style-type: none"> (1) tak (2) nie, sąd nie zwrócił się o nadesłanie takiej informacji (3) nie, sąd zwrócił się o nadesłanie takiej informacji, ale jej nie otrzymał
27. Czy nieletni miał wcześniej sprawy w sądzie rodzinnym? (można zaznaczyć więcej niż 1)	<ul style="list-style-type: none"> (1) nie (2) tak, w sprawie o demoralizację (ile razy? jakie?) (3) tak, w sprawie o czyny karalne (ile razy? jakie?) (4) tak, sprawy opiekuńcze (ile razy? jakie?) (5) tak, brak wskazania jakie (99) brak danych
28. Czy stosowano wobec nieletniego środki wychowawcze lub poprawcze? Jeśli tak, to jakie? (można zaznaczyć więcej niż 1)	<ul style="list-style-type: none"> (1) upomnienie (2) zobowiązanie do określonego postępowania (3) nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna (4) nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania (5) nadzór kuratora (6) skierowanie do ośrodka kuratorskiego/innej organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym/terapeutycznym/szkoleniowym (7) zakaz prowadzenia pojazdów (8) przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego (9) umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym (10) umieszczenie w zastępczej rodzinie zawodowej (11) umieszczenie w zakładzie poprawczym (12) umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii (na wniosek rodziców) (13) inne (jakie?) (14) nie (99) brak danych
29. Stan zdrowia nieletniego: (można zaznaczyć więcej niż 1)	<ul style="list-style-type: none"> (1) dobry (2) choroba psychiczna (jaka?) (3) upośledzenie umysłowe (w jakim stopniu?) (4) ciężka przewlekła choroba, niepełnosprawność fizyczna (5) zaburzenia osobowości (jakie?) (99) brak danych
30. Nieletni w chwili popełnienia czynu był:	<ul style="list-style-type: none"> (1) nie dotyczy, sprawa o demoralizację (2) trzeźwy (3) pod wpływem alkoholu (4) pod wpływem narkotyków (5) pod wpływem alkoholu i narkotyków (6) pod wpływem dopalaczy (7) inne (jakie?) (99) brak danych

CZYN KARALNY

31. Kwalifikacja prawna czynu (wg orzeczenia sądu):	(1) nie dotyczy, sprawa o demoralizację
32. Opis czynu karalnego, którego dotyczy badana sprawa (sposób działania sprawcy, motyw, współsprawcy, miejsce popełnienia, pokrzywdzony):	(1) nie dotyczy, sprawa o demoralizację

PRZEBIEG POSTĘPOWANIA

33. Data przyjęcia zawiadomienia:	
34. Data wszczęcia postępowania:	
35. Data pierwszej rozprawy:	
36. Kto zawiadomił?	(1) pokrzywdzony (2) rodzice pokrzywdzonego (3) sam nieletni (sprawca) (4) współsprawca zdarzenia (5) rodzina sprawcy (6) znajomy sprawcy (7) szkoła/placówka (8) inna osoba (jaka?) (99) brak danych
37. Wysłuchanie nieletniego – ile razy przeprowadzone i jakie elementy zawierało? (można zaznaczyć więcej niż 1)	(1) przeprowadzone tylko raz (2) przeprowadzone więcej niż jeden raz (ile?) (3) informacje o zachowaniu nieletniego (4) informacje o szkole/nauce nieletniego (5) informacje o spędzaniu czasu wolnego przez nieletniego (6) informacje o rodzicach/opiekunach (7) informacje o rodzeństwie (8) informacje o poziomie życia rodziny (9) informacje o problemach występujących w rodzinie (10) informacje o zdarzeniu (11) inne (jakie?) (12) brak wysłuchania
38. Wysłuchanie rodziców/opiekunów – kogo wysłuchano i jakie elementy zawierało? (można zaznaczyć więcej niż 1)	(1) wysłuchano tylko matkę (2) wysłuchano tylko ojca (3) wysłuchano oboje rodziców (4) wysłuchano opiekuna prawnego (5) informacje o zachowaniu nieletniego (6) informacje o szkole/nauce nieletniego (7) informacje o spędzaniu czasu wolnego przez nieletniego (8) informacje o rodzicach/opiekunach (9) informacje o rodzeństwie (10) informacje o poziomie życia rodziny (11) informacje o problemach występujących w rodzinie (12) informacje o zdarzeniu (13) inne (jakie?) (14) brak wysłuchania
39. Czy nieletni przyznał się do winy?	(1) tak, całkowicie (2) tak, częściowo (3) na początku postępowania przyznał się, a później nie

	(4) na początku postępowania nie przyznał się, a później tak (5) nie przyznał się (6) nie dotyczy (99) brak danych																																
40. Czy w protokole rozprawy była informacja o jawności/wyłączeniu jawności rozprawy?	(1) tak, z wyłączeniem jawności (2) tak, rozprawa jawna (dlaczego?) (3) tak, informacja o zmianie jawności w trakcie trwania sprawy (dlaczego?) (4) nie (5) nie dotyczy (99) brak danych																																
41. Czy w sprawie został ustanowiony obrońca?	(1) tak, z urzędu (2) tak, z wyboru (3) nie (99) brak danych																																
42. W toku postępowania obrońca nieletniego (można zaznaczyć więcej niż 1)	(1) zaskarżał zarządzenia sędziego (2) zaskarżał postanowienia sędziego (3) składał wnioski dowodowe (4) czynił uwagi odnośnie dowodów przeprowadzanych w jego obecności (5) uczestniczył w wysłuchaniu nieletniego (6) zapoznawał się z aktami sprawy nieletniego (7) inne (jakie?) (8) nie dotyczy, brak obrońcy (99) brak danych																																
43. Kto brał udział w rozprawie/posiedzeniu?	<table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>(1) Przynajmniej w 1</th> <th>(2) W większości</th> <th>(3) W każdej</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>(1) nieletni</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>(2) matka</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>(3) ojciec</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>(4) opiekun</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>(5) obrońca</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>(6) prokurator</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>(7) pokrzywdzony/pelnomocnik pokrzywdzonego</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>		(1) Przynajmniej w 1	(2) W większości	(3) W każdej	(1) nieletni				(2) matka				(3) ojciec				(4) opiekun				(5) obrońca				(6) prokurator				(7) pokrzywdzony/pelnomocnik pokrzywdzonego			
	(1) Przynajmniej w 1	(2) W większości	(3) W każdej																														
(1) nieletni																																	
(2) matka																																	
(3) ojciec																																	
(4) opiekun																																	
(5) obrońca																																	
(6) prokurator																																	
(7) pokrzywdzony/pelnomocnik pokrzywdzonego																																	
44. Data wydania orzeczenia w I instancji:																																	
45. Rodzaj zastosowanego środka:	(1) młodzieżowy ośrodek wychowawczy (2) zakład poprawczy z zawieszeniem (3) zakład poprawczy bez zawieszenia (4) inny (jaki?)...																																
46. Jaki rodzaj zakładu poprawczego/młodzieżowego ośrodka wychowawczego orzekł sąd?	(1) zakład poprawczy resocjalizacyjny otwarty (2) zakład poprawczy resocjalizacyjny półotwarty (3) zakład poprawczy resocjalizacyjny zamknięty (4) zakład poprawczy resocjalizacyjny o wzmożonym nadzorze (5) zakład poprawczy resocjalizacyjno-rewalidacyjny (6) zakład poprawczy resocjalizacyjno-terapeutyczny (7) młodzieżowy ośrodek wychowawczy resocjalizacyjno-wychowawczy (8) młodzieżowy ośrodek wychowawczy resocjalizacyjno-rewalidacyjny (9) sąd nie wskazał rodzaju (10) nie dotyczy (99) brak danych																																
47. Czy dodatkowo zastosowano jakieś	(1) upomnienie (2) zobowiązanie do określonego postępowania																																

środki? (można zaznaczyć więcej niż 1)	(3) nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna (4) nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania (5) nadzór kuratora (6) skierowanie do ośrodka kuratorskiego/innej organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym/terapeutycznym/szkoleniowym (7) zakaz prowadzenia pojazdów (8) przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego (9) umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym (10)umieszczenie w zastępczej rodzinie zawodowej (11)umieszczenie w zakładzie poprawczym (12)umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii (na wniosek rodziców) (13)inne (jakie?) (14)nie (99)brak danych
48. Czy orzeczono środek jaki proponował zespół diagnostyczny wydający opinię o nieletnim?	(1) tak (2) nie (na czym polegała zmiana?) (3) nie proponował (4) nie dotyczy, brak opinii (99)brak danych
49. Czy orzeczono środek jaki proponował kurator?	(1) tak (2) nie (na czym polegała zmiana?) (3) nie proponował (4) nie dotyczy, brak wywiadu (99) brak danych
50. Czy było uzasadnienie wydanego orzeczenia?	(1) tak (2) nie
51. Krótki opis uzasadnienia orzeczenia, dlaczego orzeczono dany środek?	
52. Czy orzeczenie I instancji zostało zaskarżone?	(1) tak, przez nieletniego (2) tak, przez obrońcę (3) tak, przez rodziców/opiekunów (4) tak, przez prokuratora (5) tak, przez inną osobę (jaką?) (6) nie (7) nie dotyczy
53. Data orzeczenia sądu II instancji:	(1) nie dotyczy
54. Sąd II instancji:	(1) utrzymał w mocy zaskarżone orzeczenie (2) uchylił i przekazał do ponownego rozpoznania (3) zmienił orzeczenie (w jaki sposób?) (4) inne (jakie?) (5) nie dotyczy
55. Czy było uzasadnienie wydanego orzeczenia?	(1) tak (2) nie (3) nie dotyczy
56. Krótki opis uzasadnienia orzeczenia, dlaczego orzeczono dany środek?	(1) nie dotyczy

OPINIA ZESPOŁU DIAGNOSTYCZNEGO

<p>57. Czy w aktach znajduje się opinia o nieletnim?</p>	<p>(1) tak, sporządzona w analizowanej sprawie (2) tak, sporządzoną w innej sprawie w okresie 6 miesięcy poprzedzających wszczęcie postępowania wyjaśniającego (3) tak, sporządzoną w innej sprawie w okresie dłuższym niż 6 miesięcy poprzedzającym wszczęcie postępowania wyjaśniającego (4) nie</p>
<p>58. W sprawie opinię diagnostyczną o nieletnim sporządził (można zaznaczyć więcej niż 1):</p>	<p>(1) RODK (w...) (2) schronisko dla nieletnich (w...) (3) biegli spoza RODK (jakiej specjalności?) (4) inna specjalistyczna placówka (jaka?) (5) nie dotyczy</p>
<p>59. Data postanowienia/zarządzenia w przedmiocie przeprowadzenia badania i sporządzenia opinii:</p>	<p>(1) nie dotyczy</p>
<p>60. Data wydania opinii:</p>	<p>(1) nie dotyczy</p>
<p>61. Pytania sądu– wniosek dowodowy (można zaznaczyć więcej niż 1):</p>	<p>(1) stan zdrowia nieletniego (2) rozwój intelektualny nieletniego (3) przebieg edukacji nieletniego (4) charakterystyka środowiska rodzinnego nieletniego (5) charakterystyka osobowości nieletniego (6) stopień demoralizacji nieletniego (7) celowość zastosowania określonych środków (8) informacje o zainteresowaniach, predyspozycjach i przeciwwskazaniach zawodowych (9) inne (jakie?) (99) nie dotyczy (brak pytań/wniosku)</p>
<p>62. Kto sporządził/czyje podpisy? (można zaznaczyć więcej niż 1)</p>	<p>(1) psycholog (ilu?) (2) pedagog (ilu?) (3) psychiatra (ilu?) (4) inna osoba (ile?) (5) brak podpisów/danych (99)nie dotyczy</p>
<p>63. Czy są elementy? (można zaznaczyć więcej niż 1)</p>	<p>(1) dane o stanie zdrowia/rozwój fizycznego nieletniego (2) dane o stanie zdrowia/rozwój psychicznego nieletniego (3) dane o stanie/stopniu rozwoju intelektualnego nieletniego (4) przebieg edukacji nieletniego/opóźnienia (5) charakterystyka środowiska rodzinnego (6) ocena wydolności wychowawczej środowiska rodzinnego nieletniego (7) charakterystyka osobowości nieletniego (8) więzi emocjonalne nieletniego (9) systemy norm i wartości nieletniego (10)stopień demoralizacji nieletniego (11)dane o uzależnieniach nieletniego (12)informacje o zainteresowaniach, predyspozycjach i przeciwwskazaniach zawodowych (13)zalecenia dalszych oddziaływań/propozycje środków wychowawczych/poprawczych (14)informacje procesowe (zdolność rozpoznania znaczenia czynu, pokierowania swoim postępowaniem, możliwość uczestniczenia w sprawie) (15)wnioski wynikające z przeprowadzonych badań/uzasadnienie (16)zastosowane metody badawcze (17)podstawa wydania opinii (18)podpisy osób wydających opinię/kierownika</p>

	(19)inne (jakie?) (20)nie dotyczy
64. Źródła ustaleń/metody (można zaznaczyć więcej niż 1):	(1) analiza akt (2) badanie psychologiczne lub psychologiczno-pedagogiczne nieletniego (3) badanie psychiatryczne (4) badanie innego lekarza (jakiego?) (5) wywiad z matką nieletniego (czas trwania) (6) wywiad z ojcem nieletniego (czas trwania) (7) wywiad z opiekunem nieletniego (czas trwania) (8) wywiad środowiskowy (9) konsultacja z inną instytucją/inne dokumenty (jakie?) (10)nie dotyczy (99) brak danych
65. Zastosowane techniki (można zaznaczyć więcej niż 1):	(1) rozmowa/rozmowa diagnostyczna/wywiad/wywiad kliniczny przeprowadzone tylko raz (czas trwania) (2) rozmowa/rozmowa diagnostyczna/wywiad/wywiad kliniczny przeprowadzone więcej niż raz (ile?) (3) obserwacja (czas trwania) (4) test wiadomości/umiejętności szkolnych (jaki?) (5) testy/kwestionariusze inteligencji (jakie?) (6) testy/kwestionariusze osobowości (jakie?) (7) testy/kwestionariusze samooceny (jakie?) (8) testy/kwestionariusze norm/wartości (jakie?) (9) testy/kwestionariusze agresji/nieprzystosowania społecznego (jakie?) (10)testy organiczne/organicznych uszkodzeń OUN (jakie?) (11)testy projekcyjne – niedokończonych zdań i opowiadań (12)testy projekcyjne – rysunkowe (13)testy projekcyjne - inne (jakie?) (14)testy/próby rozwojowe/dojrzałości (np. społecznej) (jakie?) (15)testy relacji rodzinnych/stosunków interpersonalnych/więzi emocjonalnych (jakie?) (16)inne (jakie?) (17)nie dotyczy (18)brak danych
66. Zalecenia opinii:	(1) skierowanie nieletniego do młodzieżowego ośrodka wychowawczego, brak wskazania rodzaju (2) skierowanie nieletniego do młodzieżowego ośrodka wychowawczego resocjalizacyjno-wychowawczego (3) skierowanie nieletniego do młodzieżowego ośrodka wychowawczego resocjalizacyjno-rewalidacyjnego (4) skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego, brak wskazania rodzaju (5) skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego resocjalizacyjnego otwartego (6) skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego resocjalizacyjnego półotwartego (7) skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego resocjalizacyjnego zamkniętego (8) skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego resocjalizacyjnego o wzmożonym nadzorze (9) skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego resocjalizacyjno-rewalidacyjnego (10)skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego resocjalizacyjno-terapeutycznego (11)skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego z warunkowym zawieszeniem wykonania (12)inne (jakie?) (13)brak zaleceń (14)nie dotyczy, brak opinii
67. Forma odpowiedzi na pytania sądu:	(1) niepełna – brak niektórych odpowiedzi (2) brak niektórych odpowiedzi, ale są informacje dodatkowe

	<ul style="list-style-type: none"> (3) pełna – brak dodatkowych ustaleń (4) pełna i dodatkowe ustalenia (5) inaczej (jak?) (6) nie dotyczy: brak pytań/brak danych/brak opinii
68. Uwagi dotyczące opinii (m.in. rozbieżności między treścią opinii a jej wnioskami)	

WYWIAD ŚRODOWISKOWY

69. Czy w aktach znajduje się wywiad środowiskowy?	<ul style="list-style-type: none"> (1) tak, przeprowadzony na zlecenie sądu (2) tak, sprawozdanie z poprzednio orzeczonego nadzoru (3) nie (99) brak danych
70. Czy wywiad został sporządzony na formularzu?	<ul style="list-style-type: none"> (1) tak (2) nie (3) nie dotyczy
71. Data zarządzenia o sporządzeniu wywiadu:	<ul style="list-style-type: none"> (1) nie dotyczy
72. Data sporządzenia wywiadu:	<ul style="list-style-type: none"> (1) nie dotyczy
73. W jaki sposób zgromadzono informacje o nieletnim (można zaznaczyć więcej niż 1):	<ul style="list-style-type: none"> (1) wizyta w miejscu zamieszkania (ile razy?) (2) rozmowa z nieletnim (ile razy?) (3) rozmowa z matką (ile razy?) (4) rozmowa z ojcem (ile razy?) (5) rozmowa z opiekunem prawnym (ile razy?) (6) rozmowa z obojgiem rodziców/opiekunów prawnych (ile razy?) (7) rozmowa z innym domownikiem (ile razy?) (8) rozmowa z sąsiadami (ile razy?) (9) rozmowa w szkole z nauczycielami (ile razy? z iloma nauczycielami?) (10)inne (jakie?) (11)nie dotyczy, brak wywiadu
74. Jakie informacje zawierał wywiad? (można zaznaczyć więcej niż 1):	<ul style="list-style-type: none"> (1) zachowanie nieletniego (2) przebieg nauki nieletniego (3) sposób spędzania czasu wolnego (4) kontakty środowiskowe (5) stan zdrowia nieletniego (6) informacje dotyczące rodziców (7) informacje dotyczące rodzeństwa (8) warunki wychowawcze nieletniego (9) sytuacja bytowa rodziny (10)stosunek do niego rodziców albo opiekuna (11)podejmowanie oddziaływań wychowawczych (12)problemy występujące w rodzinie nieletniego (13)inne (jakie?) (14)nie dotyczy, brak wywiadu
75. Kto sporządzał wywiad środowiskowy?	<ul style="list-style-type: none"> (1) kurator społeczny (2) kurator zawodowy (3) przedstawiciel organizacji społecznej (art. 24 §2 pkt 1) (4) jednostka Policji (5) pracownik pedagogiczny rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego (6) pracownik pedagogiczny schroniska dla nieletnich lub zakładu poprawczego (7) inny (jaki?) (8) nie dotyczy, brak wywiadu
76. Zalecenia wywiadu:	<ul style="list-style-type: none"> (1) skierowanie nieletniego do młodzieżowego ośrodka wychowawczego, brak wskazania rodzaju (2) skierowanie nieletniego do młodzieżowego ośrodka wychowawczego

	resocjalizacyjno-wychowawczego (3) skierowanie nieletniego do młodzieżowego ośrodka wychowawczego resocjalizacyjno-rewalidacyjnego (4) skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego, brak wskazania rodzaju (5) skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego resocjalizacyjnego otwartego (6) skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego resocjalizacyjnego półotwartego (7) skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego resocjalizacyjnego zamkniętego (8) skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego resocjalizacyjnego o wzmożonym nadzorze (9) skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego resocjalizacyjno-rewalidacyjnego (10) skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego resocjalizacyjno-terapeutycznego (11) skierowanie nieletniego do zakładu poprawczego z warunkowym zawieszeniem wykonania (12) inne (jakie?) (13) brak zaleceń (14) nie dotyczy, brak wywiadu
--	--

OPINIA SĄDOWO-PSYCHIATRYCZNA

77. Czy w aktach sprawy znajduje się opinia o stanie zdrowia psychicznego nieletniego?	(1) tak, w analizowanej sprawie (2) tak, ksero z innej sprawy (3) nie
78. Data zarządzenia o przeprowadzeniu badania:	(1) nie dotyczy, brak opinii
79. Data sporządzenia opinii:	(1) nie dotyczy, brak opinii
80. Kto brał udział w sporządzeniu opinii o stanie zdrowia psychicznego nieletniego?	(1) 2 biegłych lekarzy psychiatrów (2) 2 biegłych lekarzy psychiatrów oraz psycholog (3) 2 biegłych lekarzy psychiatrów oraz seksuolog (4) inne (jakie?) (5) nie dotyczy
81. Jaką metodą dokonano badania stanu zdrowia psychicznego nieletniego?	(1) badanie ambulatoryjne (2) obserwacja sądowo-psychiatryczna (3) nie dotyczy, brak opinii
82. Na podstawie jakich przesłanek sędzie skierował nieletniego na obserwację sądowo-psychiatryczną (można zaznaczyć więcej niż 1):	(1) wysoki stopień demoralizacji (2) popełnienie czynu zabronionego, o którym mowa w art. 1 § 2 pkt 2 lit. a. (3) inne (jakie?) (4) nie dotyczy, brak opinii
83. Czas trwania obserwacji:	(1) <4 tygodnie (2) 4 tygodnie (3) >4<6 tygodni (4) 6 tygodni (5) nie dotyczy, brak opinii
84. Zastosowane techniki (można zaznaczyć więcej niż 1):	(1) rozmowa/rozmowa diagnostyczna/wywiad/wywiad kliniczny (2) obserwacja (3) test wiadomości/umiejętności szkolnych (jaki?) (4) testy/kwestionariusze inteligencji (jakie?) (5) testy/kwestionariusze osobowości (jakie?)

	(6) testy/kwestionariusze samooceny (jakie?) (7) testy/kwestionariusze norm/wartości (jakie?) (8) testy/kwestionariusze agresji/nieprzystosowania społecznego (jakie?) (9) testy organiczne/organicznych uszkodzeń OUN (jakie?) (10) testy projekcyjne – niedokończonych zdań i opowiadań (11) testy projekcyjne – rysunkowe (12) testy projekcyjne - inne (jakie?) (13) testy/próby rozwojowe/dojrzałości (np. społecznej) (jakie?) (14) testy relacji rodzinnych/stosunków interpersonalnych/więzi emocjonalnych (jakie?) (15) inne (jakie?) (16) nie dotyczy, brak opinii (99) brak danych
85. Zalecenia opinii:	(1) brak zaleceń, brak opinii

OPINIA O NIELETNIM ZE SZKOŁY

86. Czy w aktach sprawy znajduje się opinia o nieletnim ze szkoły? <i>(można zaznaczyć więcej niż 1)</i>	(1) tak, w aktach znajduje się jedna opinia (2) tak, w aktach znajduje się więcej niż jedna opinia – zbieżne (3) tak, w aktach znajduje się więcej niż jedna opinia - sprzeczne (4) nie, zwrócono się o opinię, ale jej nie nadesłano (5) nie (6) inne (jakie?)
87. Elementy dołączonej opinii ze szkoły <i>(można zaznaczyć więcej niż 1):</i>	(1) zachowanie nieletniego (2) przebieg nauki nieletniego (3) sposób spędzania czasu wolnego (4) kontakty szkolne (5) stosunek nieletniego wobec nauczycieli (6) stosunek rówieśników wobec nieletniego (7) podejmowanie oddziaływań wychowawczych (8) informacje dotyczące rodziców (9) warunki wychowawcze nieletniego (10) sytuacja bytowa rodziny (11) problemy występujące w rodzinie nieletniego (12) inne (jakie?) (13) nie dotyczy, brak opinii
88. Opinie o nieletnim ze szkoły były:	(1) w aktach znajduje się tylko jedna opinia – pozytywna (2) w aktach znajduje się tylko jedna opinia – negatywna (3) w aktach znajduje się tylko jedna opinia – przeciętna (zarówno pozytywne, jak i negatywne informacje) (4) w aktach znajduje się więcej niż jedna opinia – wszystkie/ w większości negatywne (5) w aktach znajduje się więcej niż jedna opinia – wszystkie/ w większości pozytywne (6) inne (jakie?) (7) nie dotyczy, brak opinii
89. Czy w aktach znajdują się inne źródła wiedzy o nieletnim?	(1) tak, dołączono opinię z placówki diagnostycznej (jakiej?) (2) tak, dołączono opinię z miejsca pracy nieletniego (3) nie (4) inne (jakie?)

UWAGI